T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
MALİYE ANABİLİM DALI
MALİYE PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

SAVUNMA HARCAMALARI ve TÜRKİYE EKONOMİSİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ: 2000 SONRASI DÖNEM

Gökçe DENİZ

Danışman
Prof. Dr. Hayal Ayça ŞİMŞEK

İZMİR – 2021

TEZ ONAY SAYFASI

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum "Savunma Harcamaları ve Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri: 2000 Sonrası Dönem." adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım**.**

..../..../.....

Gökçe DENİZ

İmza

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

Savunma Harcamaları ve Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri: 2000 Sonrası Dönem

Gökçe DENİZ

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Maliye Anabilim Dalı

Maliye Programı

Bu çalışmanın amacı savunma harcamalarının gelişim sürecinin teorik incelenmesi ile 2000'den sonra Türkiye'deki gelişim sürecine ilişkin değerlendirmelere yer vermektir.

Bu kapsamda çalışmanın birinci bölümünde savunma hizmetlerinin kamusal hizmet olmasından dolayı öncelikle kamusal mal ve hizmetler ile kamu harcamalarının tanımına, sınıflandırılmasına ve özelliklerine yer verilerek daha sonra savunma harcamalarının tanımına, özelliklerine, önemine ve kapsamına değinilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde Türkiye'nin savunma politikasına, savunma harcamalarının artmasına neden olan faktörlere ve savunma harcamalarına aktarılan kaynakların ekonomik boyutuna yer verilmiştir

Çalışmanın son bölümünde savunma harcaması yapan kurumların, savunma harcamalarının bütçe ve GSYH içerisindeki payları 2000'den sonraki dönem dikkate alınarak incelemiştir. Türkiye'de savunma harcamaları ile seçilmiş bazı ülkelerin savunma harcamalarının bütçe ve GSYH içerisindeki payları karşılaştırılmıştır. Ayrıca savunma harcamalarının teoriye göre ekonomi üzerindeki etkileri incelenmiş, ekonomik büyüme üzerine etkisiyle ilgili literatür taraması yapılarak istihdam, enflasyon ve ödemeler dengesi üzerine etkisine ilişkin değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Savunma Harcamaları, Türkiye Ekonomisi, Savunma.

ABSTRACT

Master's Thesis

Defense Expenditures and Their Effects on the Turkish Economy: The Period After 2000

Gökçe DENİZ

Dokuz Eylül University

Graduate School of Social Sciences

Department of Public Finance

Public Finance Program

The aim of this study is to examine the development process of defense expenditures theoretically and to include evaluations about the development process in Turkey after 2000.

In this context, in the first part of the study, since defense services are public services, firstly the definition, classification and characteristics of public goods and services and public expenditures are given, and then the definition, characteristics, importance and scope of defense expenditures are mentioned.

In the second part of the study, Turkey's defense policy, the factors that cause the increase in defense expenditures and the economic dimension of the resources transferred to defense expenditures are given.

In the last part of the study, the shares of defense expenditures in the budget and GDP were examined by considering the period after 2000. The shares of defense expenditures in Turkey and some selected countries' defense expenditures in the budget and GDP were compared. In addition, the effects of defense expenditures on the economy according to the theory were examined, the literature on its effect on economic growth was reviewed and evaluations were made on its effects on employment, inflation and balance of payments.

Keywords: Defense Expenditures, Turkish Economy, Defense.

SAVUNMA HARCAMALARI VE TÜRKİYE EKONOMİSİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ: 2000 SONRASI DÖNEM

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI ii
YEMİN METNİ iii
ÖZET iv
ABSTRACT v
İÇİNDEKİLER vi
KISALTMALAR x
TABLOLAR LİSTESİ xi
ŞEKİLLER LİSTESİ xiii

GİRİŞ 1

BİRİNCİ BÖLÜM
KAMUSAL MAL VE HİZMET OLARAK SAVUNMA HİZMETLERİ İLE SAVUNMA HARCAMALARI

1.1. KAMUSAL MAL VE HİZMET KAVRAMI 3
1.2. KAMUSAL MAL VE HİZMETLERİN ÖZELLİKLERİ 4
1.3. KAMUSAL MAL VE HİZMETLERİN TÜRLERİ 6
1.3.1. Tam Kamusal Mal ve Hizmetlerin Özellikleri 6
1.3.2. Yarı Kamusal Mal ve Hizmetlerin Özellikleri 8
1.3.3. Özel Mal ve Hizmetlerin Özellikleri 8
1.4. KAMUSAL MAL VE HİZMETLERİN FİNANSMANI OLARAK KAMU HARCAMALARI 9
1.4.1. Kamu Harcamalarının Tanımı 10
1.4.2. Kamu Harcamalarının Özellikleri 11
1.4.3. Kamu Harcamalarının Sınıflandırılması 12
1.4.3.1. Kamu Harcamalarında İdari Sınıflandırma 13

1.4.3.2. Kamu Harcamalarında Fonksiyonel Sınıflandırma 14
1.4.3.3. Kamu Harcamalarında İktisadi Sınıflandırma 15
1.4.3.3.1. Cari Harcamalar 15
1.4.3.3.2. Yatırım Harcamaları 16
1.4.3.3.3. Transfer Harcamaları 16
1.5. KAMUSAL BİR MAL VE HİZMET OLARAK SAVUNMA HİZMETİ 17
1.5.1. Savunma Hizmetlerinin Tanımı 17
1.5.2. Savunma Hizmetlerinin Özellikleri 18
1.5.3. Güvenlik, Kamu Düzeni ve İç Güvenlik ile Savunma Hizmetlerinin Önemi 19
1.6. SAVUNMA HARCAMALARI: TEORİK ÇERÇEVE 22
1.6.1. Savunma Harcamalarının Tanımı 23
1.6.2. Savunma Harcamalarının Kapsamı 23
1.6.2.1. Savunma Harcamalarının Kapsamının Belirlenmesinde Uluslararası Kurumlar 24
1.6.2.2. Türk Bütçe Sisteminde Savunma Harcamalarının Kapsamının Belirlenmesi 27
1.6.3. Savunma Harcamalarına İlişkin Bazı İktisadi Yaklaşımlar 29

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE SAVUNMA HARCAMALARININ GELİŞİMİ

2.1. TÜRKİYE'DE GÜVENLİK VE SAVUNMA POLİTİKASI 33
2.1.1. Güvenlik Kavramı ve Türkiye'nin Güvenlik Politikası 33
2.1.2. Türkiye'nin Uluslararası Savunma Politikası 34
2.2. SAVUNMA HİZMETLERİNİN VE SAVUNMA HARCAMALARININ NEDENLERİ 35
2.3. SAVUNMA HARCAMALARININ ARTMASINA NEDEN OLAN FAKTÖRLER 37
2.3.1. Savunma Harcamalarının Artmasına Neden Olan İçsel ve Dışsal Faktörler 37
2.3.1.1. Jeopolitik Nedenler 38

2.3.1.2. Siyasi Nedenler 40
2.3.1.2.1. Koalisyon Dönemleri 40
2.3.1.2.2. Tek Partili Dönemler 42
2.3.1.2.3. Darbe Dönemleri 43
2.3.1.3. Ülkelerin Silahlanma İhtiyacındaki Artış 44
2.3.1.4. Sınır Komşusu Olan Ülkelerde ve Çevre Ülkelerde Artan Güvenlik İhtiyacı 47
2.3.1.4.1. Sınır Ötesi Harekâtlar 48
2.3.1.4.2. Verilen Askeri Destekler 51
2.3.2. Artan Savunma Harcamalarına Ayrılan Kaynakların Ekonomik Boyutu 53

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE SAVUNMA HARCAMALARININ FİNANSMANI, EKONOMİYE ETKİLERİ VE SEÇİLMİŞ ÜLKELERLE KIYASLANMASI: 2000 SONRASI DÖNEM

3.1. TÜRK BÜTÇE SİSTEMİNE GÖRE TÜRKİYE'DE SAVUNMA HİZMETLERİNİN SUNUMU 55
3.2. TÜRKİYE'DE SAVUNMA HARCAMALARININ FİNANSMAN KAYNAKLARI 57
3.2.1. Milli Savunma Bakanlığı Bütçesi 58
3.2.2. Jandarma Genel Komutanlığı Bütçesi 64
3.2.3. Sahil Güvenlik Komutanlığı Bütçesi 69
3.2.4. Savunma Sanayii Başkanlığı Bütçesi 73
3.2.5. Savunma Sanayii Destekleme Fonu 77
3.2.6. Türk Silahlı Kuvvetleri Güçlendirme Vakfı 78
3.2.7. Türkiye'de Savunma Harcamaları Genel Durumu 78
3.2.8 Türkiye ve Seçilmiş Ülkelerin Savunma Harcamalarının Karşılaştırılması 83
3.3. TÜRKİYE'DE SAVUNMA HARCAMALARININ EKONOMİYE ETKİLERİ 86

3.3.1. Savunma Harcamalarının Ekonomiye Etkileri 86
3.3.1.1. Talep Etkileri 87
3.3.1.2. Arz Etkileri 89
3.3.1.3. Güvenlik Etkisi 91
3.3.2. Savunma Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkilerini Açıklayan Modeller 93
3.3.2.1. Etkilerin Pozitif Dışsallıklar (Arz Yönlü Faktörler) Yoluyla Ortaya Çıkması (Askeri Keynezyen Yaklaşım) 94
3.3.2.2. Etkilerin Negatif Dışsallıklar Yoluyla Ortaya Çıkması (Neo Klasik Yaklaşım) 96
3.3.3. Savunma Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkilerine İlişkin Literatür Taraması 99
3.3.4. Savunma Harcamalarının Diğer Makroekonomik Göstergeler Üzerindeki Etkileri 104
3.3.4.1. Savunma Harcamalarının Enflasyon Üzerindeki Etkileri 105
3.3.4.2. Savunma Harcamalarının İstihdam Üzerindeki Etkileri 110
3.3.4.3. Savunma Harcamalarının Ödemeler Dengesi Üzerindeki Etkileri 115
3.3.5. Savunma Harcamaları İle Yarı Kamusal Mal Ve Hizmetlere Yönelik Harcamalar Arasındaki İlişki 122
3.3.5.1. Savunma Hizmetlerine ve Eğitim ve Sağlık Hizmetlerine Ayrılan Kaynakların Ekonomik Boyutu 123
3.3.5.2. Savunma Harcamaları ile Eğitim ve Sağlık Harcamalarının Ekonomik Boyutu 124

SONUÇ 127
KAYNAKÇA 132

KISALTMALAR

AAOK	Avrupa Atlantik Ortaklık Konseyi
AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AR-GE	Araştırma ve Geliştirme
BİO	Barış İçin Ortaklık
BM	Birleşmiş Milletler
BLACKSEAFOR	Karadeniz Deniz İş birliği Görev Grubu
DAİŞ	El Devlet-ül İslamiye Fil Irak Wel Şam
IMF	Uluslararası Para Fonu
JGK	Jandarma Genel Komutanlığı
MSB	Milli Savunma Bakanlığı
MPFSEE	Güneydoğu Avrupa Çokuluslu Barış Gücü
NATO	Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
ÖSO	Özgür Suriye Ordusu
PKK	Kürdistan İşçi Partisi
PYD	Demokratik Birlik Partisi
YPG	Halk Koruma Birlikleri
TCMB	Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası
TSK	Türk Silahlı Kuvvetleri
TÜFE	Tüketici Fiyat Endeksi
SASAD	Savunma ve Havacılık Sanayii İmalatçılar Derneği
SBB	Strateji ve Bütçe Başkanlığı
SGK	Sahil Güvenlik Komutanlığı
SIPRI	Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü
SSB	Savunma Sanayii Başkanlığı
SSDF	Savunma Sanayii Destekleme Fonu
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1: Fonksiyonel Sınıflandırmanın Birinci Düzeyi s. 14
Tablo 2: NATO, IMF ve BM'ye göre Savunma Harcamalarının Harcama Kalemleri s. 25
Tablo 3: Türkiye'de Savunma Harcaması Gerçekleştiren Birimler ve Harcama Kalemleri s. 28
Tablo 4: Türkiye'de Hükümet Dönemlerine Göre Ortalama Değerler (1984-2014) s. 42
Tablo 5: Silah İthalatı Yapan En Büyük 10 Ülke (2000-2019) s. 45
Tablo 6: Küresel Silahlanma Endeksi (GMI,2020) s. 46
Tablo 7: 2000 Sonrası Türkiye'de Gerçekleştirilen Sınır Ötesi Harekâtlar s. 48
Tablo 8: Analitik Bütçe Sınıflandırması İkinci Düzey Fonksiyonel Kodlar s. 56
Tablo 9: Savunma Harcamalarının Finansman Kaynakları s. 57
Tablo 10: Harcamaların Gerçekleşmesine Göre 2019 Yılı İlk On Genel Bütçeli Kamu İdaresi s. 59
Tablo 11: MSB Bütçesi Ekonomik Kod Bazında Harcama Kalemleri s. 61
Tablo 12: MSB Bütçesi Ekonomik Kod Bazında Harcama Kalemleri ve Tutarları s. 62
Tablo 13: JGK Bütçesi Ekonomik Kod Bazında Harcama Kalemleri s. 64
Tablo 14: JGK Bütçesi Ekonomik Kod Bazında Harcama Tutarları s. 65
Tablo 15: JGK Personel Sayısı (2017-2019) s. 68
Tablo 16: SGK Bütçesi Ekonomik Kod Bazında Harcama Kalemleri s. 70
Tablo 17: SGK Bütçesi Ekonomik Kod Bazında Harcama Tutarları (2004-2019) s. 70
Tablo 18: SSB Bütçesi Ekonomik Kod Bazında Harcama Tutarları (2006-2019) s. 74
Tablo 19: Savunma Harcamalarının GSYH İçerisindeki Payı (2000-2019) s. 81
Tablo 20: Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme Arasında Pozitif Yönlü İlişki Bulunduğu Sonucuna Ulaşılan Çalışmalar s. 101
Tablo 21: Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme Arasında Negatif Yönlü İlişki Bulunduğu Sonucuna Ulaşılan Çalışmalar s. 102
Tablo 22: Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme Arasında Nedensellik İlişkisinin Bulunmadığı Sonucuna Ulaşılan Çalışmalar s. 103

Tablo 23: Türkiye'de Askeri Personel Sayısı ve Askeri Personel Sayısının Toplam İşgücüne Oranı (2000-2019) s. 114

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Türkiye'de 1991-2002 Yılları Arasında Kurulan Koalisyon Dönemlerine Ait Savunma Harcamaları s. 41
Şekil 2: MSB Bütçe Rakamları (2000-2019) s. 60
Şekil 3: MSB Bütçesi Ekonomik Kod Bazında Harcama Kalemleri Dağılımı (2004-2019) s. 63
Şekil 4: JGK Bütçesi Ekonomik Kod Bazında Harcama Kalemleri Dağılımı (2004-2019) s. 66
Şekil 5: JGK Bütçe Rakamları (2000-2019) s. 67
Şekil 6: SGK Bütçesi Ekonomik Kod Bazında Harcama Kalemleri Dağılımı (2004-2019) s. 71
Şekil 7: SGK Bütçe Rakamları (2000-2019) s. 72
Şekil 8: SSB Bütçesi Ekonomik Kod Bazında Harcama Kalemleri Dağılımı (2004-2019) s. 75
Şekil 9: SSB Bütçe Rakamları (2006-2019) s. 76
Şekil 10: Türkiye'de Savunma Harcamaları (2000-2019) s. 80
Şekil 11: Türkiye'de Bütçe İçinde Yer Alan Savunma Harcamalarının GSYH ve Bütçe İçindeki Payı (%) (2006-2019) s. 82
Şekil 12: Türkiye ve Seçilmiş Ülkelerin (Amerika, Çin, Hindistan, Rusya) Savunma Harcamaları (2000-2019) s. 84
Şekil 13: Türkiye ve Seçilmiş Bazı Ülkelerin (Amerika, Çin, Hindistan, Rusya) Savunma Harcamaları/GSYH (%) (2000-2019) s. 85
Şekil 14: Türkiye'de Bütçe İçi Savunma Harcamalarının GSYH İçerisindeki Payı ile Ar-Ge Harcamalarının GSYH içerisindeki Payı (%) (2000-2019) s. 88
Şekil 15: Türkiye'de Yıllık TÜFE Oranı ile Bütçe İçi Savunma Harcamalarının GSYH İçerisindeki Payları (%) (2000-2019) s. 109
Şekil 16: Türkiye'nin Silah İthalat ve İhracatı (Değer TIV'a göre) (2000-2019) s. 119
Şekil 17: Türkiye'de Savunma ve Havacılık Sanayii Sektör Firmalarının Toplam İhracat ve İthalat Rakamları (Milyon $) (2012-2017) s. 120

Şekil 18: Türkiye'de Eğitim, Sağlık ve Savunma Harcamaları (2006-2019) s. 124
Şekil 19: Türkiye'de Eğitim, Sağlık ve Savunma Hizmetleri Bütçe Gerçekleşmeleri/GSYH (2006-2019) s. 125

GİRİŞ

Tarihsel süreçten günümüze kadar insanlık tarihi incelendiğinde, insanların her zaman bir arada yaşama çabası içerisinde oldukları görülmüştür. İnsanların bir araya gelmesiyle toplumlar oluşmuş ve bu toplumlar huzurlu ve güvenli bir hayat sürdürebilmek için düzene ihtiyaç duymuşlardır. Çünkü insanların birtakım bireysel ve toplumsal ihtiyaçları bulunmaktadır ve bu ihtiyaçların karşılanması gerekmektedir. Özellikle toplumsal ihtiyaçların karşılanması noktasında toplumlar bir otoriteye ihtiyaç duymuşlardır. Savunma, güvenlik, adalet gibi hizmetlerden oluşan toplumun tamamını ilgilendiren ihtiyaçların karşılanması ile toplumsal düzenin sağlanması gerekliliği zaman içerisinde devletlerin kurulmasına neden olmuştur. Devletler, toplumların huzur, barış ve güven içerisinde yaşamlarını sürdürebilmeleri için önemli bir rol oynamaktadır. Sadece toplum içerisinde değil aynı zamanda dış tehditlere karşı ülke bütünlüğünün sağlanmasında da önemli bir güç olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda devletin sunmuş olduğu hizmetler kamu hizmetleri olarak adlandırılmakla beraber bu kamu hizmetlerinden biri olan savunma hizmetinin ülke bütünlüğünün ve güvenliğinin sağlanmasında önemi oldukça büyüktür. Nitekim savunma hizmetleri fiyatlandırılamayan, tüketiminden mahrum bırakılamayan, toplumu oluşturan tüm bireyler tarafından finansmanına katılım sağlansın veya sağlanmasın tüketilmesi gerekli olan ve vazgeçilmesi mümkün olmayan hizmetlerdir. Bu sebeple savunma hizmetleri tam kamusal özelliğine sahiptir.

Bu hizmetlerin sunumu ve düzeyi ülkeden ülkeye farklılık gösterebilmektedir. Çünkü her ülkenin güvenlik yapılanması, coğrafi konumu, sahip olduğu kaynakları, siyasi konjonktürü, diğer ülkelerle ilişkileri birbirinden farklılık göstermektedir. Ayrıca bununla beraber dönemsel olarak karşılaştıkları risk faktörüne göre savunma hizmetlerinin düzeyi artmakta veya azalmaktadır. Nitekim hizmetlerde yaşanan artış ve azalışlar hizmetlerin finansmanına da yansıyacaktır.

Gerçekleşen her harcama ekonominin diğer bileşenlerine (istihdam, enflasyon, ödemeler dengesi vs.) de sirayet etmektedir. Bu bağlamda savunma harcamalarındaki artış veya azalışların ekonomide bir etki yaratması kaçınılmaz olacaktır.

Bu bağlamda çalışmanın birinci bölümünde tam kamusal özelliğe sahip olan savunma hizmetleri ile bu hizmetler için gerçekleşen harcamaların tanım, kapsam, özellik ve ülkemizdeki sunum şekline yer verilecektir.

İkinci bölümde ilk olarak Türkiye'nin ulusal ve uluslararası güvenlik ve savunma politikasına değinilecektir. Bu harcamaların neden gerçekleştiği ve artmasına neden olan faktörlerden jeopolitik, siyasi, silahlanma ihtiyacı ve sınır komşusu olan ülkelerde ve çevre ülkelerde artan güvenlik ihtiyacı unsurları incelenecektir.

Üçüncü bölümde Türkiye'de savunma harcamalarının finansman kaynaklarına yer verilerek bu kaynakların harcamalarının 2000 sonrası seyri, bütçe ve GSYH içerisindeki payları dikkate alınarak incelenecektir. Savunma harcamalarının ekonomi üzerindeki talep, arz ve güvenlik etkisine ilişkin etkisine literatür kapsamında yer verilerek Türkiye ekonomisi üzerindeki etkisine ilişkin değerlendirmelere yer verilecektir. Literatüre göre savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi ile enflasyon, istihdam ve ödemeler dengesi üzerindeki etkilerine yer verilerek Türkiye ekonomisi üzerindeki etkilerine ilişkin değerlendirmelerde bulunulacaktır. Türkiye'de savunma eğitim ve sağlık hizmetleri arasındaki ilişkiye ve bu hizmetler için yapılan harcamaların bütçe ve GSYH içerisindeki payları dikkate alınarak değerlendirmelerde bulunulacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM
KAMUSAL MAL VE HİZMET OLARAK SAVUNMA HİZMETLERİ İLE SAVUNMA HARCAMALARI

Bir ülkede bütün ekonomik faaliyetler milli ekonomi içerisinde gerçekleşmektedir. Milli ekonomi kamu kesimi ve özel kesimden oluşmakta olup, kamusal mal ve hizmetlerin sunumu ile finansmanı kamu kesimi tarafından karşılanmaktadır. Kamusal mal ve hizmetler arasında, ülkenin tehdit ve saldırılara karşı korunması için yapılan savunma hizmetleri bulunmaktadır (Pehlivan, 2011: 39). Savunma hizmetleri için yapılan harcamalar ise kamu harcamaları kapsamındadır. Bu bağlamda birinci bölümde tam kamusal bir hizmet olan savunma hizmetleri ile bu hizmetler için yapılan harcamalar incelenecektir.

1.1. KAMUSAL MAL VE HİZMET KAVRAMI

Toplumların tarihi incelendiğinde, insanların her zaman bir arada yaşama arzusu içerisinde olduğu görülmüştür.

Toplumların oluşmasını sağlayan her bir bireyin yaşamını sürdürebilmesi için karşılamak zorunda olduğu birtakım ihtiyaçları bulunmaktadır. Bu ihtiyaçlarından bazılarının karşılanması halinde, yalnızca kişisel fayda meydana gelmekte bazı ihtiyaçlarının karşılanması halinde ise bireysel faydanın yanı sıra toplumsal fayda ortaya çıkmaktadır. Toplumsal fayda yaratma özelliği olan, fiyatlandırılabilmesi mümkün olmayan, bireylere ayrı olarak sunulamayan bu ihtiyaçlar sosyal ihtiyaçlar olarak nitelendirilmekle beraber karşılanabilmesi için toplumsal mal ve hizmet üretilmesi gerekmektedir. Ancak söz konusu ihtiyaçların karşılanması için gerekli olan kaynaklar kıt ve sınırlıdır. Bu bağlamda kaynakların dağılımı ve ihtiyaçların karşılanması noktasında kaynakların optimal düzeyde dağılımı sağlanırken toplumsal ihtiyaçların en iyi şekilde karşılanması gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Bu gereklilik ise etkin bir kamu idaresinin varlığına duyulan ihtiyacı beraberinde getirmektedir. Söz konusu kamu idaresi de devlet otoritesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Neticede devlet, bireylerin toplum halinde yaşama isteklerinin ve ihtiyaç duydukları bazı hizmetlerin karşılanması gerekliliğinin bir sonucu olarak doğmuştur.

Bu çerçevede devlet tarafından üretilen ve bireylere sunulan mal ve hizmetler de "kamusal mal ve hizmet" olarak tanımlanmaktadır.

Geçmiş dönemlerden itibaren iktisat tarihi incelendiğinde devletin, toplumsal hayatı düzenleyen kaideleri koyarak, toplumsal fayda sağlayan ihtiyaçları optimum düzeyde karşılamak için ekonomide etkin bir şekilde yer aldığı görülmektedir. Bununla beraber devlet, hem ülke içerisindeki barış ve huzur ortamının sağlanması hem de diğer ülkelere karşı ülkenin ve toplumun çıkarlarının korunarak ülkenin hukuki sisteminin varlığının devamının sağlanması amacıyla zaman içerisinde ve değişen boyutlarda önemli görevler edinmiştir (Akdoğan, 2013: 37). Günümüzün modern devletlerinde eğitim, sağlık, güvenlik, adalet gibi kamu hizmetleriyle beraber farklı hizmetler de devlet tarafından sunulmaktadır. Nitekim devletler elde ettikleri gelirler ve yapmış oldukları harcamalar sayesinde ekonomideki dengenin sağlanması, tam istihdamın oluşması, ekonomik büyüme ve kalkınma ile adil bir gelir dağılımın gerçekleşmesinin sağlanması gibi sosyal nitelik taşıyan önemli görevler de üstlenmektedir (Bilici ve Bilici, 2013: 28).

1.2. KAMUSAL MAL VE HİZMETLERİN ÖZELLİKLERİ

Devletlerin zamanla gelişmesiyle beraber, devletin sunmak durumunda olduğu hizmetlere ilişkin kullanılan kamusal mal ve hizmet kavramı üzerinde yapılan çalışmaların da gelişim göstermesine neden olmuştur. Kamusal mal kavramına ilk olarak David Hume'un 1939 yılında yayımlanan "İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme" adlı eserinde "ortak mallar" olarak rastlanılmıştır. Bu kavram daha sonra Adam Smith tarafından da analiz edilmiş ancak teknik olarak en net ifadeye Samuelson yer vermiştir. Samuelson kamusal malları tanımlarken "bir tüketici için üretildiğinde diğer tüketicilerin de ilave bir maliyete katlanmaksızın kullanabildiği mallardır" ifadesine yer vermiştir (Barış ve Barlas, 2017: 133-134).

Kamu malı, kamu sektörü tarafından üretimi gerçekleştirilen malları ifade etmek amacıyla kullanılmaktadır. Samuelson, kamu malları için iyi bir tercih mekanizması olmadığını savunmakta olup, özel sektörde de verimli bir üretimin gerçekleşmeyeceğini düşünmektedir. Dolayısıyla, verimliliğin sağlanabilmesi için bu

malların kamu sektörü tarafından üretilmesinin gerekli olduğunu vurgulamıştır (Holcombe,1997: 1).

Kamu kesimi tarafından üretilen ve toplumsal fayda sağlaması açısından önem arz eden bazı mal ve hizmetler özel kesim tarafından karşılanamayacak niteliktedir. Fiyatlandırmaya konu olmayan, aynı zamanda bölünebilme özelliği bulunmayan bu mal ve hizmetlerin tüketilmesi halinde oluşan fayda toplumu oluşturan diğer bireylere doğru yayılmaktadır. Hiç kimseyi bu faydadan mahrum bırakmak mümkün değildir (Edizdoğan ve diğerleri 2012: 23) Çünkü kamusal mal ve hizmetler insanların ortak ihtiyaçlarının karşılanmasına yöneliktir. Kamu yararı ve verimlilik ilkeleri dikkate alınarak toplumun tamamı için en faydalı olan mal ve hizmetler sunulmaktadır (Akdoğan, 2013: 39).

Söz konusu mal ve hizmetlerin özellikleri de bulunmaktadır. Literatürde kamusal malların özelliklerine ilişkin birçok çalışmaya rastlanılmış olup Edizdoğan ve diğerleri (2012), kamusal mal ve hizmetlerin özelliklerine aşağıda belirtilen şekilde yer vermiştir.

Bölünmezlik: Kamusal malların toplumu oluşturan tüm bireyler tarafından eşit bir şekilde tüketilmesini ifade etmektedir. Bireyler tarafından eşit bir tüketim gerçekleşse de bu mal ve hizmetlerin finansmanına katılım konusunda gönüllülük aranmamaktadır. Bireyler gönüllü olarak finansmana katılsalar da katılmasalar da bu mal ve hizmetlerden mahrum bırakılmamaktadır.

Birlikte Tüketim: Kamusal mal ve hizmetleri bireylerin ayrı ayrı tüketebilmesi mümkün değildir. Bireyler sadece fiyatını ödedikleri özel mallardan tek tek faydalanabilmektedir. Oysaki kamusal mal ve hizmetler fiyatlandırılmadığından bireylerin ayrı ayrı fayda sağlamalarından söz edilemez. Bununla beraber bir bireyin kamusal mal tüketimi sonucunda sağladığı fayda diğer bireyleri etkilemekte olup özel mal tüketimi sonucunda elde ettiği fayda diğer bir bireyin fayda fonksiyonunda herhangi bir değişime sebebiyet vermemektedir.

Fiyatlandırılamama: Kamusal malların sağladıkları fayda toplumun her kesimini ilgilendirmektedir. Bu faydanın ölçülebilmesi, bölünüp pazarlanabilmesi mümkün olmadığı için piyasalarda işleyen fiyat mekanizmasının kamusal mallara uygulanması imkânsızdır. Faydalarının ölçülememesi bireylerde eksik enformasyona veya tamamen bilgi yoksunluğuna sebep olabilmektedir. Tüketimde

Rekabetin Olmaması: Kamusal malların bu özelliği, bir bireyin kamusal mal tükettiğinde diğer bireylerin paylarında herhangi bir eksilmenin yaşanmadığını bu sebeple kamusal mal tüketimi sırasında herhangi bir rekabetin ortaya çıkmadığını açıklamaktadır. Kamusal Finansman: Kamusal malların maliyetlerinin karşılanmasında kamusal finansmana başvurulmaktadır. Bireyler de kamusal mallardan bedava yararlanacaklarını düşündüklerinden kamusal malların maliyetine katılmak istemezler. Ancak devlet, hizmetin sunulabilmesi için vergi alma yoluna gitmektedir. Neticede vergiden kaçınan bireyler arasında "bedavacılık sorunu" ortaya çıkmaktadır.

Dışsal Ekonomilere Sebep Olması: Kamusal malların bu özelliği tüketilmeleri sonucunda ortaya çıkmaktadır. Bir birey tarafından kamusal mal tüketimi diğer bireyler üzerinde dışsal ekonomiler oluşturmasına sebep olmaktadır. (Edizdoğan ve diğerleri, 2012: 23-27).

Ayrıca yukarıda ifade edilen bedavacılık sorununun kamusal malların bir özelliğinin sonucunda ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

Belirtilen özelliklere sahip olan her türlü mal ve hizmet kamusal niteliğe sahip olacaktır. Piyasa aracılığıyla üretilebilmesi mümkün olmayan bu kamusal mal ve hizmetler için bir ayrım söz konusudur. Bu da tam kamusal, yarı kamusal ve özel mal ve hizmet şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Bu doğrultuda aşağıda bu malların türlerine ve özelliklerine yer verilecektir.

1.3. KAMUSAL MAL VE HİZMETLERİN TÜRLERİ

Kamusal mal ve hizmetleri, tam kamusal mal ve hizmetler, yarı kamusal mal ve hizmetler, özel mal ve hizmetler olarak üçe ayırmak mümkündür (Bilici ve Bilici, 2013:28).

1.3.1. Tam Kamusal Mal ve Hizmetlerin Özellikleri

Piyasa mekanizmasının işleyişindeki yetersizlikler tam kamusal mal ve hizmetlerin, devlet aracılığıyla üretilerek topluma sunulması gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Bu bağlamda söz konusu mallar, devlet tarafından üretilen ve toplumun

tamamına sunulan hizmetler olarak ifade edilebilmektedir. Nitekim her mal ve hizmet gibi bu malların da özellikleri bulunmaktadır. Kısaca kamusal mal ve hizmetlere özgü olan yani yukarıda sayılan bütün özelliklere sahip olduğu söylenebilmektedir.

Bu doğrultuda, tam kamusal mal ve hizmetlerin özellikleri; toplumsal faydaya konu olması, fiyatlandırma gibi bir durumun söz konusu olmaması, müşterek tüketimin gerçekleştirilmesinin sağlanması amacıyla üretilmeleri ve tüketen kesim arasında rekabete sebebiyet vermemesi, mecburi üretim ve tüketimin gerçekleştirilmesi olarak sayılmaktadır (Eker, 2007: 56).

Tam kamusal olan bir mal aynı zamanda yarı kamusal bir mal haline dönüşebilmektedir. Örnek vermek gerekirse silah ve teçhizatın özel sektör tarafından üretilip tekrar devlete satılması halinde devletin sunmuş olduğu hizmet yine tam kamusal bir hizmettir. Sonuçta önemli olan nokta, bu malları kimin ürettiğinden çok nasıl finanse edildiği ve topluma bu malların nasıl sunulduğudur. Nitekim bu malların özel sektör tarafından üretilmesi durumunda her ne kadar özel sektör tarafından üretilse de bu mallar bütçe aracılığıyla finanse edilmekte ve savunma hizmeti topluma bedelsiz sunulmaktadır (Uğur ve Geygüç, 2019: 133).

Kamu yararı sağlayan tam kamusal mal ve hizmetlere verilebilecek en iyi örnek savunma hizmetleridir. Askeri güç olan ordu tarafından sunulan hizmetlerde, bir bireyin bu mal ve hizmeti tüketimi diğer bireylerin tüketimini etkilememekte, ayrıca bireyler bu hizmetten dışlanamamaktadır. Ancak özel mal tüketiminde bireyler birbirine rakiptir ve tüketimden dışlama söz konusu olabilmektedir (Rosen, 2004: 252).

Nitekim klasik bir kamu hizmeti sayılan savunma hizmetleri bugün de oldukça büyük bir öneme sahip olmakla beraber yine devletin temel görevleri arasında yerini almaktadır. Ayrıca ülke sınırları içerisinde sunulan genel emniyet hizmetleri de tam kamusal mal ve hizmet niteliğindedir. Ancak özel güvenlik görevlisi istihdam etmek suretiyle verilen güvenlik hizmetleri bu kapsamda değildir. Bu hizmet, bireyler tarafından ortaya çıkan şahsi bir ilave güvenlik talebi karşılığında sunulmaktadır ve toplumun geri kalan kısmı (talep edici konumda olmayan bireyler) bahse konu olan hizmetin dışında yer almaktadır.

1.3.2. Yarı Kamusal Mal ve Hizmetlerin Özellikleri

Yarı kamusal mal ve hizmetler, tam kamusal mal ve hizmetlere özgü olan bütün özelliklere sahip değildir. Tam kamusal mal ve hizmetler için geçerli olan faydalarının bölünememesi ve pazarlanamaması şeklindeki karakteristik özellik yarı kamusal mal ve hizmetler için geçerli değildir. Kamu tarafından üretilen bazı mal ve hizmetler sahip olmadıkları bu özellikleri sebebiyle tam kamusal mal ve hizmetlerden ayrılmaktadır.

Öncelikle yarı kamusal mal ve hizmetlerin faydası diğer mal ve hizmetlerden farklı olarak bölünebilir özelliğe sahiptir. Yani bunlar fiyatlandırmaya konu olabilmektedir. Tüketim sonucu bu mal ve hizmetlerden yararlanan kişilere doğrudan bireysel fayda sağlamasının yanı sıra toplumu oluşturan diğer bireylere de fayda sağlamaktadır.

Yarı kamusal mal ve hizmetlere verilebilecek en tipik örnek eğitim ve sağlık hizmetleri olabilir. Çünkü bu mallar, pazarlanabilir niteliktedir. Bunun sonucu olarak dışsal fayda ortaya çıkmaktadır. Dışsal faydaya sebebiyet vermelerinden dolayı kamu malı niteliği taşımaktadır. Ancak burada önemli bir husus yer almaktadır. Bu malların fiyatlandırılabilir olması ve pozitif dışsallığa neden olması devletin müdahalesini kaçınılmaz hale getirmektedir. Hem söz konusu hizmetlerin verimliliği hem de fiyatların denetim altında olması açısından devletin müdahalesi gerçekleşmekte ancak müdahelenin olmadığı durumlarda bu hizmetlerin özel faydası ile sosyal faydası arasında ve özel maliyeti ile sosyal maliyeti arasında önemli bir fark ortaya çıkmakta ve bu durumun topluma negatif yönde yansımaktadır (Eker, 2007:60).

1.3.3. Özel Mal ve Hizmetlerin Özellikleri

Özel mal ve hizmetler, özel sektör kuruluşlarının üretimini yaparak fiyatı karşılığında pazarladığı mal ve hizmetler olarak tanımlanmaktadır. Bu mal ve hizmetler şahsi tüketimi ilgilendiren mal ve hizmetler arasında yer almaktadır. Bu mal ve hizmetler fiyatlandırılabilir özelliğe sahiptir ve bireyler faydalanmak için bedelini ödemek zorundadırlar. Bedele tabi olması da neticede tüketiminden mahrum

bırakılabilmesine neden olmakta, sadece bedelini ödeyebilenler tarafından tüketilebilmektedir. Bu sebepledir ki bireysel tüketim söz konusu olduğu için faydası kişiseldir. Bu malların tüketimi ile piyasadaki fiyatı arasında bağlantı bulunmaktadır. Tüketimde meydana gelen artışlar bu malların fiyatları üzerinde etkili olacaktır. Bu bakımdan bahse konu olan mallarda tekel durumu olması halinde devlet bazı özel mal ve hizmetleri üretme yoluna giderek ekonomik etkinliği sağlamaya çalışmaktadır (Bilici ve Bilici, 2013: 30).

1.4. KAMUSAL MAL VE HİZMETLERİN FİNANSMANI OLARAK KAMU HARCAMALARI

Toplumların ortak bir yaşam alanında bir arada yaşama istekleri, bazı ihtiyaçların ortaya çıkmasına neden olurken aynı zamanda bu ihtiyaçların bir şekilde karşılanması gerekliliğini de beraberinde getirmiştir. Söz konusu ihtiyaçların niteliği ve önemi zamanla artarak önemli boyutlara ulaşmıştır. Devlet ise toplumu ilgilendiren bu kamusal ihtiyaçları kamu harcamaları yoluyla karşılamaktadır. Devlet bu harcamaları çeşitli ekonomik ve sosyal amaçların yerine getirilmesi niyetiyle de gerçekleştirmektedir.

1929'de yaşanan ekonomik krizle beraber devletin görev ve fonksiyonları da değişim göstermiştir. Ekonomik krizin akabinde savunma, adalet, diplomasi, güvenlik gibi temel ihtiyaçların yanında sosyal ve ekonomik hayatın düzenlenmesine de ihtiyaç duyulmaya başlanmıştır. Bu bağlamda, devlete sadece güvenlik, adalet, diplomasi ve savunma görevleri yükleyen, temel görevleri dışında ekonomiye müdahalesine karşı çıkan klasik görüş önemini kaybederek yerini devlet müdahalesinin gerekliliğini savunan Keynesyen görüşe bırakmıştır.

Keynesyen görüşe göre devletin görevleri sadece güvenlik, adalet, diplomasi ve savunmadan ibaret değildir. Keynes, kaynak dağılımında etkinliğin sağlanmasını, gelir dağılımının adil bir şekilde yapılmasını, ekonomik istikrar ve ekonomik büyüme ve kalkınmanın sağlanmasını da devletin görevleri arasında saymıştır. Dolayısıyla devletin bu görevleri yerine getirebilmesi için de ekonomiye müdahale etmesi ve bu müdahaleyi de çeşitli ekonomi politikası araçlarıyla gerçekleştirmesi gerekmektedir (Yasa, 2017: 289-290). Söz konusu ekonomi politikası araçlarının

arasında kamu harcamaları da yer almaktadır. Bu bağlamda kamu harcamalarının miktarı ve önemi giderek artış göstermiştir.

Gelir dağılımında ve kaynak dağılımında adaletin sağlanmasında devlet hazinesinin ve bu hazineden yapılan harcamaların önemli ölçüde etkisi vardır. Çünkü piyasadan devlet tarafından satın alınan çeşitli üretim faktörlerinin fiyatlarının devlet hazinesi aracılığıyla ödenmesi milli gelirin piyasa güçleriyle yeniden dağıtılması gibi hususlarda ekonomik kalkınmadan sorumlu rolü de ortaya çıkmış olacaktır (Eker ve diğerleri, 2013:63).

Devletin özellikle ekonomik kalkınma ve ekonomik büyümedeki rolü de, kusurlu piyasa ortamının ve yüksek bilgi asimetrisinin olduğu durumlarda yadsınamayacak kadar büyük ve bir o kadar da önemlidir. Bu nedenle devlet, piyasa mekanizmasını düzeltmek ve nihayetinde uzun vadeli ekonomik büyümeyi teşvik etmek için kamu harcamalarına aracı görevi yüklemiştir (Chan ve diğerleri, 2017:162).

Kamu harcamalarının ekonomide istikrarı sağlama işlevi de bulunmaktadır. Örnek vermek gerekirse ekonomik istikrarsızlık hali olan enflasyonun olduğu dönemlerde, ekonomide arza göre talep oldukça yüksektir. Bahse konu istikrarsızlık halinin giderilmesinde kamu harcamalarının payı büyüktür. Çünkü kamu harcamaları talep niteliğinde olan yani talep yaratıcı özelliğe sahip olan faaliyetlerdir. Bu sebeple enflasyon dönemlerinde kamu harcamaları azaltılarak istikrarsızlık hali giderilmeye çalışılmaktadır. Durgunluk olması halinde ise kamu harcamaları arttırılmak suretiyle talep yaratıcı etkisi kullanılmakta ve istikrar sağlanmaktadır (Ataç, 2016: 155).

1.4.1. Kamu Harcamalarının Tanımı

Kamu harcamalarını dar ve geniş anlamda olacak şekilde tanımlamak mümkündür. Dar anlamda kamu harcamaları, "Devletin parayla yaptığı harcamaların toplamı" olarak ifade edilmektedir. Bu tanımın önemi devletin ve devlet içerisinde yapılanan diğer kamu kuruluşlarının ihtiyaç duyduğu gelirin tespit edilmesinde ortaya çıkmaktadır. Geniş anlamda kamu harcamaları, "Devletin görev ve fonksiyonlarını gerçekleştirebilmesi için yapılan tüm faaliyetlerin maliyetlerinin toplamı" olarak ifade edilmektedir. Bu tanımın önemi ise sadece devletin değil

devletin bünyesinde yer alan diğer kamu kuruluşlarının da doğrudan gerçekleştirdikleri harcamaları kapsamasından kaynaklanmaktadır (Yılmaz ve Kaya, 2005: 259-260).

Toplam kamu harcamaları, genel giderlerin küçük bir parçası olan ve zamanla düzenli ve istikrarlı bir şekilde azalan kalkınma kredileri dışındaki tüm kamu harcamalarını kapsamaktadır. Devlet, kamu harcamalarını çeşitli amaçlarla gerçekleştirmektedir. Bu amaçlar sosyal veya sosyal olmayan amaçlar olarak belirlenebilmektedir. Sosyal amaçla yapılan harcamalara eğitim, spor, sanat ve kültürün yanı sıra tıbbi ve toplum sağlığı ile aile refahı için yapılan kamu harcamaları örnek olarak gösterilebilirken sosyal nitelikli olmayan harcamalara kırsal kalkınma, sulama hizmetleri, ulaşım, iletişim için yapılan harcamalar örnek olarak verilebilmektedir (Hong and Ahmed, 2009: 104-105).

1.4.2. Kamu Harcamalarının Özellikleri

Kamu faaliyetlerinin, belirli hedefler çerçevesinde yani mali ve mali olmayan hedefler doğrultusunda planlanarak bu hedeflerin yerine getirilebilmesi ve aynı zamanda sürdürülebilmesi için önemli seviyede maddi güce ihtiyaç duyulmaktadır. Nitekim bu maddi güç büyük bir harcama düzeyini ifade etmektedir. Bu harcamaların ise kendine özgü birtakım özellikleri bulunmaktadır.

Kamu harcamalarının amacı kamu hizmetlerinin devamlı ve etkin bir şekilde gerçekleştirilmesidir. Bu sebeple kamu harcamalarında amaç kar elde etmek değil toplumsal faydayı artırmaktır. Kamu harcamaları kamusal ihtiyaçları karşılamak amacıyla yapılmakta ve toplumun her kesimini ilgilendirmektedir.

Devletin önce harcamalarını sonra gelirlerini belirlemesi sebebiyle emredici ve zorunlu özelliğinin bulunduğu görülmektedir (Türk, 2011: 27). Herhangi bir harcamanın yapılabilmesi için parlamentonun onayına ihtiyaç duyulmasından dolayı siyasi niteliği de bulunmaktadır. Ülkelerin gelişme süreci incelendiğinde ise kamu harcamalarının sürekli artma eğiliminde olduğu görülmektedir. Bu sebeple kamu harcamalarının bir özelliğinin de artış eğiliminde olduğunu ortaya koymaktadır. (Eker, 2007: 69-72). Kamu harcamalarının bir başka özelliği ise bu harcamaların sadece harcama yapmaya yetkilendirilen kamu görevlileri tarafından

yapılabilmesidir. Kamu harcamalarının para ile yapılması da bir başka özelliğidir. Geçmişte ayni olarak yani para yerine mal ve hizmet olarak gerçekleştirildiği görülse de günümüzde geçerli genel kural kamu harcamalarının para ile yapılmasıdır.

Bu özellikleri sebebiyle de kamu harcamalarını devletin görev ve sorumluluklarını yerine getirebilmek için bir araç olarak kullandığı görülmektedir.

1.4.3. Kamu Harcamalarının Sınıflandırılması

Kamu harcamalarının sınıflandırılması, Türk (2011)'e göre "Aynı nitelikte olan kamu harcamalarının gerçekleştirilen diğer kamu harcamalarından ayrılarak çeşitli gruplar haline getirilmek suretiyle sınıflara ayrılması." olarak ifade edilmektedir (Türk, 2011: 51).

Bu sınıflandırma her devlet için ayrı olarak değerlendirilmektedir. Çünkü her devletin kendine özgü özellikleri, sahip olduğu kaynakları farklı olmakla beraber etkilendiği çevresel koşulları da farklılık arz etmektedir. Bu sebeple sınıflandırma konusu ülke şartlarına göre değişkenlik gösterebilmektedir. Ayrıca kamu hizmetleri için yapılan bu harcamaların sınıflandırılması, çeşitli konular hakkında bilgi sahibi olunmasına katkı sağlamaktadır. Bu konular arasında öncelikle yapılan sınıflandırmalar, harcamalar arasında kıyaslamalar yapılabilmesini sağlamaktadır. Bunun yanı sıra sınıflandırma yapılması, kamu harcamalarının hangi alanlarda yoğunlaştığının veya hangi alanlarda daha az kamu harcaması yapıldığının tespit edilmesi açısından da yol gösterici olmaktadır.

Ayrıca, kamu harcamalarının sınıflandırılması, bireyler tarafından devletin kıt olarak tabir edilen sınırlı kaynaklarının, ihtiyaçların önemlilik durumuna göre dağıtıldığının görülmesini sağlarken, vergi mükellefleri olan bireylerin ödemiş oldukları vergilerin devletin yapmış olduğu hizmetlerden, hangi hizmete harcandığının, bu harcamaların miktarının hangi düzeyde olduğunun bilinmesine de yardımcı olmaktadır. Bununla beraber birtakım kamu hizmetlerinin maliyetlerinin incelenebilme olanağının olmasını, gelir ve harcamalara ilişkin mali istatistik bilgilerine erişilebilmesini sağlarken sınıflandırma sayılan söz konusu hususlarda önem arz etmektedir (Karaaslan, 2012:1). Bilgilere erişim, kamu harcamalarında açıklığın, yani saydamlığın olmasını sağlayacaktır. Dolayısıyla kamu harcamalarında

hesap verilebilirliğin ve şeffaflığın artması, kamu harcamalarının verimliliğini ve etkinliği artırarak kamu harcamalarından beklenen etki ve faydanın da artmasına imkân verecektir (Arslan, 2002: 82).

Bununla birlikte yapılan harcamalar arasında verimli/verimsiz ayrımı rahatlıkla yapılacağından verimli olanların artırılması verimsiz olanların ise azaltılması sağlanarak harcama programlarının daha iyi bir biçimde hazırlanmasına yardımcı olacaktır. Ayrıca harcama programları ile bütçe arasında daha etkin bir ilişkinin kurulmasında etkili olacaktır (Türk, 2011: 51).

Sınıflandırma yapılırken birçok husus dikkate alınmaktadır. Bu hususlar arasında özellikle harcamaların ekonomi içerisindeki yeri, sosyal ve mali politika uygulamalarındaki önemi, gerçekleşen harcamaların etkileri, harcamaların kalkınma planları ile ilişkileri bulunmaktadır (Edizdoğan ve diğerleri, 2012: 77). Kamu harcamalarının sınıflandırılmasına yönelik olarak birçok yaklaşım bulunmakla beraber, literatür de en yaygın kullanılanları ekonomik, fonksiyonel ve idari sınıflandırmadır. Bu çerçevede kamu harcamaları; idari sınıflandırma, fonksiyonel sınıflandırma ve iktisadi sınıflandırma şeklinde ayrıma tabi tutulmaktadır.

1.4.3.1. Kamu Harcamalarında İdari Sınıflandırma

İdari Sınıflandırma, organik sınıflandırma olarak da ifade edilmektedir (Pehlivan, 2011: 78). Türk (2011)'e göre "Devletin yapısı ve organları, gerçekleştirdiği fonksiyonlar ile hukuki düzenlemeler dikkate alınarak yapılan sınıflandırmalardır." şeklinde tanımlanmaktadır (Türk, 2011: 52). Bu sınıflandırmada; Cumhurbaşkanlığı, Sayıştay, Anayasa Mahkemesi, Danıştay, Milli Savunma Bakanlığı, Dışişleri Bakanlığı, Hazine ve Maliye Bakanlığı, vb. şeklinde devleti oluşturan idari yapı baz alınmaktadır. Söz konusu idari birimlere yapılan harcamaların tamamı, toplam kamu harcamasını ortaya koymaktadır (Tüleykan ve Parlak, 2018: 36).

1.4.3.2. Kamu Harcamalarında Fonksiyonel Sınıflandırma

Kamu harcamalarının, kamu hizmetlerinin niteliğine göre sınıflandırılmasıdır. Devletin topluma sunduğu çeşitli kamu hizmetlerinin maliyetinin tespit edilebilmesi amacıyla kamu harcamaları bu sınıflandırmaya tabi tutulmaktadır (https://www.makaleler.com/kamu-harcamalarinin-siniflandirilmasi).

Fonksiyonel sınıflandırma ile ilgili olarak Yüksel (2020), *"Devletin hangi tür faaliyetleri gerçekleştirdiğini göstermekle beraber, toplam kamu harcamalarının eğitim, sağlık, adalet, savunma gibi kamu hizmetleri arasında nasıl dağıldığını göstermekte olup, ayrıca aynı fonksiyona katkıda bulunan diğer kamu kurum harcamalarının toplanmasıyla elde edilmektedir"* ifadesine yer vermiştir (Yüksel, 2020: 22). Dolayısıyla söz konusu sınıflandırmanın, devletin gerçekleştirdiği harcamaların kamu hizmetleri arasındaki dağılımı hakkında bilgi verdiği söylenebilir.

Bu kapsamda Türkiye'de Analitik Bütçe Sınıflandırmasına göre harcamalar açısından fonksiyonel sınıflandırmanın birinci düzeyinde yer alan on temel faaliyetin başlıklarına aşağıdaki tabloda yer verilmiştir.

Tablo 1: Fonksiyonel Sınıflandırmanın Birinci Düzeyi

01	Genel Kamu Hizmetleri
02	Savunma Hizmetleri
03	Kamu Düzeni ve Güvenlik Hizmetleri
04	Ekonomik İşler ve Hizmetler
05	Çevre Koruma Hizmetleri
06	İskân ve Toplum Refahı Hizmetleri
07	Sağlık Hizmetleri
08	Dinlenme, Kültür ve Din Hizmetleri
09	Eğitim Hizmetleri
10	Sosyal Güvenlik ve Sosyal Yardım Hizmetleri

Kaynak: Yavuz, 2017: 56

Tablo 1 incelendiğinde, ülkemizdeki idari birimler tarafından sunulan kamu hizmetlerinin mahiyeti görülmektedir. Bu hizmetler, 10 (on) ana başlık altında toplanmış olup, Genel Kamu Hizmetleri, Savunma Hizmetleri, Kamu Düzeni ve Güvenlik Hizmetleri, Ekonomik İşler ve Hizmetler, Çevre Koruma Hizmetleri, İskân ve Toplum Refahı Hizmetleri, Sağlık Hizmetleri, Dinlenme, Kültür ve Din Hizmetleri, Eğitim Hizmetleri, Sosyal Güvenlik ve Sosyal Yardım Hizmetlerinden oluşmaktadır.

1.4.3.3. Kamu Harcamalarında İktisadi Sınıflandırma

Kamu harcamalarının iktisadi sınıflandırması, harcamanın ekonomik içeriğini, gerçekleştirilen harcamaların ekonomiye etkisini gösteren bir sınıflandırma çeşidi olarak karşımıza çıkmaktadır. Yentürk (2011), söz konusu sınıflandırmanın kapsamına "kamu personeline ödenen paralar, yatırıma ve faiz ödemesine ayrılan kaynaklar, mal ve hizmet alımları ile karşılıksız yapılan kaynak transferler"inin girdiğini ifade etmiştir (Yentürk, 2011: 25).

Literatür kapsamında farklı sınıflandırmaların yer aldığına rastlanılmakla beraber, Türk bütçe sisteminde iktisadi sınıflandırma kapsamında "cari harcamalar", "yatırım harcamaları" ve "transfer harcamaları" yer aldığı görülmüştür (Özbaran, 2004: 117).

1.4.3.3.1. Cari Harcamalar

Cari harcamalar, kamu tarafından gerçekleştirilen tüketimin karşılığı olarak ifade edilmektedir. Personel giderleri faiz ödemeleri ve normal şartlarda miadı bir seneden az olan mal ve hizmet alımları için yapılan harcamaları ifade etmek için de kullanılmaktadır. Ayrıca elektrik, su, benzin, posta gibi doğrudan mal ve hizmet satın alınmasını gerektiren hizmetler dolayısıyla gerçekleştirilen harcamalar da devletin cari harcamaları arasında yer almaktadır. Özellikle devlet tarafından sunulması mecburi nitelikte olan hizmetlerin satın alınması ile tüketime konu olan harcamalar yine bu kapsamda değerlendirilmektedir (Kanca ve Bayrak, 2015: 108).

1.4.3.3.2. Yatırım Harcamaları

Yatırım harcamaları ile bir taraftan üretim araçlarının kapasitesinin artırılması hedeflenirken diğer taraftan üretim kapasitesinin artırılması amaçlanmaktadır. Söz konusu harcamalar bu hususları desteklemektedir. Üretimi artırmasının bir sonucu olarak sermaye oluşumunu da olumlu yönde etkileyen harcamalardır. Bu sınıflandırma ile kamu harcamalarının ekonominin toplam sermaye birikimine ne miktar katkısı olduğu görülebilmektedir (Edizdoğan ve diğerleri, 2012: 87).

Dolayısıyla bu sınıflandırma ile devletin, üretici kimliği ile ekonomide ne kadar yer aldığının tespiti de yapılabilmektedir. Böylece milli ekonomide devletin payı belirlenebilmektedir.

1.4.3.3.3. Transfer Harcamaları

Transfer harcamalarını, Yılmaz ve Kaya (2005) "Cari dönem üretimine karşı doğrudan talep oluşturmayan, sadece bazı servet unsurlarının kişi ve kurumlar arasında el değiştirmesi şeklinde gerçekleştirilen harcamalardır" şeklinde tanımlamıştır. Transfer harcamalarının büyük bir kısmında ödemenin yapıldığı kişi ve kurumlarca devlete mal teslimi yapılması veya hizmet verilmesi gibi durumlar söz konusu değildir (Yılmaz ve Kaya, 2005: 261). Devletin herhangi bir üretim faktörü satın almadan yapmış olduğu sosyal güvenlik giderleri, refah harcamaları, işsizlik tazminatları, emekli maaşları ve kamu borç faiz ödemeleri bu kapsama girmektedir.

Bu harcamalar, milli gelir üzerinde doğrudan bir etki meydana getirmemektedir. Söz konusu harcamaların ekonomi üzerindeki etkisi, gelirin aktarıldığı bireylerin marjinal tüketim eğilimleriyle ilgili bir durumdur. Bahse konu olan bireylerin marjinal tüketim eğilimlerine göre bu etki yön değiştirmekte olup, eğilime göre azalmakta veya artmaktadır. Transfer harcamaları gelir dağılımını da etkilemektedir. Bununla beraber gelir dağılımının etkilenmesinden dolayı aynı zamanda ekonomide gerçekleşen kaynak dağılımı da etkilenmektedir. Bu kapsamda yapılan harcamalardan gelir düzeyi düşük olan bireylerin yararlanması sonucu, transfer harcamalarının hem marjinal tüketime bağlı olarak toplam talebi daha fazla

artırması hem de gelir dağılımındaki adaletsizliğin azalmasına katkıda bulunması şeklinde yansıyacaktır (Bulut, 2013: 10-11).

1.5. KAMUSAL BİR MAL VE HİZMET OLARAK SAVUNMA HİZMETİ

İnsanlar her zaman bir arada yaşama eğilimi içerisinde olmuşlardır. Bir arada yaşama talepleri ise toplulukların oluşmasına neden olmuştur. İnsanlar, bu şekilde yaşamaya başladıktan sonra yaşamlarını düzenli bir şekilde sürdürebilmeleri için çeşitli kurallara gereksinim duymuşlardır. Zaman içerisinde bu kurallar bütününün önemini kavrayarak bunların sadece bir arada yaşadıkları alan içerisinde değil, dışarıdan gelebilecek tehdit ve saldırılara karşı da gerekli olduğunu anlamıştır.

Nitekim toplumsal hayatı düzenleyen insanların huzur ve güvenli bir ortamda yaşamalarını sağlayan kurallar bütününe olan ihtiyaç savunma hususlarında da kendisini göstermiştir. Söz konusu durum ise ülkenin hem sınırları içerisinde hem de sınırları dışında emniyetli olmasının sağlanması ile kamu düzeninin oluşturulması açısından bir otoritenin gerekliliğini kaçınılmaz hale getirmiştir. Nitekim bu otorite tarafından kurallar konulacak, oluşturulan güvenlik birimleri aracılığıyla kamu düzeni sağlanacaktır. Sonuçta hiçbir emniyet gücü bulunmayan bir devletin varlığından ve bu varlığın devamlılığından söz etmek mümkün olmayacaktır. Bu bağlamda söz konusu sebeplerin sonucu olarak savunma hizmeti adı altında bir hizmetin gerekliliği ortaya çıkmıştır.

1.5.1. Savunma Hizmetlerinin Tanımı

Belirli bir toplum üzerinde egemenliğin sağlanmasının temel unsuru, diğer ülkelerin aynı toplum üzerindeki egemenlik iddiasının bir reddi olarak ifade edilebilmektedir. Bu durum ise devletin sınırları dışından gelebilecek müdahalelere ve saldırılara karşı ülke için savunma ihtiyacını gerektirmektedir.

Bu kapsamda savunma hizmetleri için *"Bir ülkenin iç ve dış tehditlere karşı korunması, devletin devamlılığı ile toplumsal huzurunun sağlanması amacıyla devlet eliyle yürütülen hizmetlerin tamamıdır"* şeklinde bir tanımlamaya yer verilebilmektedir (Baran, 2018:58).

1.5.2. Savunma Hizmetlerinin Özellikleri

Toplumların düzen içinde, huzur ve emniyetli olarak yaşamlarını sürdürebilmelerinin sağlanması, bu düzen için gerekli kuralların belirlenerek toplumdaki bireylerin bu kurallara uygun davranışlarda bulunmasının gerçekleştirilmesi devletin görev ve sorumluluğundadır.

Toplum içinde herhangi bir kaidenin olmadığı, düzensizliğin hâkim olduğu durumlarda huzurlu ve emniyetli bir ortamdan söz edilebilmesi mümkün olmamaktadır. Çünkü söz konusu yaşam tarzı insanların çalışma, üretimde bulunma, kazanma ve kazandığına sahip çıkma haklarını korunamaz duruma getirmesine neden olurken diğer taraftan da insanların can güvenliğinin de tehlikeye düşmesine sebebiyet verecektir (Bekmez ve Evkuran, 2011: 10). Nitekim söz konusu düzenin, huzurun ve güven ortamının sağlanmasında savunma hizmetlerinin payı oldukça büyüktür. Savunma hizmetlerinin ulusal ve uluslarası güven ortamının sağlanmasında etkili olmasının yanı sıra her kamu hizmeti gibi bir takım özellikleri de bulunmaktadır. Yapılan her hizmetin kendine özgü belli başlı özelliklerinin bulunduğu düşünüldüğünde bu hizmetlerin de kendine has olmakla beraber büyük önem arz eden bazı özellikleri bulunduğundan söz edilebilmektedir.

Öncelikle savunma hizmetleri, tam kamusal nitelik taşıyan hizmetler arasında yer almaktadır. Bu kapsamda savunma hizmetleri için tam kamusaldır denilebilir. Bir ülkede yaşayan bütün bireyler bu hizmetten yararlanacaktır. Ayrıca bireyler arasında yarışın görülebilmesi mümkün değildir. Yani bu hizmetlerden bireyler birbirlerine rakip olmadan yararlanırlar. Bu durum ise bireylerin bölünmez faydalar sağladığı sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Söz konusu hizmete ilişkin herhangi bir bedel ödesin veya ödemesin bu hizmetten mutlaka herkes yararlanmaktadır ve tek bir bireyin bile bu hizmetten dışlanması mümkün değildir (Taş ve diğerleri, 2013: 661).

Savunma hizmetinin özel mallar gibi pazarlanabilmesi söz konusu değildir. Pazarlanamayan bir hizmete talebin doğması da mümkün olmayacağından bu hizmete bir bedel biçilmesi de söz konusu olmayacaktır. Sonuç olarak piyasa mekanizması aracılığıyla özel firmalar tarafından bu hizmetin üretilmesi ve halka sunulması mümkün değildir (Asutay, 2013: 7).

Bu hizmetler dışsallıklara da neden olmaktadır. Söz konusu dışsallıklar pozitif olabileceği gibi negatif de olabilmektedir. Özellikle bu hizmetler için yapılan harcamalarda dışsallığın önemli ölçüde etkisi görülmektedir.

Bu kapsamda Askeri Keynesyen görüşe göre, savunma harcamaları özellikle pozitif dışsallığa sahiptir. Pozitif olmasında teknolojinin etkisi büyüktür. Ancak talep yanlı teorik yaklaşım olan Neo-Klasik görüşe göre, savunma harcamalarının dışlamaya neden olabileceği değerlendirilerek bu dışlamanın alternatif alanlardaki yatırımlar üzerinde ortaya çıkacağını savunmaktadır. Söz konusu görüşe göre bu harcamalar aynı zamanda ekonomik büyümeyi de olumsuz yönde etkilemektedir. Bu sebeple savunma için ayrılan kaynaklar alternatif farklı alanlara ayrıldığında daha fazla pozitif dışsallığın meydana geleceği savunulmaktadır (Bekmez ve Destek, 2015: 93).

Sonuç olarak savunma hizmetleri için tam kamusal olma özelliğine sahip olduğu söylenebilmektedir. Bu hizmetin sunulması tarihsel süreçten bugüne kadar devletin temel görevleri arasında bulunmuştur. Bu bağlamda literatüre göre tam kamusal mal ve hizmetlere özgü olan her özelliğe savunma hizmetleri de sahiptir.

1.5.3. Güvenlik, Kamu Düzeni ve İç Güvenlik ile Savunma Hizmetlerinin Önemi

Güvenlik kavramının tarihi, canlıların varoluşuna dayanmaktadır. Hayattaki her canlının öncelikli amacı doğadaki varlığını koruyabilme ve aynı zamanda sürdürebilmedir. Bu sebepledir ki varlığı korumak ve sürdürmek güvenliğin temelinde yatan iki temel unsurdur (Sancak, 2013: 124). Buradan anlaşılmaktadır ki her canlının varlığını idame ettirebilmesi için gerekli olan temel unsurların başında güvenlik gelmektedir.

Güvenlik, toplumu meydana getiren bireylerin var olan yasal düzenlemeler çerçevesinde herhangi bir korku ve tehdit unsuruyla karşılaşmadan yaşamlarını huzurlu bir şekilde sürdürebilmeleridir (Gökbaş, 2016: 1). Söz konusu tanımlamayla her ne kadar bireysel güvenliğe vurgu yapılmış olsa da toplumsal güvenlik, devlet güvenliği ve devletlerarası güvenlik kavramları da büyük önem arz etmektedir.

Küreselleşmenin etkisi başta olmak üzere, serbest piyasa ekonomisinin öneminin artması, teknolojinin hız kazanması, mal ve hizmetlerin, bireylerin ve bilginin akışkanlığının artması ülkeler arası etkileşimin de artmasına neden olmuştur. Uluslararası ölçekte yaşanan bu etkileşim coğrafi sınırların da önemini yitirmesine yol açmıştır. Bu da herhangi bir ülke içerisinde yaşanacak güvenlik probleminin uluslararası boyuta taşınabileceğini ve uluslararası güvenlik sorunu haline gelebileceğini göstermektedir (Ağır, 2011: 108-109). Bu sebepledir ki önemli olan sadece ülke olarak iç ve dış güvenlik çemberini oluşturmak değil sınırların içinde ve dışında, insanlar için tehlike arz eden hususlardan insanları koruyan, zamanla değişen koşullara göre geliştirilebilen, sürdürebilirliği olan politikaların varlığı ve bunların uygulanmasıdır.

Uluslararası ölçekte de kabul gören bu anlayış, gerçekleştirilen çeşitli etkinliklerle de kendisini göstermiştir. Bu bağlamda Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından 1987 yılında düzenlenmiş olan Silahsızlanma ve Kalkınma Konferansı'nda "Güvenlik, tüm uluslar için başta gelen bir önceliktir. Güvenlik aynı zamanda hem silahsızlanma hem de kalkınma için temel oluşturmaktadır…" ifadesi ile güvenlik kavramının önemine ayrıca vurgu yapıldığı görülmüştür (Çomak, 2006: 101).

Güvenlik hizmeti gerek toplum hayatındaki önemi gerekse de bu hizmetin sunulmasındaki zorluklar açısından büyük önem arz eden, bu nedenle de insanların vazgeçemeyeceği en önemli ihtiyaçlardandır. Çünkü can ve mal güvenliğinin olmadığını düşünen bireyler, sosyal ve kültürel ihtiyaçlarını temel ihtiyaç olarak görmeyeceklerdir. Bu sebepledir ki Abraham [1]Maslow oluşturduğu ihtiyaçlar hiyerarşisinde fizyolojik ihtiyaçlardan sonra güvenliğe yer vererek güvenliğin hayatımızdaki yerinin ne denli önemli olduğuna vurgu yapmıştır.

Toplumu oluşturan bireyler açısından güvenlik için düzenin varlığı esastır ve huzurlu bir yaşamın temel şartıdır. Düzen olarak bahsedilen kavram, bir arada

[11] Abraham Maslow (1943), sosyal bilimci ve bir psikolog olarak klinik ortamda yaptığı bir çalışma sonucunda İhtiyaçlar Piramidi (Hiyerarşisi) teorisini literatüre kazandırmıştır Maslow'a göre her birey yaşamını sürdürebilmek için hedefler belirlemektedir. İnsanların hedeflerini gerçekleştirmek için birtakım istek, beklenti ve ihtiyaçları vardır. Bu ihtiyaçları hiyerarşik düzende sıralamış ve bir üst seviyeye geçilmesinin şartının sadece bir alt sıradaki ihtiyaçların yeterli düzeyde karşılanmasıyla mümkün olabileceğini açıklamıştır. Birinci basamakta fiziksel nitelikteki yeme, içme, barınma gibi ihtiyaçlar bulunmakta olup, bir sonraki basamakta güvenlik ihtiyacına yer verilmiştir.

yaşamanın gereği olarak konulan kurallar bütünüdür. Bu kurallar insanların birbirilerine zarar vermesini, hak ihlalinde bulunmasını, can ve mal güvenliğine karşı tehdit oluşturmasını engelleyici niteliktedir.

Bilindiği üzere insanlardaki toplu yaşama ihtiyacı, belli bir düzenin oluşturularak güvenliğin sağlanması ihtiyacını da beraberinde getirmiş, bu da devlet olarak teşkilatlanmaları sonucunu doğurmuştur. Devlet, düzeninin oluşturulması ve devamlılığının sağlıklı bir şekilde sürdürülebilmesi için gerekli olan otorite olarak karşımıza çıkmaktadır (Beriş, 2015: 2). Devlet olarak örgütlenen toplulukların düzenini ve güvenliğini sağlama görevleri de devletin başta gelen görevi olmuştur.

Bu bağlamda devletin oluşturacağı kurallar bütünüyle, toplumda yıkıcı etkilerin ortaya çıkması engellenecektir. Örnek vermek gerekirse, suç olgusu hukuka aykırı sayılmaktadır. Suç unsuru, bireylerin güvenli bir ortamda yaşamalarını engelleyici ve toplum yapısını bozucu nitelikte bir eylemdir. Bu sebeple hukuka aykırı bir eylem olarak tanımlanmıştır (Özkan, 2009: 78). Devletin bu yetkisi aslında kamu düzeniyle ilgili bir konu olmakla beraber kamu düzeninin sağlanması ve bu düzene aykırı eylemlerin bertaraf edilmesi devletin sunduğu iç güvenlik hizmetinin etkinliğine bağlıdır. Nitekim iç güvenlik hizmetlerinin etkinliği arttıkça toplumun hayat kalitesi artmaktadır. Artan yaşam kalitesiyle kamu düzeni de maksimum düzeyde sağlanmış olacaktır.

Tam kamusal bir hizmet olan iç güvenlik hizmetlerinin sunumu kolluk kuvveti aracılığıyla gerçekleştirilmektedir. Kolluk, ülke içerisinde asayişin sağlanmasında yetkilendirilen güvenlik birimidir. Bireylerin yaşamına, şahsına veya eşyalarına, birlikte yaşama arzularına ayrıca toplum bütünlüğüne gelecek saldırı ve tehditleri bertaraf etmede baş aktördür (Ak, 2018: 75). Yani ülke sınırları içindeki güvenlikten sorumlumdur. Ancak güvenlik kavramının içeriği sadece ülke içindeki güvenlik ile sınırlı değildir. Ülke sınırlarını aşan güvenliği de içerisine alan bir kavramdır ki bu da dış güvenlik olarak tanımlanmaktadır.

Kamu düzeninden sorumlu olan devletin, güç kullanma yetkisinin hem içe hem de dışa yönelik olmak üzere iki yönü vardır. Bu durum iç ve dış güvenlik kavramları arasındaki ayrımın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Tarihsel olarak incelendiğinde ise bu ayrım Avrupa'da başlayan Sanayi Devrimiyle baş göstermiştir. Sanayi Devrimiyle ortaya çıkan modernleşme süreci ile iç ve dış güvenlik kavramları

önem kazanmıştır. Daha sonra ülke içerisinde kurulan ordu dış güvenlikten sorumlu hale getirilerek kolluk kuvveti iç güvenlikten sorumlu tutulmuştur (Özgür ve Erciyes, 2017: 84). Dış güvenliğin sağlanması için devlet tarafından verilen bu kamu hizmeti, savunma hizmeti olarak tanımlanmaktadır. Savunma hizmetleri de toplumun her kesimine sunulan tam kamusal bir hizmettir. Savunma hizmetleri devamlı surette verilse de bu hizmetlerin önemi ülke bütünlüğüne, egemenliğine karşı gelebilecek tehdit ve saldırı hallerinde kendisini göstermektedir. Bu sebeple savunma hizmetini iki yönüyle değerlendirmek mümkündür. Hem olası saldırıları engellerken (önleyici) hem de gerçekleşen saldırı halini ortadan kaldırma (koruyucu) fonksiyonu bulunmaktadır.

Bu çerçevede uluslararası suç örgütlerine, uluslararası terörizme, organize suç örgüt ve oluşumlarına, siber teröre ve bunlar gibi ulusal bütünlüğe yönelen ülke egemenliğine saldırma amacı taşıyan her türlü eylemi bertaraf etmek de oldukça büyük bir öneme sahiptir (Erdoğan, 2013: 1).

Sonuç olarak, güvenliğin insan hayatı için ne kadar büyük bir öneme sahip olduğu görülmektedir. Gerek ülke içerisinde gerekse ülke sınırları dışında insanların canlarına, mallarına, yaşam tarzlarına karşı tehdit oluşturacak herhangi bir saldırı veya benzer durumun olmaması, bu durumun oluşması halinde ise bertaraf edilmesi için devletin sağlayacağı kontrol mekanizmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Devlet bu otokontrolü iç ve dış güvenlikten sorumlu olan birimleri aracılığıyla gerçekleştireceği için hem iç güvenlik birimi olan kolluk kuvvetinin hem de dış güvenlik birimi olan ordunun güçlü bir yapıya sahip olması büyük önem arz etmektedir.

1.6. SAVUNMA HARCAMALARI: TEORİK ÇERÇEVE

Savunma hizmetleri devletin sunmakla mükellef olduğu asli görevleri arasında bulunmaktadır. Toplumun her kesiminin faydalanması gereken önemli bir hizmettir. Kişilerden bu hizmetin karşılığı olarak bir bedel talep edilmemekte harcamaların finansmanı devlet bütçesinden karşılanmaktadır. Bu sebepledir ki, söz konusu hizmet tam kamusal hizmet kapsamında değerlendirilmekte ve bu hizmet için yapılan harcamalar savunma harcamaları adı altında ayrı bir harcama kalemi olarak yer almaktadır.

1.6.1. Savunma Harcamalarının Tanımı

Devlet prensip olarak, ülke güvenliğine yönelik tehditleri inceler; bu tehditleri caydırmak veya bunlara karşı savunma yapmak için gerekli kapasiteyi geliştirmek; bu kapasiteyi geliştirmek için ise gerekli olan kuvveti oluşturmak durumundadır. Bu oluşumu ise bütçe aracılığıyla gerçekleştirmektedir (Smith, 2008: 4-5).

Nitekim savunma harcamaları, devletin sınır güvenliğini sağlamak, egemenliğine karşı gelebilecek herhangi bir tehdit unsuruna karşı tedbir almak ve gelen saldırıları bertaraf etmek için yapılan harcamalar ile bu hizmetin ifası için yapılması gereken diğer tüm harcamalar olarak tanımlanabilir. Dolayısıyla devlet, egemenliğini savunma için harcama yaparak korumaktadır.

1.6.2. Savunma Harcamalarının Kapsamı

Savunma harcamalarında yer alan kalemlerin tanımını ve kapsamını net bir şekilde belirlemek oldukça güçtür. Farklı iktisat okulları tarafından tanımlara yer verilmiş olsa da bu hususta yapılan akademik çalışmalardaki eksiklikler bu düşünceyi desteklemektedir. Çünkü yapılan akademik çalışmalar sonucunda savunma harcamalarının tanımına ve kapsamına ilişkin bir neticeye varılamamış olup, uluslararası politikada da tanım ve kapsamla ilgili görüş birliği bulunmamaktadır. Bunun sebebi ise her ülkenin kendine has bir savunma yapılanmasının olmasıdır. Neticede bu yapılanma içerisinde de yine her ülkede farklılık arz eden birimlerin oluşturulması ve söz konusu birimler için farklı görev tanımlarına yer verilmesi de savunma harcamalarına ilişkin tanımın ülkeden ülkeye değişkenlik gösterdiğinin en büyük kanıtıdır. Bu sebepledir ki genel kabul gören bir tanıma rastlanılmamıştır (Giray, 2004: 184). Buradan anlaşılmaktadır ki ülkeler kendi amaç ve hedefleri doğrultusunda savunma harcamalarına ilişkin kapsamı belirleme özgürlüğüne sahiptir.

Özellikle bazı devletlerde, kolluk olan polis ile askeri güç olan ordunun arasındaki görev ayrımı net sınırlarla belli değildir; buna örnek olarak Fransa verilebilmektedir (Dunne ve Smith, 1990: 59).

Farklı iktisat okullarının savunma harcamalarına bakış açılarını incelemek gerekirse; Klasik iktisatçılardan David Ricardo ile Adam Smith, ülke egemenliğinin korunması açısından savunma harcamalarının gerekliliğini savunmuşlar ancak bu harcamaların yatırımları, iktisadi büyümeyi ve sermaye birikimini olumsuz yönde etkileyeceğini de vurgulamışlardır. Neoklasik görüş devleti, toplumu oluşturan bireylerin refahını ve çıkarlarını en üst düzeye çıkarmak için bu harcamaların güvenlik faydası ile fırsat maliyetini dengede tutacak bir güç olarak tanımlarken, Keynesyen görüşe sahip olanlar ise savunma harcamalarının ekonomi üzerinde olumlu etkisinin olduğunu savunarak, artan savunma harcamalarının düşük olan toplam talep ile çarpan etkisi oluşturacağını bununla beraber karların, yatırımların, kapasite kullanımının artacağını akabinde ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkileyeceğini ileri sürmüştür (Kaya, 2013: 20).

1.6.2.1. Savunma Harcamalarının Kapsamının Belirlenmesinde Uluslararası Kurumlar

Savunma harcamalarının enformasyonuna ilişkin bilgi kaynağı sunan dünyada birçok kuruluş bulunmaktadır. NATO, IMF, BM, SIPRI bunlardan yalnızca birkaçıdır. Bu uluslararası kuruluşlar ülkelerin savunma harcamalarına ilişkin bilgi kaynağı sunan önemli organizasyonlardır. Ancak her bir kuruluşun savunma harcamalarına ilişkin tanımlarının farklılık arz etmesi ve aynı zamanda raporlamanın Amerikan Doları bazında yapılması sebebiyle savunma harcamaları farklı hesaplanmakta ve raporlarda yazan rakamlarda farklılıklar görülmektedir (Tüğen, 1988: 287).

NATO, ittifak üyelerinin savunma harcamalarının karşılaştırılması için yıllık özet rapor yayınlamaktadır. Raporda, mali yıl boyunca fiilen yapılan veya yapılacak olan ödemelere ilişkin bilgiler yer almaktadır. Ancak bu rakamlar NATO'nun savunma harcamaları tanımına dayalı olarak belirlendiği NATO ve ulusal tanımlar arasındaki farklılıklar göz önüne alındığında, gösterilen rakamların, ulusal makamlar tarafından belirtilen veya ulusal bütçelerde gösterilen rakamlardan önemli ölçüde farklılık gösterebileceği NATO tarafından da kabul edilen bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır (https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_49198.htm).

Bu bağlamda özellikle NATO, IMF VE Birleşmiş Milletler 'in savunma harcamaları kapsamında değerlendirdiği harcama kalemlerindeki farklılıklar aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 2: NATO, IMF ve BM'ye göre Savunma Harcamalarının Harcama Kalemleri

Savunma Güç ve Destekçileri İçin Yapılan Harcamalar	**NATO**	**IMF**	**BM**
1. Asker ve görevli (personel) ödemeleri		T	T
2. Askeri organizasyonlarla ilgili veya ordu içindeki teknisyen, bürokrat vs. ücretleri	T	T	T
3. Tıbbi hizmetler, vergisel ayrıcalıklar ve sosyal faydalar (akrabalar dahil)	T	T	T
4. Emeklilik maaşı	T	X	T
5. Askeri okullar, hastaneler vb.	T	T	?
6. Silah harcamaları (ithal silahlar dahil)	T	T	T
7. Altyapı yatırımları, binalar vb.	T	T	T
8. Bakım ve onarım	T	T	T
9. Diğer malların tedariki	T	T	T
10. Askeri araştırma ve geliştirme	T	T	T
Stratejik Amaçlarla İlgili Diğer Harcamalar			
11. Stratejik malların stoklanması	T [b]	X	X
12. Silah ve üretim yerleri vb. korumak	T [b]	T	X
13. Silah üretim sübvansiyonları / Değişim sübvansiyonları	T	X	X
14. Diğer ülkelere yapılan askeri yardımlar	T	T	T

15. Uluslararası organizasyonlara katkılar (Askeri anlaşmalar, Birleşmiş Milletler barışın korunması vb.)	T	T	X
16. Sivil savunma	X	T	T
Eski Askeri Güçlere/Faaliyetlere Yapılan Harcamalar			
17. Gazilere sağlanan menfaatler vb	X	X	X
18. Savaş borçları	X	X	X
Diğer Güçlere Yapılan Harcamalar			
19. Orduya bağlı olmayan güçler/Jandarma gücü	T [c]	T [c]	T [c]
20. Sınırlar/ Gümrük muhafızları	T [c]	T [c]	T [c]
21. Polis idaresi	T [c]	X	X
Diğer Hesaplardaki Harcamalar			
22. Yardım/Felaketten kurtarma	T		
23. Birleşmiş Milletler Barışı Koruma	T	T	
Gelecek Harcamalar İçin Yükümlülükler			
24. Kredi temini	T	T	

Kaynak: Brzoska, 1995: 48-49' aktaran; Giray, 2004: 184-185.

Sembollerin Tanımları:

T: Savunma harcamaları kapsamında olan harcama kalemini ifade eder.

X: Savunma harcamaları kapsamında olmayan harcama kalemini ifade eder.

T[b]: Finansmanı savunma gücü aracılığıyla yönetiliyor ve finanse ediliyorsa savunma harcamaları kaleminde yer aldığını ifade eder.

T[c]: Var olduğuna dair bir hüküm verildiği, askeri organizasyonlar için eğitildiği, donatıldığında savunma harcamaları kaleminde yer aldığını ifade eder.

Tablo 2'de görüldüğü üzere çeşitli uluslararası mali kuruşlar tarafından savunma harcamalarının kapsamına ilişkin farklı içeriklerin olduğu anlaşılmaktadır.

Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI), ülkelerin askeri harcamalarına ilişkin her yıl düzenli olarak "*Küresel Askeri Harcamalar Raporu"* yayınlamaktadır. Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI) için

savunma harcamalarının kapsamında barış gücü dâhil olmak üzere silahlı kuvvetler, savunma bakanlıkları ve diğer kamu kuruluşları, sivil savunma, uzay ve havacılık ile ilgili faaliyetlere ilişkin harcamalar yer almaktadır (Archer ve Willi, 2012: 15).

1.6.2.2. Türk Bütçe Sisteminde Savunma Harcamalarının Kapsamının Belirlenmesi

Ülkemizde de savunma harcamaları kalemlerine ilişkin farklılık görülmekte ve savunma harcamaları kapsamında birçok farklı kalem bulunmaktadır. Bu bağlamda dar anlamda, bu hizmetin sunumu için görevlendirilen askeri ve sivil personel için yapılan harcamalar, savunma hizmetinin yerine getirilmesi için gerekli araç ve gereçlerin üretimi, satın alınması, bu araç ve gereçlerin bakım-onarım masrafları, yine savunma için yapılan ar-ge harcamaları savunma harcamaları kapsamındadır. Geniş anlamda savunma harcamalarına göre, savunma hizmetini yerine getiren, asker benzeri de sayılan ve iç güvenlik birimlerinden olan güçlere (milis, polis, gümrük muhafaza memurları gibi), sivil savunma, silah üretimi yapan kuruluşlar için yapılan harcamalar ve askeri olan faaliyetler için gönderilen yardımlar bu kapsamda değerlendirilirken aynı zamanda mecburi olan gıda ürünleri ile hammaddelerin stoklanması için yapılan giderler de savunma harcamaları kapsamındadır (Tüğen, 1988: 287).

Türkiye'de kamu bütçelerinin hazırlık, uygulama, raporlama ve kontrol edilme süreçlerini düzenleyen, 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu 2003 yılında yayınlanmış olup, bu kanuna göre gelir ve giderlerle ilgili işlem tahsis edilmektedir. Söz konusu kanun çerçevesinde Merkezi Yönetim kapsamına giren kamu idareleri, genel bütçeli ve özel bütçeli idarelerden oluşmaktadır.

5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu'nda yer alan

> *Genel bütçe, Devlet tüzel kişiliğine dahil olan ve bu 5018 sayılı Kanuna ekli (I) sayılı cetvelde yer alan kamu idarelerinin bütçesidir. Özel bütçe, bir bakanlığa bağlı veya ilgili olarak belirli bir kamu hizmetini yürütmek üzere kurulan, gelir tahsis edilen, bu gelirlerden harcama yapma yetkisi verilen, kuruluş ve çalışma esasları kanunla veya Cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle düzenlenen ve bu Kanuna ekli (II) sayılı cetvelde yer alan her bir kamu idaresinin bütçesidir*

ifadesiyle genel ve özel bütçeli idarelerin tanımı yapılmış olup (5018 sayılı Kanun madde 12), Milli Savunma Bakanlığı, Jandarma Genel Komutanlığı, Sahil Güvenlik

Komutanlığı genel bütçeli idareler arasında yer almaktadır. Özel bütçeli idareler arasında Savunma Sanayii Başkanlığı bulunurken bütçe dışı fon kapsamında Savunma Sanayii Destekleme Fonu bulunmaktadır. Söz konusu kurumların harcamaları resmi kaynaklardan izlenebilmektedir.

Bu kapsamda Türkiye'de savunma harcaması yapan idarelere ve bu idareler tarafından gerçekleştirilen harcama kalemlerine aşağıda yer verilmiştir.

Tablo 3: Türkiye'de Savunma Harcaması Gerçekleştiren Birimler ve Harcama Kalemleri

Genel Bütçeli İdareler	
1	Milli Savunma Bakanlığı
2	Jandarma Genel Komutanlığı
3	Sahil Güvenlik Komutanlığı
Özel Bütçeli İdareler	
1	Savunma Sanayii Başkanlığı
Bütçe Dışı Fonlar	
1	Savunma Sanayii Destekleme Fonu
Harcama Kalemleri	
1	Personel Giderleri
2	Sosyal Güvenlik Kurumlarına Devlet Primi Giderleri
3	Mal ve Hizmet Alım Giderleri
5	Cari Transferler
6	Sermaye Giderleri
7	Sermaye Transferleri
8	Borç Verme

Kaynak: Milli Savunma Bakanlığı, Jandarma Genel Komutanlığı, Sahil Güvenlik Komutanlığı, Savunma Sanayii Başkanlığı Sayıştay Denetim Raporu, 2018.

Tablo 3'te görüldüğü gibi savunma harcamaları sunan birimler genel bütçeli idareler arasında üçe ayrılmaktadır. Bunlar Milli Savunma Bakanlığı, Jandarma Genel Komutanlığı ve Sahil Güvenlik Komutanlığı'dır. Özel bütçeli idareler kapsamında Savunma Sanayii Başkanlığı yer alırken Bütçe dışı fon kapsamında Savunma Sanayii Destekleme Fonu bulunmakta olup bu idarelerin harcamaları sekiz ana başlıkta toplanmıştır.

Bu idareler kapsamında olmayan harcamaları kısıtlı olarak izlenebilen, yaptığı giderlerin niteliği itibariyle askeri harcama kapsamında değerlendirilebilen, iç güvenlik için yapılan harcamalarla arasında ayrım yapılamayan ve bahsi geçen harcamaları gerçekleştiren bir kurum da bulunmaktadır. Söz konusu kurum Milli Savunma Bakanlığı'nın ilgili kuruluşu olan Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumudur. Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu bir iktisadi devlet teşekkülü olmakla beraber Türk Silahlı Kuvvetleri'ne savunma hizmetinin sunumu için silah, mühimmat, araç ve gereç temini gerçekleştirmesi sebebiyle bu kuruma kamu bütçesinden yapılan transferler savunma harcamaları kapsamına girmektedir, Ayrıca iç güvenlik birimi kapsamında olan köy korucuları için yapılan giderler, örtülü ödenekten yapılan harcamalar ile askeri araştırma ve geliştirme (ARGE) harcamaları da nitelikleri itibariyle savunma harcamaları kapsamında değerlendirilmektedir. (Yentürk, 2011: 12-13).

Yine bazı harcamalarının niteliği itibariyle savunma harcaması yapan kurum olarak değerlendirilen bir kurum daha bulunmaktadır. Bahse konu olan kurum Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı'dır. Bu vakıf, askeri harcamalar yapmakla beraber vakfın kendisine ve iştiraklerine devlet bütçesinden aktarım yapılmamaktadır. Her ne kadar kaynak aktarımı yapılmasa da devletin denetiminde ve kontrolünde faaliyetlerini yürütmekte olup, bazı askeri harcamaları gerçekleştirmektedir (Yentürk, 2015: 3). Resmi sitesinde 2018 ve 2019 yılına ait mali tablolar yayınlansa da vakfın gelirlerinden askeri kaynaklar için ne kadar pay ayrıldığına dair bilgiye yer verilmemektedir (https://www.tskgv.org.tr/tr/-hakkimizda/mali-tablolar).

Ayrıca sadece Silahlı Kuvvetler ve Emniyet Genel Müdürlüğü için değil, bu kurumların dışında kalan kurumların, kurumsal güvenlikleri için temin edilen silah, mermi, kelepçe, cop, vb. araç gereçler ile bunların bakım ve onarım giderleri yine savunma harcamaları kapsamında yer almaktadır (Strateji ve Bütçe Başkanlığı,2019: 21).

1.6.3. Savunma Harcamalarına İlişkin Bazı İktisadi Yaklaşımlar

Tarihsel süreç incelendiğinde savunma hizmetleri her zaman devletin temel görev ve fonksiyonları arasında yerini almıştır. Nitekim savunma hizmetlerinin

etkinliği ülkenin güvenlik seviyesini ortaya koymaktadır ki insanların huzurlu bir şekilde yaşamlarını sürdürebilmelerinin temel şartı da güvenli bir yaşam alanının oluşturulmasıdır.

Her hizmet için gerekli olduğu gibi savunma hizmetleri için de finansman kaynağına ihtiyaç duyulmaktadır. Yine burada devlet devreye girmekte, hizmetin sunumunda olduğu gibi finansmanında da önemli bir rol üstlenmektedir. Sonuç olarak devletin yapacağı bu harcamalar savunma harcaması olarak adlandırılmaktadır.

Ancak yapılacak her harcamanın ekonomiye bir etkisi olmaktadır. Bununla beraber harcamaların boyutu, devletin ekonomideki yerinin büyüklüğünü de belirlemektedir. Söz konusu durumlar için bazı iktisadi görüşler savunma harcamalarının kısıtlı tutulmasından yana görüş belirtirken bazıları ise özellikle ekonomik büyüme üzerinde önemli ve olumlu etkileri olabileceğini savunmuştur.

Devletin ekonomik kalkınma ve büyümeye ilişkin rolü, gelişmekte olan ülkeler olarak anılan, özellikle eksik istihdamın ve yüksek bilgi asimetrisinin olduğu ekonomiler için önemli olabilmektedir. Bu kapsamda, devlet harcamalarının verimliliği, bir ülkenin ekonomik büyümesini teşvik eden etkili bir ekonomik katalizör haline gelebilmektedir (Chan ve diğerleri, 2017: 180). Ancak genel olarak, savunma harcamaların ekonomik etkileri konusunda bir görüş birliğine varılamamış olsa da en yaygın görüş ve bulgu, askeri harcamaların özellikle gelişmekte olan ülkeler açısından ekonomik büyüme üzerinde önemli bir etkisinin olmadığı veya olumsuz bir etkisinin olmadığı yönünde olmuştur (Dunne ve Uye, 2009: 12).

Literatürde de özellikle savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerine etkileri incelenmiş olup, temel olarak talep yönlü ve arz yönlü etkilerinden söz edilmektedir. Talep yönlü ile arz yönlü etkileri birbirinden oldukça farklı olup, talep yönlü etkisi harcama düzeyi ve bileşimi yoluyla; arz yönlü etkileri ise üretim faktörleri ve teknoloji yoluyla etkisini göstermektedir. Ancak yatırımın dışlanması gibi bazı talep etkileri, sermaye stokunu değiştirerek bu harcamaların talep etkisinin yanında aynı zamanda arz etkisinin de olduğu görülebilmektedir (Görkem ve Işık, 2008: 406).

Öncelikle Klasik iktisatçılardan olan David Ricardo ve Adam Smith, savunma harcamalarının büyüme üzerinde etkisi olmadığını savunmakta ve sektörde

kısıtlı bir konuma sahip olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca Adam Smith'e göre, savunma harcamaları, ülkenin güvenliği kadar vatandaşların korunması amacıyla da gerçekleştirildiği için servetten daha önemlidir (Şit, 2018: 95). Bu iktisatçılara göre askerî harcamalar, üretici olmama özelliği taşıyan harcamalardır. Şöyledir ki sadece kendi sektörü içinde kalmış, sivil sektörler için dışlayıcı etkisi olan, mali yükü arttıran lüzumsuz harcamalar kapsamındadır. Bu sebeple askeri harcamaların büyümeye olumlu etkisinin olamayacağını savunmuşlardır (Sümer,2005: 85).

Neoklasik ve içsel büyüme modellerinde, sermaye birikimi, yani yatırımlardaki artış ile gerçekleştirilen ticaret, ekonomik büyümenin itici gücü olarak kabul edilmektedir (Chan ve diğerleri, 2017: 168). Neoklasik iktisatçılar, savunma harcamalarını devletin büyüme ve kalkınma seviyesini en üst düzeye çıkarmak açısından sosyal refahın bir işlevi olarak görmektedirler (Şit, 2018: 95). Bu iktisatçılar savunma harcamalarını, harcamaların fırsat maliyeti ile güvenlik getirisi arasında dengeleme işlemini yapan ve kamusal çıkarları maksimum seviyeye çıkarmaya çalışan önemli bir araç olarak görmüşlerdir. Bu iktisatçılara göre bu harcamaların net ekonomik etkilerini anlamak için fırsat maliyetleri incelenmelidir. Çünkü savunma harcamalarının ekonomik etkilerinin, fırsat maliyetleri tarafından belirlendiği görüşündedirler (Topal, 2018: 177).

Keynesyen İktisat ise özellikle artan talebin büyük bir kısmını oluşturan kamu mallarının arzında aslında hükümet müdahalesinin önemli olduğunu vurgular. Dahası, Keynes'in yeni büyüme teorisi, devletin yüksek düzeydeki hükümet tüketiminin yani harcamalarının çarpan etki yarattığı görüşündedir. Bu çarpan etkisinin de istihdamı, üretkenliği, karlılığı ve yatırımı artırdığını savunmuştur. Bununla beraber ekonomik gerilemeyi tam tersi istikametine çevirmek için devlet müdahalesinin gerekliliğinin altını çizmiştir. Kamu müdahalesinin başarısı veya başarısızlığı ise büyük ölçüde hükümetin amaçlanan ekonomik hedeflere ulaşmak için kaynakları yeniden tahsis etme yeteneğine bağlıdır (Chan ve diğerleri, 2017: 163). Sonuç olarak Keynes'e göre savunma harcamaları, talepte artışa sebep olmaktadır. Artan taleple beraber aynı zamanda sermaye stoku ve istihdam düzeyi ilerleme kat etmektedir. Bu durum kârların artmasına bunun akabinde de daha fazla yatırım yapılmasına neden olmaktadır. Artan yatırımlar ise doğrudan ekonomiye

yansıyarak ekonomik büyüme ve kalkınma üzerinde olumlu etki yaratacaktır (Görkem ve Işık, 2008: 406).

Görüldüğü üzere her bir iktisadi düşünce akımına göre savunma harcamalarının ekonomik etkileri farklılık göstermektedir. Sadece bir veya birkaç unsuru dikkate alınarak savunma harcamalarının ekonomik etkilerinden söz etmek doğru değildir. Bu durumda ülkelerin gelişmişlik seviyeleri oldukça önemlidir. Bununla beraber söz konusu harcamaların büyüklüğü ülkelerin jeopolitik konumunun önemine de bağladır. Jeopolitik konum bir ülkenin karşılaştığı veya karşılaşabileceği dış tehditlerin büyüklüğünü ortaya koymaktadır. Savunma harcamalarının büyüklüğünü etkileyen diğer unsurlar arasında ülkenin siyasi durumu, ekonomik yeterliliği ve dış tehditleri göğüsleyebilecek askeri gücün varlığı bulunmaktadır. Ayrıca uluslararası ilişkilerinin gücü de bu bağlamda önemli olup, bunlar dışında siyasi, ekonomik, sosyal ve daha birçok sebep sayılabilmektedir.

Bu bağlamda özellikle gelişmişlik düzeyi açısından değerlendirdiğimizde, gelişmekte olan ülkelerde savunma harcamalarına ayrılan payın artmasının, ülke ekonomisi içerisinde yatırımlara ayrılması gereken payda azalmaya neden olacağını, bunun da ekonomik büyümeyi ve kalkınmayı olumsuz etkileyebileceğini söylemek mümkündür. Ancak bu noktada bu ülkelerin jeopolitik konumu, ülke içi siyasi ve ideolojik çatışmalar vb. kaos ortamlarının yol açtığı kırılganlıkların büyüklüğü önem taşımaktadır. Ülkelerin jeopolitik konumlarının ve bu kırılganlıkların tehditlere yol açtığı durumlarda gelişmekte olan ülkelerin iç ve dış güvenliği sağlamak için kaynaklarını yoğun olarak savunma hizmetlerine ayırması ve dolayısıyla savunma harcamalarının payının artması gerekli olmakta ve ekonomik büyüme üzerindeki olumsuz etkisine rağmen kaynakların bu yönde kullanılması elzem hale gelmektedir. Diğer bir ifadeyle, söz konusu durumlarda optimal tercih; kaynakların savunma hizmetlerine ayrılmasıdır çünkü bir devlet için birinci öncelik ülke topraklarının savunulması ve vatandaşların güvenliğinin sağlanmasıdır.

İKİNCİ BÖLÜM
TÜRKİYE'DE SAVUNMA HARCAMALARININ GELİŞİMİ

Bu bölümde Türkiye'nin iç ve dış savunma ve güvenlik politikasına yer verilerek savunma hizmetlerinin ve harcamalarının nedenleri ile harcamaların artış nedenleri açıklanarak artan savunma harcamalarına ayrılan kaynakların ekonomik boyutuna değinilecektir.

2.1. TÜRKİYE'DE GÜVENLİK VE SAVUNMA POLİTİKASI

Türkiye'nin gerek coğrafi gerek kültürel gerekse sahip olduğu doğal zenginlikleri dünya ülkeleri arasında her zaman göz önünde bir ülke konumunda olmasına neden olmuştur. Bu sebeple Türkiye için güvenlik kavramı her zaman önemini korumuş ve bir politika aracılığıyla güvenliğin ulusal ve uluslararası boyutta sağlanması amaçlanmıştır.

2.1.1. Güvenlik Kavramı ve Türkiye'nin Güvenlik Politikası

Türkiye için güvenlik kavramı ile milletin bağımsızlığı, bütünlüğü, ülkenin bölünmezliği kavramları her zaman önemini korumuştur. Bu sebepledir ki Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 5. maddesinde bu durum vurgulanmıştır. İlgili maddede

> *"Devletin temel amaç ve görevleri, Türk milletinin bağımsızlığını ve bütünlüğünü, ülkenin bölünmezliğini, Cumhuriyeti ve demokrasiyi korumak, kişilerin ve toplumun refah, huzur ve mutluluğunu sağlamak; kişinin temel hak ve hürriyetlerini, sosyal hukuk devleti ve adalet ilkeleriyle bağdaşmayacak surette sınırlayan siyasal, ekonomik ve sosyal engelleri kaldırmaya, insanın maddi ve manevi varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırlamaya çalışmaktır."*

ifadesine yer verilerek söz konusu kavramlar devletin amaç ve görevleri arasında sayılmıştır (T.C. Anayasası,1982: 5).

Türkiye, ulusal güvenliğe, savunmaya ve barış ortamına önem vermekle beraber aynı zamanda barışın ve güvenliğin tüm dünyaya hâkim olmasından yana olan bir ülkedir. Bu aynı zamanda Türkiye'nin savunma politikasını yansıtmaktadır.

Türkiye'nin iç ve dış politikası, ülkemizin kurucusu Ulu Önder Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün "Yurtta Sulh, Cihanda Sulh" prensibi çerçevesinde oluşmuştur.

Hayatı savaşlarla, ülkemizin kuruluşu için verdiği mücadelelerle geçmiş olan bu büyük komutan "Yurtta Sulh, Cihanda Sulh" ilkesiyle hem ulusal hem de uluslararası güvenliğe dikkat çekmiş barışın, insanlığın huzuru, saadeti ve mutluluğu için bir parola niteliğinde olduğunu vurgulamıştır (Eroğlu, 2015: 720).

Türkiye'nin, dış güvenlik politikasının amacı her zaman kendi bölgesinde ve dünyada barış ve istikrarın artırılmasını sağlamak ve desteklemek olmuştur. Türkiye bu kapsamda söz konusu politikanın gereği olarak, ülke savunması ile birlikte ulusal hak ve çıkarlar ile uluslararası yükümlülükler doğrultusunda çatışma ve kaosun engellenmesi, iş birliğinin geliştirilmesi, krizlerin önlenmesi, kriz ortamının oluşması halinde ise etkin bir şekilde yönetilebilmesi ile barışın desteklenmesi amacıyla uluslararası organizasyonlar çerçevesinde gerçekleştirilen faaliyetlere aktif olarak katılım sağlamıştır.

2.1.2. Türkiye'nin Uluslararası Savunma Politikası

Türkiye gerek ülke sınırları içerisinde gerekse uluslararası ölçekte barış temelli politikalar yürütmüştür. Bu kapsamda barış ve huzuru amaç edinen uluslararası faaliyetleri desteklemiş ve bu faaliyetlerin içinde yer almıştır. Söz konusu faaliyetlerde aktif olarak yer alması birçok uluslararası güvenlik kuruluşuna iştirak etmiş olmasından kaynaklanmakta ve bu durum ülkemizin dünya çapındaki güvenlik ve savunma algısını ortaya koymaktadır. Türkiye'nin Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO), Birleşmiş Milletler ve Avrupa Güvenlik ve İş Birliği Teşkilatı'na (AGİT) üyeliği, izlediği politikaların barışçıl bir nitelik taşıdığına verilebilecek yalnızca birkaç örnektir. Çünkü Kuzey Amerika ve Avrupa ülkelerini içine alan Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü'nün (NATO) kuruluş amacı, kendisine üye ülkelerin özgürlük ve güvenliklerini korumaktır. Birleşmiş Milletler, dünya barışının ve güvenliğinin korunması ile uluslararası ekonomik, toplumsal ve kültürel iş birliği oluşturmak için kurulmuştur. Bununla beraber Avrupa Güvenlik ve İş Birliği Teşkilatı'nın (AGİT) ilkelerinden biri ise devletlerin toprak bütünlüğünün korunmasıdır. Bu sebeple kuruluş amaçları uluslararası barış ve güvenliğin

sağlanması olan bu kuruluşların desteklemesi ile bu kuruluşlara aktif katılımı Türkiye'nin uluslararası ölçekteki tutumunu ortaya koymaktadır. Sadece uluslararası değil bölgesel faaliyetlere de iştirak eden Türkiye, özellikle Balkanlar, Karadeniz, Kafkasya, Orta Asya, Ortadoğu ve Akdeniz ülkeleri ile ikili ve çok taraflı iş birliği gerçekleştirmiştir. Türkiye, bölgesel iş birliği konusunda da etkin rol almayı hedeflemiş ve bu bağlamda Güneydoğu Avrupa Çokuluslu Barış Gücü (MPF SEE) ve Karadeniz Deniz İş birliği Görev Grubu (BLACKSEAFOR) projelerine öncülük etmiştir. Avrupa Atlantik Ortaklık Konseyi (AAOK), Barış İçin Ortaklık (BİO), Akdeniz Diyaloğu, NATO-Rusya Federasyonu ve NATO-Ukrayna ilişkileri kapsamında gerçekleştirilen ortaklık ve iş birliği faaliyetlerine de katılmakla beraber söz konusu ortaklıktan veya iş birliğinden doğan faaliyetleri her zaman desteklemiştir (https://www.turkcebilgi.com/t%C3%BCrkiye%27de_d%C4%B1%C5%9F_g%C3%BCvenlik_ve_savunma).

Bu sebeple amaç ve hedefleri uluslararası güvenliğin sağlanması olan bu kuruluşlara üye olmakla beraber Türkiye'nin söz konusu üyeliklerinden doğan uluslararası yükümlülüklerini aktif bir şekilde yerine getirmesi uluslararası güvenlik için barış ve istikrara katkıda bulunmayı, krizleri, çatışmayı ve kaos ortamını önleyici tüm tedbirleri almayı amaç edindiğinin göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.2. SAVUNMA HİZMETLERİNİN VE SAVUNMA HARCAMALARININ NEDENLERİ

Tehdit unsurunun ve dolayısıyla savunma hizmetlerine olan talebin artışında birçok faktör etkili olmaktadır. Bu faktörler arasında ülkelerin coğrafi konumu, siyasi rejimi, ideolojik mücadeleleri yer alırken ülkeler arası ilişkilerde yaşanan krizler, savaşlar ve ülkelerin silahlanma yarışları söz konusu faktörler arasında sayılabilmektedir. Bu durum ülkeden ülkeye ve zamana bağlı olarak değişim gösterebilmektedir.

Tarihsel sürece bakıldığında, 1947 yılında başlayan Soğuk Savaşın nedeninin bazen ideolojik mücadelelerden kaynaklandığına bazen de ülkelerin jeopolitik konumu sebebiyle yaşandığına ilişkin görüşlerin olduğu görülmektedir. Soğuk

Savaş'ı ideolojik bir mücadele olarak görenlere göre savaşın kökleri aslında 1917 Bolşevik Devrimi'nde yatmaktadır. Ayrıca savaş Sovyetler Birliği'nin 1991'de dağılmasıyla yani aslında komünizmin çöküşüyle sona ermiştir. Bu bakış açısına göre, İkinci Dünya Savaşı akabinde Batı Avrupa ülkelerinde (İtalya ve Fransa gibi) komünist partilerin yönetime gelebilme riski ve aynı zamanda ABD'nin kapitalizme meydan okuması, bölgede Sovyetler Birliği'nin etkinliğinin kolaylaşmasını sağlayan bir durum olarak ortaya çıkacaktır ve bu acilen müdahale gerektiren bir gelişmedir. Soğuk Savaşın ideolojik mücadelelerden kaynaklandığını ileri sürenlere göre Marshall Planı'nın öncelikli amacı, Batı Avrupa'nın refahını yükselterek komünist partilerin iktidara gelmesiyle dış politikada bir eksen kaymasının önüne geçmektir. Soğuk Savaş'ı jeopolitik yönüyle değerlendirenlere göre ise, İkinci Dünya Savaşı sonrasında dünyada iki büyük güç ortaya çıkmıştır bunlar Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Sovyetler Birliği'dir. İki süper güç olarak tanımlanan bu ülkeler arasında yaşanan etkinlik mücadelesi Soğuk Savaşın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Sovyetler Birliği'nin etki alanının azalmaya başlaması bu gücün çökmesine ve aynı zamanda savaşın sona ermesine neden olmuştur. Jeopolitik açıdan değerlendirenlere göre İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra güç dağılımında oluşan yeni yapılanma Soğuk Savaş'ı kaçınılmaz hale getirmiştir (Kolasi, 2013:152).

Nitekim Soğuk Savaşı ideolojik sebeplere veya jeopolitik sebeplere dayandırmak mümkündür. Ancak her ne sebepten olursa olsun Soğuk Savaşın etkisi tüm dünyayı sarmış bu da ülkelerin savunma kapasitelerini artırma çabalarının artmasına neden olmuştur. Çünkü İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa, siyasi, diplomatik ve ekonomik açıdan ve güvenlik açısından önemli ölçüde güç ve etkinlik kaybı yaşamıştır.

Ülkelerin savunma harcamalarının artmasında birçok faktör etkili olabilmektedir. Artan savunma harcamalarının azalması, kaybedilen güç ve etkinliğin de geri kazanılması için ülkeler tarafından tehdit unsuruna karşı iş birliği oluşturulması gerekliliği zaman içerisinde benimsenmiş bu da çeşitli uluslararası kuruluşların oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bu durum daha çok Soğuk Savaş yıllarında önemini artırmış ve devletlerin tehdit kaynağına veya düşmana karşı ortak hareket etme, iş birliği içerisinde olma, ortak faaliyetlerde bulunma girişimleri 1945'te sona eren İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra giderek artmıştır. Bu bağlamda

kaybedilen gücün yeniden elde edilmesi amacı ülkelerarası iş birliğini kaçınılmaz hale getirmiştir. Bu bağlamda 1949 yılında NATO'nun kurulması ise durumun örneği olarak karşımıza çıkmıştır.

Sonuç olarak savunma harcamalarını etkileyen faktörleri genellemek ve net ifade edebilmek oldukça zor olmakla beraber bu faktörlerin ülkeden ülkeye ve zaman içerisinde değişiklik gösterebileceği değerlendirilmektedir.

2.3. SAVUNMA HARCAMALARININ ARTMASINA NEDEN OLAN FAKTÖRLER

2.3.1. Savunma Harcamalarının Artmasına Neden Olan İçsel ve Dışsal Faktörler

Türkiye'de her zaman barış temelli politikalar uygulanmış, bu çerçevede politikalar izlenmiştir. Ancak her ne kadar barış temelli politikalar yürütülse de tehditler tarihsel süreçte her zaman var olmuştur. Söz konusu tehditler dış tehditler ve iç tehditler olarak karşımıza çıkmıştır. Nitekim bunun sebebi de Türkiye'nin sahip olduğu zenginliklerden kaynaklanmaktadır. Bu zenginlik gerek coğrafi gerek kültürel gerekse doğal kaynaklarıyla kendisini gösterdiğinden özellikle dış politikada Türkiye'nin hedef alınmasına neden olmuştur. Sadece sahip olduğu kaynaklardan dolayı değil, diğer ülkelere olan sınırları sebebiyle de birçok tehdit unsuruyla karşı karşıya kalmıştır. Bu tehditler, toplumun birliğini ve huzurunu bozarak ülkenin ekonomik kalkınmasını ve gelişmesini de olumsuz yönde etkilemiştir.

Savunma hizmetlerinin nedenlerini kesin sınırlarla belirlemek oldukça güçtür. Çünkü her ülkenin ayrı bir coğrafi konumu, siyasi rejimi, ekonomisi ve sahip olduğu enerji kaynakları ve kültürel değerleri bulunmaktadır. Bu sebeple savunma hizmetlerini dolayısıyla harcamalarını artırırken birbirinden farklı sebepler etkili olabilmektedir. Örneğin Türkiye için savunma harcamalarının artmasında özellikle stratejik öneme sahip jeopolitik konumu etkili olurken, Ortadoğu ülkeleri için daha çok sahip olduğu enerji kaynakları etkili olabilmektedir.

Bu kapsamda aşağıda Türkiye'de savunma hizmetlerini ve bu hizmetler için yapılan harcamaları etkileyen jeopolitik ve siyasi nedenleri ile sınır komşusu olan

ülkelerin savunma harcamalarının ve silahlanma yarışının etkilerinden ve sınır komşusu olan ülkelerde ve çevre ülkelerde artan güvenlik ihtiyacından kaynaklanan nedenlerine değinilmiştir.

2.3.1.1. Jeopolitik Nedenler

Türkiye jeopolitik açıdan stratejik öneme sahip bir ülkedir. Avrupa ile Asya'yı birbirine bağlayan, Kafkaslar, Balkanlar ve Orta Doğu'yu birleştiren bir köprü konumundadır. Özellikle Orta Doğu bölgesindeki komşularının, gelişmiş Batı dünyasına açılabilmeleri için önemli bir konumdadır. Aynı zamanda kültürel zenginliğe de sahiptir. Türkiye, dünya kültürlerinin kesişme noktasında bulunmakta olup, batısında Avrupa, kuzeyinde Rus, doğusunda Asya ve güneyinde Afrika ve Arap kültürü yer almaktadır (Kaya, 2017: 9). Bu sebeple çeşitli kültürlerden etkilendiğini söylemek mümkündür Coğrafi olarak üç tarafı önemli denizlerle çevrilidir. Bu denizler, önemli boğazlara sahip olmasına neden olmuştur. İstanbul ve Çanakkale Boğazlarının, Karadeniz ülkeleri ve Rusya'nın, güneyin sıcak ve engin okyanuslarına açılan bir çıkış kapısı olarak görülmektedir. Üç tarafının denizlerle çevrili olması sebebiyle ulaşımda ve taşımacılıkta aktif rol oynamaktadır. Bu sebeple boğazlar hem askeri hem de ticari açıdan uluslararası öneme sahiptir. Bununla beraber zengin yer altı ve yerüstü kaynaklarıyla diğer dünya ülkelerinin her zaman ilgi odağı olmuş ve bu sebeple her zaman bir tehdit unsuruyla karşılaşmasına neden olmuştur (Değirmenci, 2019: 101). Sayılan özelliklerin korunması amacıyla Türkiye her zaman savunma kapasitesini yüksek düzeyde tutmak durumunda kalmış ve bu durum savunmaya ayrılan payın artmasına neden olmuştur.

Türkiye'nin yukarıda bahsedilen bazı özellikleri savunma hizmetleri dolayısıyla harcamaları üzerinde etkili olurken aynı zamanda uluslararası savunma organizasyonlarında da etkin olarak rol almasına neden olmuştur. Örneğin; Bağdat Paktı'nın kuruluşunda Türkiye'nin etkin rol almasının sebebi, jeopolitik konumundan kaynaklanmıştır. II. Dünya Savaşı'ndan sonra iki büyük süper güç olarak ortaya çıkan Amerika ve Sovyetler Birliği'nin mücadele alanlarından biri Ortadoğu bölgesidir. Soğuk Savaşın başlamasıyla birlikte Ortadoğu'da Amerika'nın temel hedefi Sovyetler Birliği'nin Doğu Avrupa ve Güney Asya'da yayılma çabalarını

engellemek olmuştur (Serbest, 2016: 402). Bu çerçevede Amerika Birleşik Devletleri tarafından "çevreleme" politikası geliştirilmiş ve Güney Asya ve Ortadoğu'nun savunmasını Batı ittifakına bağlama ve bu yolla bir "güvenlik koridoru" oluşturma çalışmaları başlatılmış, Ortadoğu'da kurulacak bu pakta önderlik etmek üzere Türkiye'nin inisiyatif alması gerekliliğini savunmuştur. Çünkü bu savunma sisteminin, batı tarafından zorla kabul ettiriliyor görüntüsünde olmaması, aksine bölge içerisinde kendiliğinden ortaya çıktığı izleniminde olması gerekmektedir. Ayrıca Ortadoğu'da uygulanmak istenen savunma planında lider olarak Türkiye'nin yer almasının istenmesinin asıl sebebi Türkiye'nin önemli boğazlara sahip olması, Ortadoğu ile Avrupa'yı birleştiren köprü durumunda olması, bu bağlamda sıcak denizlere inilmesi konusunda önemli bir yere sahip olması düşüncesinden kaynaklanmaktadır (Solak, 2019:130).

Ortadoğu'da savunma paktı kurulmasının bir adımı olan ve Sovyetler 'in güneye yani sıcak denizlere inmesine engel olacak olan Bağdat Paktı, bir Amerikan fikri olarak ortaya çıkmış olsa da jeopolitik konumundan dolayı Paktın kurulmasında ve diğer ülkelerin katılımının sağlanmasında Türkiye'nin etkisi ve rolü oldukça büyük olmuştur. Nitekim ilerleyen süreçte de Türkiye, bölgeden pakta üye kazandırmak amacıyla Ortadoğu bölgelerindeki ülkelere üst düzey ziyaretler de gerçekleştirmiştir.

Nitekim coğrafi olarak köprü görevi görmesi, ekonomik olarak geçiş bölgesi niteliğinde olması ile stratejik ve jeopolitik olarak kanat bölgesi olması Türkiye için her ne kadar avantajlı olarak görülse de bu durum aynı zamanda dış tehditlere açık hale gelmesine de neden olmuştur (Kaya, 2017:12). Tarihi süreçten günümüze kadar yaşanan savaşlar, çıkar çatışmaları ve terör olayları gibi ülkenin güvenliğini ve huzurunu olumsuz yönde etkileyen olaylar da durumu destekler niteliktedir. Bu sebepledir ki ülkemizde kamu hizmetlerinin bir parçası olan savunma hizmetleri aktif olarak sunulmuş ve sunulmaya da devam edilmektedir. Savunma hizmetlerinin etkin sunulması için verilen çabanın bir göstergesi olan savunma harcamaları sürekli artış göstermektedir.

2.3.1.2. Siyasi Nedenler

Ülkelerin siyasi rejimlerinin savunma hizmetleri ve dolayısıyla savunma harcamaları üzerinde etkisi bulunmaktadır. Askeri rejimler, sivillere göre savunma harcamalarını daha fazla desteklemektedir. Çünkü askerî müdahalenin olması halinde, ordunun daha fazla kaynak edinme şansı olacaktır. Orduya daha fazla kaynak tahsis edilmesi sağlanacaktır. Ancak sadece askeri rejimlerde değil sivil yönetimli bir ülke de olsa, sivil otoritenin üzerinde askeri gücün fazla olması durumu değiştirmeyecektir. Askeri gücün sivil yönetim üzerinde etkisinin fazla olması savunma harcamalarına da yansıyacaktır. Askeri güç sivil yönetim üzerinde ne kadar etkinse savunma harcamalarının merkezi bütçe ve ulusal üretim içindeki payı da o kadar büyük olabilecektir (Giray, 2004:188).

Türkiye'de özellikle yaşanan siyasal istikrarsızlık dönemlerinin savunma harcamaları üzerinde etkili olduğu bilinmektedir. Nitekim yaşanan askeri müdahaleler, çok partili koalisyon hükümetlerinin kurulduğu dönemlerde yaşanan karışıklıklar savunma harcamalarında artışa neden olmuştur.

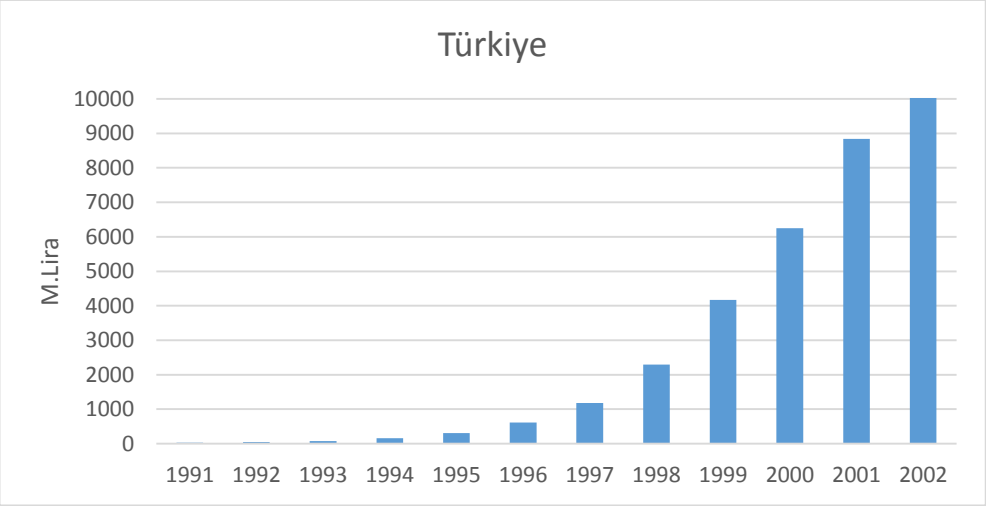
2.3.1.2.1. Koalisyon Dönemleri

Politik değişkenler (koalisyon hükümetleri) ile mali değişkenler arasındaki ilişki çeşitli ülkeler ve farklı dönemler baz alınarak incelenmiş ve bu doğrultuda çeşitli bulgular elde edilmiştir. Örneğin; Roubini ve Sachs (1989), 15 OECD ülkesinde 1960-1986 dönemini ele aldıkları çalışmalarında hükümetleri, tek ve/veya çok partili; azınlık veya çoğunluk olarak sınıflandırmışlardır. Yaptıkları analiz sonuçları, diğer şartlar eşit olsa bile çok partili koalisyon hükümetlerinin tek parti iktidarlarına göre daha fazla bütçe açığı verdiğini göstermektedir. De Haan ve Sturm (1994) ise 1981-89 dönemini içeren çalışmalarında Avrupa Birliği ülkelerinde yaşanan hükümet değişikliklerinin kamu borç stokunu artırıcı etkisinin olduğu yönünde bulgulara ulaşmışlardır. Persson vd. (2003) panel veri analizi kullanarak parlamenter demokrasilerde koalisyon dönemlerini incelemişler ve çalışmalarında politik çıkarların ön plana çıktığı ve bu bağlamda kamu harcamalarının politize edildiği sonucuna varmışlardır. Ayrıca Türkiye ekonomisine yönelik çalışmalar da

yapılmıştır. Bunlardan biri Eren ve Bildirici (2001) tarafından yapılan çalışmadır. Bu çalışma ile Türkiye'de politik istikrarsızlığın ve kutuplaşmanın, makroekonomik performans (yüksek enflasyon ve işsizlik, düşük büyüme) üzerinde etkin olup olmadığı incelenmiş ve çalışma neticesinde etkin olduğu yönünde ampirik kanıtlara ulaşılmıştır. Karaca (2003) ise çalışmasında tek parti ve koalisyon hükümetlerinin, büyüme, enflasyon, bütçe açığı ve cari işlemler dengesi üzerindeki etkilerini incelemiştir. Bu çalışma neticesinde, büyüme oranının tek parti iktidarı dönemlerinde yükselirken koalisyon hükümetlerinde azaldığı, enflasyon oranının her ikisinde de arttığı, bütçe açığının koalisyon hükümetleri dönemlerinde yükseldiği bulgusuna ulaşılmıştır. Fakat aynı çalışma neticesinde her iki hükümet döneminde, cari işlemler dengesinde önemli sayılabilecek farklılığın olmadığı kanısına varılmıştır (Aksu ve diğerleri, 2015: 80.

Türkiye'de koalisyon dönemlerinden örnek vermek gerekirse 1991 ve 2002 yılları arasında hep koalisyon hükümetleri kurulmuş, yapılan seçimlerde hiçbir parti tek başına iktidara gelebilecek oy oranına sahip olamamıştır. Söz konusu dönemde beş koalisyon hükümeti kurulmuştur (Çakır, 2020:33). Bu bağlamda aşağıda 1991-2002 yılları arasında kurulan koalisyon dönemlerinde Türkiye'nin savunma harcamalarına ilişkin grafiğine yer verilmiştir

Şekil 1: Türkiye'de 1991-2002 Yılları Arasında Kurulan Koalisyon Dönemlerine Ait Savunma Harcamaları

Kaynak: SIPRI verilerinden oluşturulmuştur. (Https://www.sipri.org/databases/milex).

Şekil 1‘de belirtilen verilere göre Türkiye’de koalisyon dönemlerinde, savunma harcamalarında sürekli artış yaşadığı görülmektedir. Siyasi rejim aslında sadece savunma harcamaları üzerinde etkili olmamış ekonomide birçok alana sirayet eden bir durum olarak karşımıza çıkmıştır. 11 yıl kadar süren bu dönemde Toplam Borç/GSMH oranında hızlı bir artış yaşanmıştır. 2001 yılına gelindiğinde Toplam Borç/GSMH oranı %78 seviyesine ulaşmıştır. Ayrıca 2001 yılı itibariyle Bütçe Açığı/GSMH oranı da artma eğilimine girmiştir. Nitekim 2001’de söz konusu oran %16 seviyesine ulaşmıştır (Aksu ve diğerleri, 2015: 80). Harcamalarda yaşanan farklılığın yanında, büyüme, enflasyon ve bütçe dengesi rakamlarında da tek parti ve koalisyon hükümetleri arasında farklılıklar görülmüştür. Makroekonomik göstergelerdeki bu bozulmanın en önemli nedenleri arasında 1998 yılından itibaren açıkça etkilerini göstermeye başlayan hızlı dışa açılma ve dış kaynak ihtiyacının artmasının beraberinde getirdiği dış dengede bozulma ve özellikle önemli ticaret partnerlerinden olan Rusya’nın da içinde bulunduğu dünya ülkelerinde yaşanan krizin Türkiye ekonomisine yansımaları sayılabilir. Ama esas önemli neden; Türkiye ekonomisinin en ciddi finansal krizlerinden biri olan 1999-2001 krizinin sadece finansal piyasalarda değil tüm ekonomide yol açtığı tahribattır.

2.3.1.2.2. Tek Partili Dönemler

Türkiye’de tek parti ve koalisyon hükümetleri siyasi rejimle beraber ekonomiyi de etkileyen bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. İki farklı siyasi rejim dönemleri arasında ekonomiye etkileri bakımından farklılıklar bulunmaktadır. Bu kapsamda Tablo 4’te koalisyon ve tek partili hükümet dönemlerinde büyüme, enflasyon ve bütçe dengesi rakamlarına yer verilmiştir.

Tablo 4: Türkiye'de Hükümet Dönemlerine Göre Ortalama Değerler (1984-2014)

Hükümet Dönemleri	Büyüme	Enflasyon	Bütçe Dengesi
1984-1991 (Tek Parti)	5,00	54,10	-0,05
1992-1999 (Koalisyon)	4,76	80,03	0,42

2000-2002 (Koalisyon)	2,43	46,50	2,71
2003-2014 (Tek Parti)	4,82	9,29	3,01

Kaynak: Altun, 2017: 44

Tablo 4'te görüldüğü üzere büyüme, enflasyon ve bütçe dengesi çıktılarında, tek parti ve koalisyon hükümetleri arasında farklılıklar bulunmaktadır. Buradan hareketle koalisyon hükümetlerinde, karar alma sorunlarının ve hesap verebilirlikteki farklılıkların ekonomiye olumsuz olarak yansıdığını söyleyebilmek mümkündür.

2.3.1.2.3. Darbe Dönemleri

Darbelerin ve darbe girişimlerinin de ekonomi üzerinde dolayısıyla savunma harcamaları üzerinde etkisi bulunmaktadır. Özsağır (2013), 1923-2012 yılları arası Türkiye'de olan darbelerin ve darbe teşebbüslerinin ekonomi üzerine etkilerini inceleyen ekonometrik bir çalışma yapmıştır. Bu çalışma ile darbe ve darbe teşebbüslerinin ekonominin en önemli performans göstergesi olan GSMH'yi yaklaşık %26 düzeyinde olumsuz etkilediği ve ekonominin darbe dönemlerinde ¼ oranında küçüldüğü sonucuna varmıştır (Özsağır,2013: 771). Dolayısıyla kaynakların savunma harcamalarına ayrılan payının darbe dönemlerinde artması ekonominin genelini etkileyerek büyümeyi olumsuz yönde etkilemiştir. (1960-1980 dönemleri savunma harcamalarına ilişkin net verilere ulaşılamadığından yukarıdaki paragrafta 1923-2012 yılları arasını kapsayan ekonometrik inceleme örnek olarak verilmiştir.)

Ayrıca Türkiye'de 2016 yılında yaşanan son darbe girişimi, savunma harcamaları üzerinde fazlasıyla etkili olmuş, darbe girişimi sonrasında savunma kapasitesinin yükseltilmesi gerekliliği üzerinde durularak daha fazla savunma sistemlerine yatırım yapılmaya başlanmıştır.

Darbelerin ve darbe girişimlerinin de savunma harcamaları üzerinde etkisi bulunmaktadır. Nitekim Türkiye'de yaşanan son darbe girişimi, savunma harcamaları üzerinde fazlasıyla etkili olmuş, darbe girişimi sonrasında savunma kapasitesinin yükseltilmesi gerekliliği üzerinde durularak daha fazla savunma

sistemlerinin alınmasında etkili bir faktör olmuştur. Bu da kendisini özellikle S-400 hava savunma sistemlerinin satın alınmasıyla göstermiştir. Nitekim darbe girişimi güvenlik ihtiyacının artmasına neden olduğundan bu savunma sistemlerinin alınmasına hız kazandırmış ve Türkiye'nin savunma harcamalarına ilave 2,5 milyar dolar eklenmesine neden olmuştur (https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-49706558).

Bu sebeple yaşanan siyasal istikrarın savunma hizmetleri ve dolayısıyla harcamaları üzerinde etkisi olduğu bununla beraber ekonominin genelini etkileyen bir durum olarak karşımıza çıktığı söylenebilmektedir.

2.3.1.3. Ülkelerin Silahlanma İhtiyacındaki Artış

Ülkelerin savunma harcamalarının sürekli artırma eğiliminde olması sınır komşusu olan diğer ülkelerin de savunma harcamasının artmasına neden olacaktır. Çünkü komşu ülkelerde artan savunma harcamaları, bir tehdit olarak algılanmaktadır. Bu tehdit algısı da ülkeler arasında silahlanma ihtiyacındaki artışın yaşanmasına neden olmaktadır. Bir ülkede artan silahlanmanın diğer ülkelerin silahlanmasını etkilemesi ülkeler arası gerginliğin artması nitekim savunma harcamalarının da artmasına neden olacaktır (Zayıf ve Erkenekli, 2015:7). Son zamanlara bakıldığında Yunanistan'ın 2021 için ayrılan ve 5,49 milyar avro olan savunma bütçesinin 2,5 milyar avrosunu silahlanmaya ayırdığı görülmektedir. Bu durumu Yunanistan Savunma Bakanlığı kaynakları, Türkiye'ye bağlayarak "Savunma harcamalarının artırılması, hükümetin dört yıllık planı kapsamındaki stratejik planın bir parçasıydı ama karar alma süreci Türkiye'nin kışkırtıcı tavrı nedeniyle hızlandırıldı" ifadesinde bulundu. Orduya ayrılan kaynak artışının son dönemlerde Doğu Akdeniz'de Türkiye'yle yaşanan gerginliğe dayandırıldığı görülmektedir (https://www.marinedealnews.com/dunya-silahlanirken-yunanistan-nereye-gidiyor-yunanistan-savasa-mi-hazirlaniyor/).

Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü (SIPRI – Stockholm International Peace Research Institute) her yıl bir rapor yayınlayarak bu raporda en fazla silah ithalatı yapan ülkelere yer vermektedir. Bu bağlamda aşağıdaki tabloda 2000 yılından sonra en fazla silah ithalatı yapan 10 ülkeye ait veriler bulunmaktadır.

Tablo 5: Silah İthalatı Yapan En Büyük 10 Ülke (2000-2019)

Ülkeler										
Yıllar	Hindistan	Çin	Suudi Arabistan	Güney Kore	BAE	Avustralya	Mısır	Pakistan	Cezayir	Türkiye
2000	995	2521	85	1397	247	338	837	186	408	1185
2001	1200	2819	61	775	186	1236	832	423	542	510
2002	2031	2875	567	531	222	663	719	563	249	905
2003	2758	2342	167	755	685	801	630	650	195	330
2004	2225	3284	1170	1061	1211	472	654	477	242	257
2005	1204	3582	167	808	2171	459	797	443	159	1095
2006	1488	2862	206	1654	2023	727	722	360	340	531
2007	2277	1654	230	1729	919	677	690	692	509	692
2008	1855	1856	391	1685	753	445	333	1071	1529	640
2009	1863	1387	824	797	597	777	159	1186	1075	732
2010	2909	1020	1083	1284	643	1511	686	2199	834	484
2011	3596	1088	1222	1576	1236	1559	630	1133	1126	779
2012	4395	1604	1033	1078	1155	868	281	1018	663	1500
2013	5378	1323	1614	185	2311	236	675	1100	362	796
2014	3341	1063	2741	723	767	919	420	834	616	1526
2015	3045	1267	3380	272	1222	1464	1438	786	896	441
2016	2985	1142	2947	1059	955	1025	1684	840	2899	331
2017	2931	1371	3934	1056	965	1671	2406	851	962	425
2018	1488	1633	3760	1106	1197	1575	1674	792	1253	591
2019	2964	887	3673	1510	644	1399	1193	561	140	833
2000-2019	50926	37579	29253	21040	20106	18821	17459	16165	15001	14584

Kaynak: SIPRI Arms Transfers Database. (https://armstrade.sipri.org/armstrade/html/export_toplist.php).

Tablo 5'e göre 2000'li yıllardan günümüze kadar en fazla silah ithalatı Hindistan tarafından gerçekleştirilmiştir. Listeye göre silah ithalatının büyük kısmının Asya ve Ortadoğu ülkelerine yapıldığı görülmektedir. Türkiye ise dünyada en fazla silah ithalatı yapan ilk 10 ülke arasında yerini almıştır. Ancak Türkiye'de 2015 yılından sonra silah ithalatında düşüş yaşandığı görülmektedir. Silah ithalatındaki düşüşün sebebini SIPRI, Türkiye'nin Suriye'deki terör hedeflerine yönelik gerçekleştirdiği operasyonlar nedeni ile maruz kaldığı ambargoların ve bu

bilinen ambargoların dışında uygulanan örtülü ambargoların etkili olduğunu değerlendirmekle beraber Almanya'dan satın alınan denizaltıların tesliminin gecikmesi ile ayrıca Türkiye'nin ulusal silah sanayindeki üretimini artırmasının da yaşanan bu düşüşte önemli bir payının olduğunu değerlendirmiştir (https://www-.dw.com/tr/sipriabdsilahlar%C4%B1n%C4%B1nyar%C4%B1s%C4%B1ortado%C4%9Fuya-sat%C4%B1l%C4%B1yor/a-52690616).

Ayrıca Bonn Uluslararası Silahsızlanma Merkezi (BICC) her yıl Küresel Silahlanma Endeksi (GMI) yayınlamaktadır. Bu endeks ülkelerin askeri harcamalarının diğer alanlardaki harcamaları ve GSYH oranları baz alınarak hazırlanmaktadır. Söz konusu endeksle beraber en çok silahlanma harcaması yapan ülkelere yer verilmektedir. Bu doğrultuda 2019 yılında en çok silahlanma harcaması yapan 10 ülkeye aşağıdaki tabloda yer verilmiştir.

Tablo 6: Küresel Silahlanma Endeksi (GMI,2020)

Sayı	Ülkeler	GMI değeri
1	İsrail	363,2
2	Ermenistan	310,1
3	Umman	305,6
4	Bahreyn	300,8
5	Singapur	297,2
6	Suudi Arabistan	293,6
7	Brunei	286,7
8	Rusya	285,1
9	Kuveyt	284,2
10	Ürdün	279,3

Kaynak: BICC Global Militarisation Index, 2020

Tablo 6'ya göre askeri harcamalarda İsrail ilk sırayı almıştır. BICC'nin raporuna göre, özellikle en çok silahlanan 10 ülkeden 6'sının Orta Doğu bölgesinde bulunduğu görülmektedir. Bu da özellikle Orta Doğu'da silahlanma eğiliminin arttığını göstermektedir. Türkiye ise rapora göre 20'nci sırada yer almaktadır. Orta Doğu ülkeleri bölgedeki taarruz kapasitesi en yüksek muharip uçaklar, balistik

füzeler ve İHA'ları tedarik etmeye çalışırken, bir yandan da en etkili hava savunma sistemlerini satın almaktadır. 2019 yılı bu tarz stratejik silah sistemlerinin tedarikleri bağlamında düşünüldüğünde, İsrail, Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri, Katar, Türkiye ve Mısır'ın öne çıktığı gözlemlenebilir. Bu bağlamda Suudi Arabistan, THAAD yüksek irtifa hava savunma sisteminin son adımı olan füze tedarik sözleşmesini 2019 Temmuz ayında imzalamış, toplamda 5,3 milyar dolar maliyetinde olan bu savunma harcaması gerçekleştirilmiştir. Türkiye'de Rusya Federasyonu'ndan S-400 hava savunma sistemi almış 2019 yılı itibariyle tedarik edilmeye başlanılan hava savunma sistemleri savunma harcamalarının 2,5 milyar dolar daha artmasına neden olmuştur (https://www.aa.com.tr/tr/analiz/orta-doguda-silahlanma-yarisi-2019da-da-hiz-kesmedi/1752792).

Bir ülkenin silahlanma ihtiyacındaki artış, diğer ülkelerin silahlanmasını tetiklemekte ve bunun sonucunda ülkelerin hızlı bir şekilde donanım artırma çabası içerisine girmesine neden olmaktadır. Nitekim silahlanma arzının artması ülkeler açısından bir tehdit olarak algılanmaktadır. Bu bağlamda diğer ülkelerde yaşanan silahlanma artışı Türkiye'ye de yansımış ve silahlanma ihtiyacını artırmıştır. Türkiye'nin iç ve dış tehditlere karşı savunma gücünü artırma çabaları, diğer ülkelerde yaşanan silahlanmanın ardında kalmamak için verdiği mücadeleler daha güçlü bir silahlı kuvvete ihtiyaç duymasına neden olmuştur. Savunma gücünü artırma çabası dolayısıyla silahlanma ihtiyacının artmasına neden olmuştur. Nitekim silahlanmadaki bu artış savunma harcamalarına da yansımıştır.

2.3.1.4. Sınır Komşusu Olan Ülkelerde ve Çevre Ülkelerde Artan Güvenlik İhtiyacı

Savunma harcamasını artıran ülkelere komşu olma durumunda kalındığında ilgili ülke için savunma harcamalarını artırmak kaçınılmaz bir durum olmaktadır. Çünkü komşu ülkelerin savunma harcamalarında yaşanan bu artışlar bir tehdit olarak algılanmaktadır. Bu algı da silahlanmayı beraberinde getirmektedir.

Silahlanma artışı, diğer ülkelerde yaşanan iç ve dış karışıklıkların etkileri, sınır komşularına sirayet etmektedir. Tarihten örnek vermek gerekirse en bilinen olaylardan biri olan Arap Baharı akabinde yaşanan sorunlardır. Nitekim Arap Baharı

olarak adlandırılan olayın özünde Arap dünyasındaki baskıcı ve otoriter yönetimlere karşı gerçekleştirilen halk hareketleri yatmaktadır. Bu ayaklanmalar, Arap ülkelerinde hızla yayılmış ve bölge ülkeler kendi topraklarındaki veya komşu ülkelerdeki ayaklanmaları bastırmak ve ülke içindeki çatışma ve kaos ortamını sonlandırmak amacıyla etkili silah sistemlerine yönelmeye başlamıştır (Pirinççi, 2014: 18). Ayrıca son zamanlarda sınır komşularında yaşanan sorunlar nedeniyle Türkiye'nin gerçekleştirmiş olduğu harekâtlar savunma harcamalarının artmasına neden olmuştur.

2.3.1.4.1. Sınır Ötesi Harekâtlar

2000 yılına kadar ve sonrasında Türkiye'de sınır ötesi birçok harekât gerçekleştirilmiştir. Bu harekâtlar, ülkenin savunma gücünün artırılması ihtiyacını da beraberinde getirmiştir. Aşağıda 2000 yılından sonra gerçekleştirilen harekâtlara yer verilecektir.

Tablo 7: 2000 Sonrası Türkiye'de Gerçekleştirilen Sınır Ötesi Harekâtlar

Yıllar	Sınır Ötesi Harekâtlar	Yıl Sonu Gerçekleşen Bütçe Harcamaları (Bin TL)
2008	Güneş	12.839
2015	Şah Fırat	22.877
2016-2017	Fırat Kalkanı	30.780
2018	Zeytin Dalı	41.494
2019	Barış Pınarı Pençe	53.358
2020	Bahar Kalkanı	62.783

Kaynak: Yüksel, 2020. (https://www.dogrulukpayi.com/bulten/tsk-nin-sinir-otesi-harekatlari), Strateji ve Bütçe Başkanlığı Genel Faaliyet Raporları (2008- 2020).

Tablo 7'de görüldüğü üzere 2000 yılından sonra ilk yapılan harekât Güneş Harekâtı'dır. 21 Şubat 2008'de Türkiye'nin Kuzey Irak'a yönelik başlattığı hava yolu destekli sınır ötesi kara harekâtıdır. Bu harekât Güneş Harekâtı olarak

tanımlanmıştır. Türkiye'nin sınır komşusu olan Kuzey Irak'taki PKK terör örgütüne yönelik gerçekleştirilmiştir. Bu harekât ile ülkenin birliğine ve bölünmez bütünlüğüne yönelik tehdidin ortadan kaldırılması ile Kuzey Irak'taki örgütsel altyapıyı etkisiz hâle getirmek amaçlanmıştır. 2008 yılı sonu itibariyle savunma hizmetleri kapsamında 12.839 Bin TL Savunma harcamaları gerçekleşmiştir (https://sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2019/11/GenelFaaliyetRaporu_2008.pdf).

Sonraki harekât 22 Şubat 2015'te gerçekleştirilmiştir. Şah Fırat Operasyonu olarak adlandırılan bu operasyon ile Suriye'de Karakozak bölgesinde bulunan Süleyman Şah Türbesi'nin daha güvenli bir bölgeye taşınması amaçlanmıştır. Bir diğer amacı ise Saygı Karakolu'nda görev yapan askerlerin Türkiye'ye getirilmesi olmuştur. Türkiye'nin sınırları dışında olan ve egemenlik hakkına sahip olduğu tek toprak parçası Caber Kalesi ve Süleyman Şah Türbesi'dir. Bunlar Suriye'de yer almaktadır. Bu bölgede yaşanan çatışmalar operasyonun gerçekleştirilmesine neden olmuştur. Çünkü bölgede çatışmaların yoğunlaşması, türbenin herhangi bir saldırıya uğrama ihtimalinin artmasına neden olmuştur. Bu da Türkiye'nin Suriye içindeki çatışmaların bir parçası haline gelmesine neden olacaktır. Neticede söz konusu durumu engellemek amacıyla operasyon gerçekleştirilmiştir. 2015 yılı sonu itibariyle savunma hizmetlerinin payı artış göstermiş ve bu hizmetler kapsamında 22.876 Bin TL savunma harcamaları gerçekleşmiştir (https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2019/11/GenelFaaliyetRaporu_2015.pdf).

Bir diğer harekât ise 24 Ağustos 2016 'da gerçekleştirilmiştir. Fırat Kalkanı Harekâtı olan adlandırılan bu harekâtın temelinde Arap Baharı ile başlayan daha sonra DAİŞ'in önce Irak'ta sonra da Suriye'de etkin olma çabaları ve Suriye'de siyasi istikrarsızlıkların artması bulunmaktadır. Yaşanan olaylar Suriye krizini ortaya çıkarmış ve bu krize Amerika, Rusya, İran ve Türkiye gibi aktörler de müdahil olmuşlardır. Suriye'de, yaşanan siyasi istikrarsızlıklar, önce bir iç savaşın çıkmasına daha sonra da uluslararası aktörlerin vekâlet savaşlarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. (Vekâlet savaşları çerçevesinde; Rusya-İran-Çin bloku Esed'i, ABD PKK'nın uzantısı olan PYD-YPG'yi desteklemiştir. Türkiye ise Özgür Suriye Ordusu'nu (ÖSO) desteklemiştir.) Suriye'deki iç savaştan ve vekâlet savaşlarından en çok etkilenen ülke şüphesiz Türkiye olmuştur ve bunda sınırların etkisi oldukça büyüktür (Özalp, 2018:177). 2011 Suriye Krizi başladığından itibaren Türkiye ciddi

manada güvenlik sorunuyla karşı karşıya kalmıştı. Bu haklı sebepten ötürü, Türkiye kendi güvenliğini korumak amacıyla Suriye'ye askeri operasyon düzenlemiş, bu operasyon 29 Mart 2017'de sona ermiştir. Bu harekâtla sadece Suriye'deki terör örgütleri değil, aynı zamanda Suriye'de hâkimiyet kurmak isteyen, Türkiye'nin müttefiki olan ve olmayan dış güçler de hedef alınmıştır. Türkiye'nin PKK/YPG'ye karşı sınır içinde ve dışında güvenliğini sağlama amacı da operasyonun gerçekleştirilme nedenlerinden biri olmuştur. Nitekim Türkiye'nin söz konusu harekâtı gerçekleştirmesi savunma harcamalarında artışa neden olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti tarihinin en kapsamlı müdahalelerden biri olarak karşımıza çıkan bu harekât neticesinde; Harekâttan önce 2015 yılında savunma hizmetleri için 22.876 Bin TL gerçekleşirken 2017 yılında bu rakamın 30.780 Bin TL'ye ulaştığı görülmüştür (https://www.sbb.gov.tr/wpcontent/uploads/2019/11/GenelFaaliyetRaporu_2017.pdf).

Türkiye, güney sınırına komşu Afrin'de 2012'den itibaren büyüyen PKK/PYD tehdidini ortadan kaldırmak ve kendi sınır hattında geniş çaplı çatışma ihtimalini azaltmak amacıyla 20 Ocak 2018'de Zeytin Dalı olarak adlandırılan harekâtı gerçekleştirmiştir. Gerçekleştirilen harekâtın savunma bütçesine yansıması da olmuş savunma harcamaları 2018 yılı sonu itibariyle 41.494 Bin TL'ye ulaşmıştır (https://www.sbb.gov.tr/wpcontent/uploads/2019/11/GenelFaaliyetRaporu_2018.pdf).

Sınırlarımızın güvenliğini sağlamak ve sınırlarımızın güneyinde başta DEAŞ ve PKK/KCK/PYD-YPG'nin bulunduğu milli güvenliğimize tehdit oluşturan terör örgütlerinin engellenmesi diğer terör örgütlerinin oluşturulmasının önlenmesi ayrıca teröristlerin etkisiz hale getirilmesi amacıyla 9 Ekim 2019'da Barış Pınarı olarak adlandırılan harekât gerçekleştirilmiştir. Bu harekât ile aynı zamanda ülkelerinde yaşanan çatışma ve kaos ortamı nedeniyle yerinden edilmiş Suriyelilerin tekrar ülkelerine dönmeleri için uygun koşulların sağlaması da amaçlanmıştır. 2019 yılında yapılan sınır ötesi operasyonlardan biri de Pençe Harekâtıdır. 27 Mayıs 2019'da Kuzey Irak'ta bulunan Hakurk'ta başlayan operasyonlarla yine terör örgütleri hedef alınmıştır (http://politikaakademisi.org/2019/11/22/turk-silahli-kuvvetlerinin-yaptigi-sinir-otesi-askeri-harekatlar/).

Son olarak 27 Şubat 2020'de Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) ve Suriye Millî Ordusu (SMO) Suriye'nin İdlib iline yönelik Bahar Kalkanı olarak adlandırılan sınır ötesi harekâtı gerçekleştirmiştir. Rejim'in İdlib bölgesinde, mevcut mutabakatların aksine 06 Mayıs 2019 tarihinde başlatmış olduğu saldırılarda birçok sivilin hayatını kaybetmesine ve yaralanmasına neden olmuş bununla beraber yaklaşık 1,5 milyon kişinin göç etmesine neden olmuştur. Yaşanan bu insanlık dramı neticesinde bölgede istikrarın sağlanması, yerinden edilen bölge halkının tekrar topraklarına dönmelerinin sağlanması amacıyla gerçekleştirilmiştir (http://www.kkk.tsk.tr/bahar-kalkani.aspx). Bir önceki yıla göre savunma harcamalarının payı da artış göstererek 2020 yılı sonunda bütçe içerisinden savunma hizmetleri için 62.783 Bin TL savunma harcaması gerçekleştirilmiştir (https://www.sbb.gov.tr/wpcontent/uploads/2021/06/Genel-Faaliyet-Raporu-2020.pdf).

2.3.1.4.2. Verilen Askeri Destekler

Türkiye gerek küresel ve bölgesel kapsamda çıkarlarını güvence altına alma adına gerekse ulusal güvenliğin sağlanması adına diğer ülkelerle siyasi ve askeri ilişkilerini olumlu yönde geliştirme çabalarında bulunmuştur. Bu kapsamda yapılan anlaşmalar, ülkelere verilen askeri destekler bu durumun en önemli göstergelerinden biridir. Nitekim verilen askeri desteklerin savunma harcamalarına yansıması kaçınılmaz olmuştur.

Son yılarda özellikle Azerbaycan'a, Libya'ya ve Kıbrıs'a verilen askeri destekler yukarıda bahsi geçen konuya örnek olarak verilebilmektedir. Azerbaycan ile Ermenistan arasında SSCB döneminden beri Dağlık Karabağ sorunu yaşanmaktadır. Sorunun temelinde, SSCB Yüksek Sovyet'inin Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan'ın bir parçası olarak kalması kararı yatmaktadır. Bu karar üzerine Dağlık Karabağ Ermenilerinin Dağlık Karabağ'ı ve Dağlık Karabağ'ı Ermenistan'a bağlayan Azerbaycan topraklarını işgal etmesiyle sorun başlamıştır. İşgal üzerine, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi işgal edilmiş Azerbaycan topraklarından askeri birliklerin derhal çekmesine yönelik kararlar almıştır. Ancak Ermenistan Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin kararlarına uymamıştır (Sapmaz ve Sarı, :2008: 4). Neticede sorunun çözümüne yönelik birçok girişimde bulunulsa da sorun günümüze

kadar ilerlemiş ve 2020 yılında Ermenilerin saldırılarıyla tekrar gündeme gelerek Azerbaycan ile Dağlık Karabağ Savaşı'nın yaşanmasına neden olmuştur. Türkiye bu süreçte *"Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım Anlaşması"* kapsamında Azerbaycan'a askeri teknik ve teçhizat desteğinde bulunmuştur.

Libya'nın doğusunun önemli bir kısmına hâkim olan Hafter, Trablus'u ve Ulusal Mutabakat Hükümeti kontrolündeki diğer bölgeleri ele geçirmek amacıyla hem ulusal hem uluslararası açıdan gayrimeşru özelliği olan Libya Ulusal Ordusu ile 4 Nisan 2019'da saldırılar düzenlemiştir. Bu saldırılar neticesinde Ulusal Mutabakat Hükümeti Türkiye'den destek talebinde bulunmuştur. Türkiye *"Güvenlik ve Askeri İş Birliği Mutabakat Muhtırası"* kapsamında danışmanlık stratejisi izlemiş ve Libya krizinde aktif rol almış ayrıca Libya'ya bu süreçte asker gönderilmiştir. Libya'nın meşru hükümetinin ve bölgesel askeri konseylerinin potansiyellerinin de ortaya çıkmasıyla Hafter'e ve ona destek sağlayan ülkelere karşı koyulmuştur (Aslan, 2020:2).

Kıbrıs'ta yaşayan Türklerin ve Rumların varlığı nedeniyle Türkiye ve Yunanistan, ABD gibi ülkeler ile BM, AB gibi organizasyonların da dâhil olduğu bir konu olmuştur. Dolayısıyla Kıbrıs'ta, askeri müdahaleleri de gerekli hale getiren uluslararası girişimler zorunlu hale gelmiştir. Türkiye açısından bu askeri müdahalelerin mali boyutu 1960'lı yıllardan itibaren savunma harcamalarının bir parçası olmuştur. Her ne kadar Kıbrıs sorunu şeklinde yaşanan süreçteki kadar yüksek askeri maliyetler söz konusu olmasa da 2000 sonrası Türkiye'nin Adadaki Türk varlığını güvence altına alma misyonu çerçevesinde uluslararası anlaşmaların öngördüğü sınırlar içinde sağladığı askeri destek devam etmektedir.

Sonuç olarak ülkeler, kendi iç ve dış güvenliğini her ne kadar etkin olarak sağlamaya çalışsalar da sınırları olan ülkeler de yaşanan iç ve dış karışıklıkların yansımalarını görebilmekte, bu durum ülkenin genel güvenliği üzerinde etkili olabilmektedir. Bununla beraber güvenliği tehdit eden her ilave unsur savunma hizmetlerine ayrılan kaynakların arttırılması anlamına gelmektedir. Türkiye'de sınır komşularında yaşanan krizlerin, ülke güvenliğini tehlikeye düşürmemesi adına savunma hizmetlerini artırmak suretiyle birçok girişim ve faaliyette bulunmuştur.

2.3.2. Artan Savunma Harcamalarına Ayrılan Kaynakların Ekonomik Boyutu

Bir ülkenin ulusal savunma hizmetlerinin ne kadar ve ne ölçüde güçlü olması gerektiği, yani toplumun savunma hizmetlerine ne kadar kaynak ayıracağı, ülkenin karşılaştığı tehdidin büyüklüğüyle beraber bununla nasıl baş edebileceğine ilişkin seçeneklerin neler olduğuna bağlıdır (Ersel, 2017:17).

Savunma hizmetlerinin gerekliliğinin ve bu hizmetler için yapılacak olan harcamaların nedeni yine bu hizmetlere olan talepten kaynaklanmaktadır. Talep düzeyi ise tehdit unsurlarıyla doğrudan ilişkilidir. Söz konusu tehditler daha çok dış tehditler olarak görülse de iç tehditler olarak da karşımıza çıkmakta ayrıca bölücü unsurların faaliyetleri de savunma hizmetlerine olan ihtiyacı artırmaktadır.

Nitekim savunma hizmetlerinin gerekliliği taleple ilişkili bir konudur. Tehdit unsuru arttıkça savunma hizmetlerine olan talep de artış gösterecektir. Artan talebe karşılık sunulan savunma hizmetlerinin kapasitesindeki artış savunma harcamalarında artışa neden olmaktadır. Bu sebeple ülkelerin karşılaşacağı tehdit unsuru ne kadar az olursa savunma harcamaları da o kadar makul düzeyde olacaktır.

Nitekim artan harcamaların ekonomiye sirayet etmesi kaçınılmazdır. Aşırı talebin enflasyonist baskıya neden olacağı bilinmekle beraber savunma hizmetlerine olan talepteki artışta enflasyona neden olabileceği gibi ekonomik büyümeyi yatırımın dışlanması yoluyla olumsuz yönde etkileyebilecektir (Dakurah ve diğerleri, 2001:651). Artan harcamaların borçlanma veya vergilendirme yoluyla finanse edilmesi halinde savunma harcamalarının özel yatırımları dışlayabileceği görülecektir (Lipow ve Antinori, 1995:579). Özellikle Neoklasik Yaklaşımın varsayımı olan bu görüş savunma harcamalarının özel harcamalar üzerindeki dışlama etkisinden (crowding-out) dolayı ekonomik büyümenin olumsuz etkileneceğini savunmaktadır (Sağdıç ve diğerleri, 2019:107). Savunma harcamalarındaki artış, savunma harcamaları için ayrılan kaynakların daha fazla artmasına neden olmaktadır. Bu durum ekonomi için kaynakların verimli alanlara tahsisini engellediğinden yani eğitim, sağlık, ulaştırma-haberleşme, enerji ve özellikle Ar-Ge gibi önemli alternatif kullanım alanlarına ayrılan kaynakların azalması anlamına geldiğinden bu alanlara

ayrılması gereken kaynakların, savunma harcamalarına aktarılması özel yatırımlar üzerinde dışlama etkisi meydana getirmektedir.

Kaynak aktarımının sebebi ise devletin kaynaklarının kıt ve sınırlı olmasından kaynaklanmaktadır. Bununla beraber ülke kaynakları ne kadar kıt ve sınırlı olursa olsun savunma hizmetleri mutlaka sunulmalı bu durum harcamalarını kaçınılmaz ve zorunlu hale getirmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
TÜRKİYE'DE SAVUNMA HARCAMALARININ FİNANSMANI, EKONOMİYE ETKİLERİ VE SEÇİLMİŞ ÜLKELERLE KIYASLANMASI: 2000 SONRASI DÖNEM

Türk Bütçe Sistemine göre savunma hizmetlerinin sunumunun hangi kurumlar tarafından gerçekleştiği, söz konusu kurumların yapmış olduğu savunma harcamalarının 2000 yılından sonra nasıl bir seyir izlediği ile bu harcamaların finansman kaynaklarına değinilecek olup harcamaların ekonomiye etkileri konusundaki değerlendirmelere yer verilerek seçilmiş ülkelerin savunma harcamalarıyla kıyaslanması yapılacaktır.

3.1. TÜRK BÜTÇE SİSTEMİNE GÖRE TÜRKİYE'DE SAVUNMA HİZMETLERİNİN SUNUMU

Ülkemizde 2004 yılında 5018 Sayılı Kamu Mali Yöntem ve Kontrol Kanununun kabul edilmesiyle beraber genel ve özel bütçeli kuruluşlarda Analitik Bütçe uygulamasına geçilmiştir. Analitik Bütçe ile harcamalar, kurumsal sınıflandırma, ekonomik sınıflandırma fonksiyonel sınıflandırma ve finansman tipi şeklinde sınıflandırılmıştır. Buna göre kurumsal sınıflandırmada yönetim yetkisi, fonksiyonel sınıflandırmada devlet faaliyetlerinin türü, finansman tipi sınıflandırma da yapılan harcamaların hangi kaynaktan finanse edildiği dikkate alınarak temel kriter olarak belirlenmiştir. Burada savunma hizmetlerinin açısından fonksiyonel sınıflandırma ve ekonomik sınıflandırma ön plana çıkmaktadır. Çünkü fonksiyonel sınıflandırma ile devlet faaliyetlerinin türü belirlenmiş ve bu hizmet türlerine göre harcamacı kuruluşların ne kadar harcama yaptığının görülebilmesi sağlanmıştır. Analitik Bütçe Sınıflandırmasının birinci düzeyinde devletin on temel faaliyeti bulunmaktadır. Savunma hizmetleri de bu sınıflandırmanın birinci düzeyinde devletin faaliyetlerinden biri olarak sayılmıştır. İkinci düzeyinde ise sayılan bu on temel faaliyet alt fonksiyonlara bölünerek detaylandırılmıştır (Tüğen, 2018:229). Ekonomik sınıflandırmada, devletin görev ve fonksiyonlarını yerine getirirken yürüttüğü faaliyetlerde kullandığı mal ve hizmetlerin türleri ve bunların milli

ekonomiye, piyasalara ve gelir dağılımına etkileri esas alınmaktadır (https://sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2019/04/AnalitikEkorehber_2019-2021.pdf).

Tablo 8: Analitik Bütçe Sınıflandırması İkinci Düzey Fonksiyonel Kodlar

02		SAVUNMA HİZMETLERİ
	1	Askeri Savunma Hizmetleri
	2	Sivil Savunma Hizmetleri
	3	Dış Askeri Yardım Hizmetleri
	8	Savunmaya İlişkin Araştırma ve Geliştirme Hizmetleri
	9	Sınıflandırmaya Girmeyen Savunma Hizmetleri

Kaynak: https://www.sbb.gov.tr (20.05.2019).

Tablo 8'de de görüldüğü üzere savunma hizmetleri beş alt fonksiyona bölünmüştür. Fonksiyonel sınıflandırmanın ikinci düzeyinde yer verilen alt fonksiyonlara göre savunma hizmetleri askeri savunma hizmetleri, sivil savunma hizmetleri dış askeri yardım hizmetleri savunmaya ilişkin araştırma ve geliştirme hizmetleri, sınıflandırmaya girmeyen savunma hizmetlerinden oluşturmaktadır.

Bilindiği üzere savunma hizmetleri tam kamusal nitelik taşımaktadır ve Türkiye'de de bu hizmetler Merkezi Yönetim kapsamındaki genel bütçeli idareler aracılığıyla sunulmaktadır. Merkezi Yönetim kapsamındaki genel bütçeli idarelerden olan söz konusu kurumlar ise Milli Savunma Bakanlığı, Jandarma Genel Komutanlığı ve Sahil Güvenlik Komutanlığı'dır (Yentürk, 2015:2). Bu üç idare tarafından savunma hizmetleri verilmektedir. Ancak savunma hizmetlerinin sunumu sadece bu idarelerin hizmetleri ile sınırlı değildir. Bazı kurumlar tarafından yapılan harcamalar gerçekleştirilen faaliyetler de savunma hizmetleri kapsamında değerlendirilmektedir. Örneğin özel bütçeli idarelerden olan Savunma Sanayii Başkanlığının da faaliyetleri savunma amacı gütmektedir. Bu sebeple Savunma Sanayii Başkanlığı'nın faaliyetleri savunma hizmeti olarak değerlendirilmektedir. Nitekim söz konusu duruma aşağıda ayrıca detaylı olarak yer verilecektir.

3.2. TÜRKİYE'DE SAVUNMA HARCAMALARININ FİNANSMAN KAYNAKLARI

Savunma harcamaları tam kamusal mal olma özelliğine sahiptir. Bu sebepledir ki neredeyse bütün ülkelerde harcamaların gerçekleştirilmesinde kullanılacak finansman kaynağı devlet bütçesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Sonuçta savunma harcamalarının bölünemez özelliği bulunmaktadır. Bu da serbest piyasa ekonomisi tarafından yapılacak düzenlemelerle savunma hizmetlerinin üretim düzeyinin ve finansman miktarının belirlenemeyeceği anlamına gelmektedir (Başar ve Künü, 2012:2). Nitekim devlet eliyle sunulan bu hizmetin finansman kaynağını yine devletin bütçesi oluşturacaktır. Türkiye' de savunma harcamalarının kaynağını devlet bütçesi oluşturmaktadır.

Türkiye' de savunma hizmeti sunan idarelerin bütçeleri savunma harcamalarının kaynağını oluştursa da ülkenin savunmaya ayırdığı kaynaklar sadece bütçe ile sınırlı değildir. Bu sebeple Türkiye'de savunma harcamalarının finansman kaynaklarını bütçe içi finansman kaynakları ve bütçe dışı finansman kaynakları olarak ikiye ayırmak mümkündür.

Tablo 9: Savunma Harcamalarının Finansman Kaynakları

<table>
<tr><th colspan="2">Bütçe İçi Kaynaklar</th><th>Bütçe Dışı Kaynaklar</th></tr>
<tr><th>Genel Bütçeli İdareler</th><th>Özel Bütçeli İdareler</th><th></th></tr>
<tr><td>Milli Savunma Bakanlığı</td><td rowspan="3">Savunma Sanayii Başkanlığı</td><td>Savunma Sanayii Destekleme Fonu</td></tr>
<tr><td>Jandarma Genel Komutanlığı</td><td>Türk Silahlı Kuvvetleri Güçlendirme Vakfı</td></tr>
<tr><td>Sahil Güvenlik Komutanlığı</td><td>Hibe ve Dış Yardımlar</td></tr>
</table>

Tablo 9'da belirtildiği gibi savunma harcamalarının kaynağı bütçe içi ve bütçe dışı kaynakları olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Bütçe içi kaynaklarını ise

genel bütçeli idareler ve özel bütçeli idareler açısından değerlendirmek gerekmektedir. Milli Savunma Bakanlığı bütçesi, Jandarma Genel Komutanlığı bütçesi, Sahil Güvenlik Komutanlığı bütçesi genel bütçeli idareler arasında yer alırken Savunma Sanayii Başkanlığı özel bütçeli idaredir. Bütçe dışı kaynakları ise Savunma Sanayii Destekleme Fonu Kaynakları, Türk Silahlı Kuvvetleri Güçlendirme Vakfı Kaynakları ile Hibe ve Dış yardımlar oluşturmaktadır (Yentürk,2015:2).

Bu kapsamda savunma hizmetlerini sunan birimlerin harcama kalemlerine 2004 yılında geçilen analitik bütçe sınıflandırmasına göre yer verilecektir.

3.2.1. Milli Savunma Bakanlığı Bütçesi

Milli Savunma Bakanlığı'nın 2020 Kamuoyu Bilgilendirmesinde yer verdiği "Türkiye Cumhuriyeti'nin bekası ve güvenliğini sağlamak maksadıyla, Millî Savunma Stratejisi doğrultusunda; millî savunmanın siyasi, hukuki, sosyal, mali ve bütçe süreçlerini, askerî okullardaki eğitim hizmetini, Türk Silahlı Kuvvetlerinin barışta ve savaşta personel temini ile asker alma faaliyetlerini, silah, araç, gereç ve her çeşit lojistik ihtiyaç maddelerinin tedarikini, Türk Silahlı Kuvvetleri modernizasyon projelerini, askerî fabrikalar ve tersaneler dâhil harp sanayii, sağlık ve veteriner hizmetlerini, Türkiye Cumhuriyeti sınırları dâhilinde gerçekleştirilecek insani amaçlı mayın ve/veya patlamamış mühimmat temizliğine yönelik faaliyetlerini, inşaat, emlak, iskân ve altyapı hizmetleri ile teftiş, inceleme ve soruşturma hizmetlerini yürütmektir." ifade ile Bakanlığın amaç ve hedefleri ile yürüttüğü faaliyetlere vurgu yapılmıştır (https://msb.gov.tr/Content/Upload/Docs-/2020%20Kamuoyu%20Bilgilendirmesi.pdf).

Bakanlık, genel bütçeli idareler arasında bulunduğundan faaliyetlerini merkezi yönetim bütçe kanunlarıyla verilen ödeneklerle gerçekleştirmektedir Bu kapsamda söz konusu faaliyetlere yönelik yapılan her harcama ilgili kurumun bütçesinden karşılanmaktadır. Milli Savunma Bakanlığı, Jandarma Genel Komutanlığı ve Sahil Güvenlik Komutanlığı arasında savunmaya ayrılan kaynağın büyük bölümünü Milli Savunma Bakanlığının bütçesi oluşturmaktadır. Bu durumun Genel Faaliyet Raporlarından incelenebilmesi mümkündür. Son yıllardan örnek vermek gerekirse 2019 yılında T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı

tarafından yayınlanan Genel Faaliyet Raporuna göre en fazla harcama yapan ilk on genel bütçeli kamu idaresi arasında yer aldığı görülmektedir.

Tablo 10: Harcamaların Gerçekleşmesine Göre 2019 Yılı İlk On Genel Bütçeli Kamu İdaresi

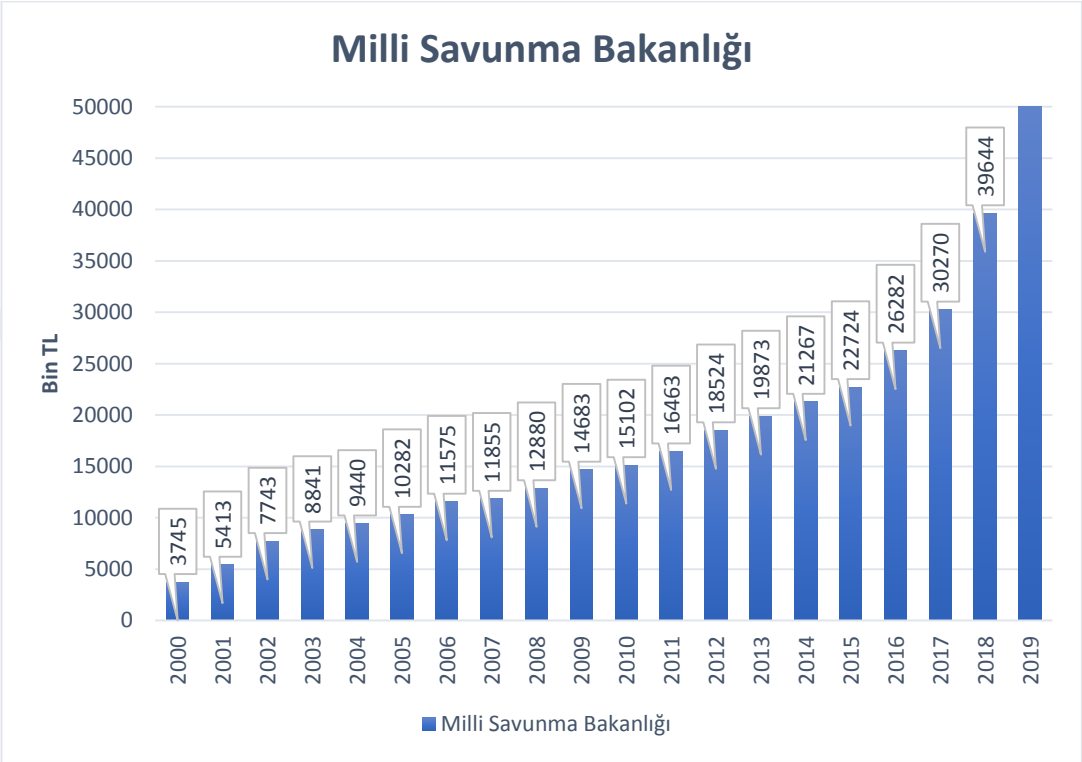
(Bin TL)			
	Başlangıç Ödeneği	**Yılsonu Ödeneği**	**Gerçekleşme Ödeneği**
Hazine ve Maliye Bakanlığı	419.857.267	415.547.772	394.945.632
Milli Eğitim Bakanlığı	113.813.013	85.294.838	118.155.812
Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı	103.091.801	106.750.367	106.421.283
Milli Savunma Bakanlığı	46.462.303	65.543.822	50.501.917
Sağlık Bakanlığı	48.437.276	48.232.148	47.913.511
Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı	27.770.926	48.602.570	45.634.976
Tarım ve Orman Bakanlığı	33.743.778	36.949.479	36.096.946
Emniyet Genel Müdürlüğü	33.676.247	28.937.058	35.109.033
Adalet Bakanlığı	18.035.989	21.118.000	21.005.500
Jandarma Genel Komutanlığı	19.604.133	21.115.934	20.797.030

Kaynak: SBB, Genel Faaliyet Raporu 2019 (https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2020/07/GenelFaaliyetRaporu_2019.pdf).(20.06.2020).

Bu kapsamda Tablo 10'da görüldüğü üzere 2019 yılında en fazla harcama Hazine ve Maliye Bakanlığı tarafından gerçekleştirilmiştir. Aslında diğer kurum bütçelerinden yüksek olmasının nedeni, Bakanlık bütçesinde faiz giderlerinin ve hazine yardımları gibi transfer kalemlerinin yer almasından kaynaklanmaktadır (SBB, Genel Faaliyet Raporu 2019). Milli Savunma Bakanlığı ise en fazla harcama yapan ilk on kamu idaresi arasında dördüncü sırada yer almaktadır. Bununla beraber Jandarma Genel Komutanlığı 'da aynı listede bulunmaktadır. Ancak Milli Savunma Bakanlığının başlangıç ve yılsonu ödenekleri ile gerçekleşen harcama tutarlarıyla Jandarma Genel Komutanlığı'nın başlangıç ve yılsonu ödenekleri ile gerçekleşen harcama tutarları karşılaştırıldığında Merkezi Yönetim Bütçesinden savunma bütçesi

kapsamında Milli Savunma Bakanlığı'na ayrılan payın önemli ölçüde büyük olduğu söylenebilmektedir.

Şekil 2: MSB Bütçe Rakamları (2000-2019)

Kaynak: T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı Genel Faaliyet Raporları ile Muhasebat Genel Müdürlüğü Kesin Hesap Kanunları (2000-2019) verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Şekil 2 incelendiğinde Milli Savunma Bakanlığı toplam harcamalarında 2000-2019 yılları arasında sürekli artış yaşandığı görülmektedir. Bakanlığın 2000 yılı harcamaları 3.745 Milyon TL iken bu rakam 2019 yılına gelindiğinde 50.502 Milyon TL'ye yükselmiştir. Bu da harcamaların 2000 yılından günümüze yaklaşık on beş katı kadar arttığını göstermektedir. Artışa sebep olan faktörlerden birinin terör olayları olduğu söylenebilir. Özellikle son yıllar da harcamalarda ciddi artış yaşanmaktadır. Özellikle 15 Temmuz 2016 darbe girişimi sonrası 2017 yılı Milli Savunma Bakanlığı harcamaları, 2016 yılına göre yaklaşık %16 oranında artış göstermiştir. Harcamalar sadece darbe girişimi dolayısıyla artmamış 2016 yılından

sonra yapılan sınır ötesi operasyonların da önemli ölçüde etkisinin olduğu değerlendirilmektedir.

5018 Sayılı Kamu Mali Yönetim ve Kontrol Kanunu'nun getirdiği birçok yenilik bulunmaktadır. Bu yeniliklerden ve sunduğu olanaklardan biri de kamu harcamaları ekonomik sınıflandırma kalemlerinin 2004 yılı öncesine göre daha kapsamlı olarak hazırlanmasıdır. 2004 yılından sonra daha kapsamlı olarak ele alınabilen harcama kalemleri ve tutarları şeffaflığı artırmaktadır. Bu sebeple Milli Savunma Bakanlığı'nın harcama kalemlerinin Ekonomik Kod Bazında görülebilmesi mümkündür. Milli Savunma Bakanlığı bütçesinden yapılan harcama kalemleri Tablo 11'de verilmiştir.

Tablo 11: MSB Bütçesi Ekonomik Kod Bazında Harcama Kalemleri

Ekonomik Kod	Ekonomik Kod Tanımı
01.	Personel Giderleri
02.	SGK Devlet Primi Giderleri
03.	Mal ve Hizmet Alım Giderleri
05.	Cari Transferler
06.	Sermaye Giderleri

Kaynak: MSB, Kamuoyu Bilgilendirmesi, 2020.

Tablo 11'e göre Milli Savunma Bakanlığı tarafından Personel Giderleri, SGK Devlet Primi Giderleri, Mal ve Hizmet Alım Giderleri, Cari Transferler, Sermaye Giderleri başlıkları altında harcama yapıldığı görülmektedir.

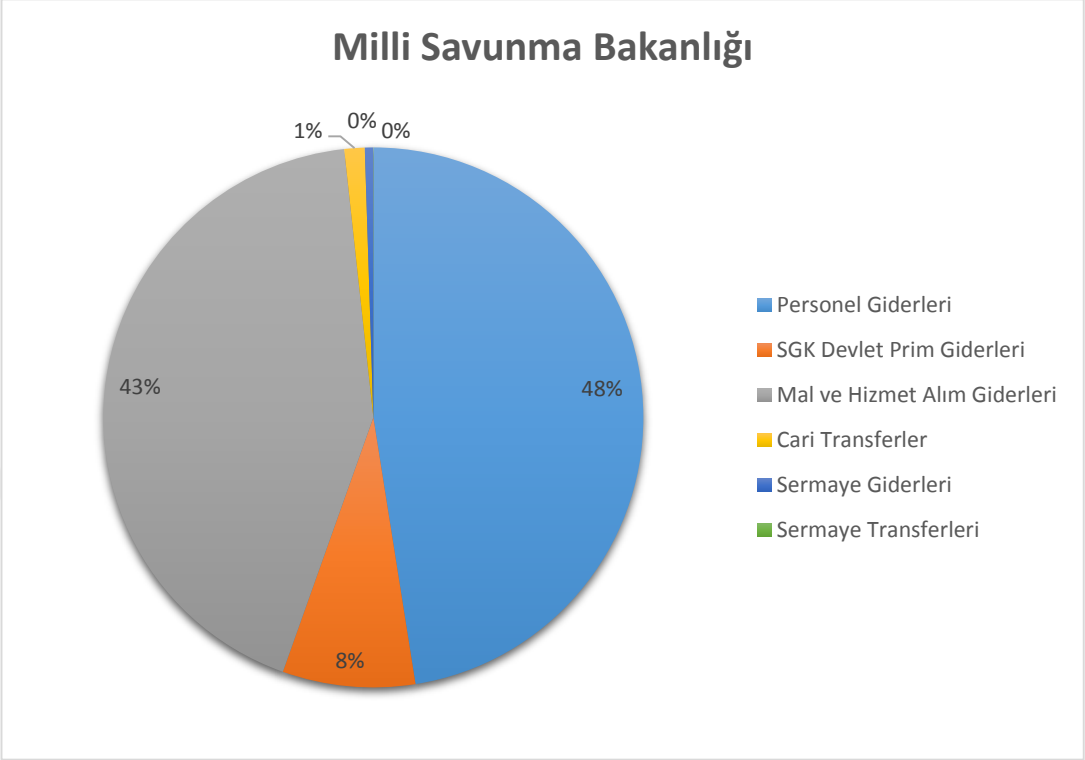
Tablo 12: MSB Bütçesi Ekonomik Kod Bazında Harcama Kalemleri ve Tutarları

Yılar	Personel Giderleri	SGK Devlet Prim Giderleri	Mal ve Hizmet Alım Giderleri	Cari Transferler	Sermaye Giderleri	Sermaye Transferleri	Toplam
2004	3.593	570	4.936	337	4	-	9.440
2005	3.932	650	5.358	338	5	-	10.283
2006	4.381	689	6.195	300	10	-	11.575
2007	4.869	761	6.138	76	11	-	11.855
2008	5.361	817	6.580	88	44	-	12.890
2009	5.990	903	7.646	100	44	-	14.683
2010	6.534	1.061	7.293	158	53	3	15.102
2011	7.428	1.429	7.392	149	65	-	16.463
2012	8.537	1.613	8.110	181	80	4	18.525
2013	9.218	1.672	8.694	172	113	4	19.873
2014	10.280	1.897	8.695	244	140	10	21.266
2015	11.470	2.073	8.779	258	142	2	22.724
2016	13.798	2.323	9.643	259	254	4	26.281
2017	14.296	2.493	12.861	365	248	7	30.270
2018	19.156	3.136	16.510	503	284	26	39.644
2019	24.700	3.845	21.247	504	203	2	50.502
2020	29.445	4.652	18.903	671	189		53.859

Kaynak: T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı Muhasebat Genel Müdürlüğü Kesin Hesap Kanunları (2006-2019) ve Milli Savunma Bakanlığı Faaliyet Raporları (2004-2020) verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Nitekim Tablo 12'de Milli Savunma Bakanlığı ekonomik kod bazında bütçe harcama kalemleri incelendiğinde, harcamaların sürekli arttığı görülmektedir. Ayrıca harcama kalemleri bazında en fazla harcama personel giderleri kapsamında yapılmıştır.

Şekil 3: MSB Bütçesi Ekonomik Kod Bazında Harcama Kalemleri Dağılımı (2004-2019)

Kaynak: T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı Genel Faaliyet Raporları (2000-2019) ile Muhasebat Genel Müdürlüğü Kesin Hesap Kanunları (2000-2019) verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Şekil 3'teki Mili Savunma Bakanlığının 2004-2020 yılları arasındaki harcamalarının ekonomik sınıflandırma genel toplamının dağılımına göre personel giderlerinin %48, mal ve hizmet alım giderlerinin %43, SGK devlet prim giderlerinin %8 cari transferlerin %1 olduğu görülmektedir. Milli Savunma Bakanlığı'nın sermaye giderleri ve sermaye transferleri ya sıfır ya da çok düşük düzeylerdedir. Askeri harcamalar açısından bir defaya mahsus kullanımlığı olan bir malzeme ile uzun seneler kullanabilecek bir araç arasında harcama bileşeni açısından bir farklılık olmamaktadır. Her ikisi de mal ve hizmet alımı kaleminde gösterilmektedir (Yentürk, 2009: 33).

Nitekim 2004 yılından günümüze kadar en fazla harcama kalemlerini personel giderleri ile mal ve hizmet alım giderleri kalemleri oluşturmaktadır. Bunun da Milli Savunma Bakanlığı'nın sınır güvenliği kapsamında gerçekleştirdiği

faaliyetler ve özellikle terör faaliyetlerini önleme çabaları neticesinde artan personel ihtiyacı ile askeri mal ve hizmetlere duyulan ihtiyaçlardan kaynaklandığı değerlendirilmektedir.

3.2.2. Jandarma Genel Komutanlığı Bütçesi

Jandarma Genel Komutanlığı, 2803 Sayılı Jandarma Teşkilat, Görev ve Yetkileri Kanunun 3. Maddesinde tanımlanmıştır. İlgili maddede "Türkiye Cumhuriyeti Jandarması, emniyet ve asayiş ile kamu düzeninin korunmasını sağlayan ve diğer kanunların ve Cumhurbaşkanlığı kararnamelerinin verdiği görevleri yerine getiren silahlı genel kolluk kuvvetidir" ifadesine yer verilerek Jandarma Genel Komutanlığı'nın faaliyetlerinin amaçları da belirtilmiştir.

Jandarma Genel Komutanlığı, 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu'na ekli I sayılı Cetvelde yer alan genel bütçeli idareler arasında bulunmaktadır. Bu sebeple faaliyetlerini merkezi yönetim bütçe kanunları tarafından verilen ödeneklerle gerçekleştirmektedir (Jandarma Genel Komutanlığı, Sayıştay Düzenlilik Denetim Raporu 2018). Yapılan her harcamanın ekonomik kod bazında ayrımı bulunmaktadır.

Tablo 13: JGK Bütçesi Ekonomik Kod Bazında Harcama Kalemleri

Ekonomik Kod	Ekonomik Kod Tanımı
01	Personel Giderleri
02	Sosyal Güvenlik Kurumlarına Devlet Primi Giderleri
03	Mal ve Hizmet Alım Giderleri
05	Cari Transferler
06	Sermaye Giderleri
07	Sermaye Transferleri
08	Borç Verme

Kaynak: Jandarma Genel Komutanlığı, Sayıştay Denetim Raporu,2019:5.

Tablo 13'te Jandarma Genel Komutanlığının ekonomik kod bazında bütçesi içerisinde yer alan harcama kalemlerine yer verilmiştir. Bu bağlamda ekonomik sınıflandırma kalemleri arasında personel giderleri, sosyal güvenlik kurumlarına

devlet primi giderleri mal ve hizmet alım giderleri cari transferler sermaye giderleri sermaye transferleri ve borç verme bulunmaktadır.

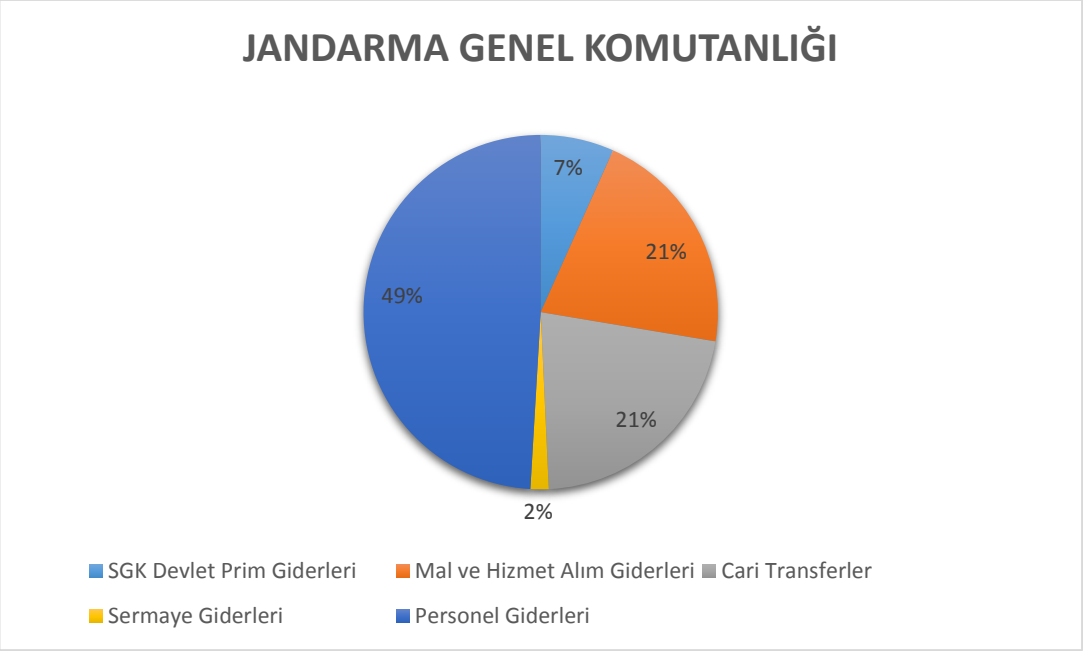
Tablo 14: JGK Bütçesi Ekonomik Kod Bazında Harcama Tutarları

Yıllar	**Personel Giderleri**	**SGK Devlet Prim Giderleri**	**Mal ve Hizmet Alım Giderleri**	**Cari Transferler**	**Sermaye Giderleri**
2004	1.035.643	128.093	885.226	184	9.646
2005	1.165.120	153.113	907.556	187	16.820
2006	1.365.670	168.707	1.078.561	216	16.667
2007	1.541.190	190.804	1.021.537	210	17.729
2008	1.732.051	210.066	1.257.185	627	33.208
2009	2.019.284	235.090	1.474.211	556	42.857
2010	2.214.312	280.005	1.558.961	930	104.355
2011	2.515.060	394.382	1.550.425	3.078	88.209
2012	3.048.216	453.658	1.591.700	3.942	90.459
2013	3.266.012	486.873	1.536.671	2.918	154.938
2014	3.697.617	573.492	1.792.458	1.112	148.443
2015	4.518.985	674.449	1.948.824	1.447	204.600
2016	5.872.786	810.415	1.977.951	3.261	225.637
2017	7.348.838	1.030.162	2.602.328	1.698	287.094
2018	8.646.854	1.259.862	2.843.213	4.885.000	551.705
2019	15.037.068	1.823.181	3.730.616	3.415.947	199.523

Kaynak: T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı Muhasebat Genel Müdürlüğü Kesin Hesap Kanunları (2004-2017) ile Jandarma Genel Komutanlığı Faaliyet Raporları (2018-2019) verilerinden oluşturulmuştur.

Tablo 14'te Jandarma Genel Komutanlığı'nın ekonomik kod bazında bütçesi içerisinde yer alan harcama kalemlerine yer verilmiştir. Bu bağlamda tablodan harcama kalemlerinde sürekli artış yaşandığı görülmektedir. En fazla harcama kalemini ise personel giderleri ile mal ve hizmet alım giderleri oluşturmaktadır. Jandarma Genel Komutanlığının, görev ve sorumluluk alanı olması sebebiyle kırsal alanda güvenliği sağlama ve suç oluşumunu önleme faaliyetleri neticesinde bu harcama kalemlerinde ilave artış yaşanabilmektedir.

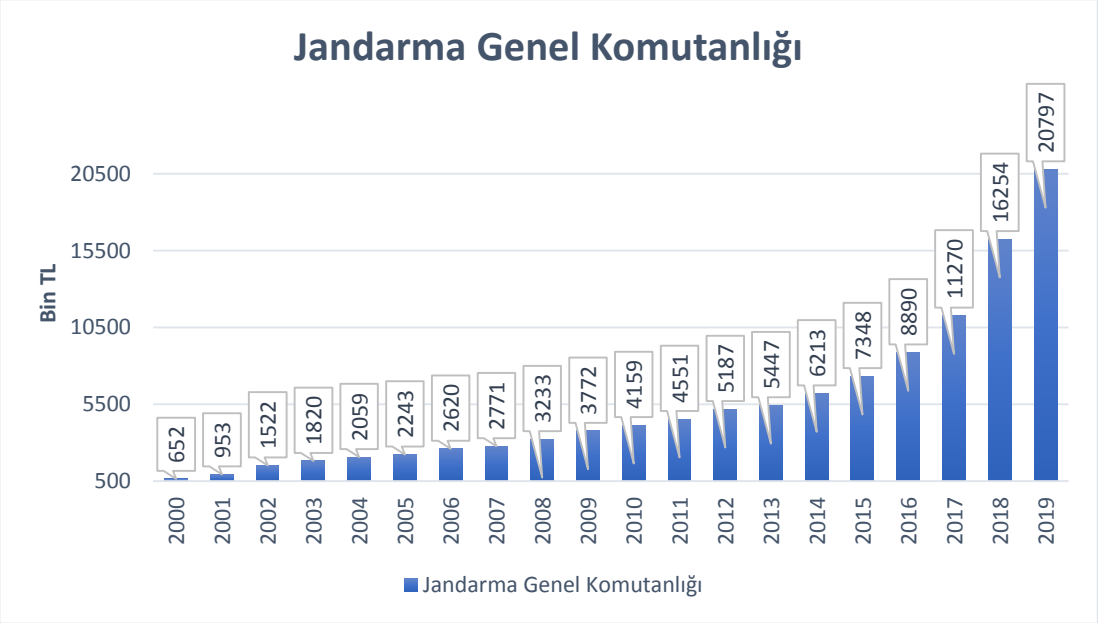
Şekil 4: JGK Bütçesi Ekonomik Kod Bazında Harcama Kalemleri Dağılımı (2004-2019)

Kaynak: T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı Muhasebat Genel Müdürlüğü (2004-2017) ve Jandarma Genel Komutanlığı Faaliyet Raporları (2018-2019) verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

2004-2019 yılları arasında Jandarma Genel Komutanlığının ekonomik kod bazında harcama kalemlerinin yüzdesi Şekil 4'te verilmiştir. Harcamaların %49'unu personel giderleri, %21'ini cari transferler, %21'ini mal ve hizmet alım giderleri, %7'sini sosyal güvenlik kurumlarına devlet prim giderleri oluştururken %2'sini sermaye giderleri oluşturmaktadır. Buradan hareketle 2004-2019 arasında bütçenin büyük bir kısmının personel giderlerine ayrıldığı söylenebilir.

Şekil 5: JGK Bütçe Rakamları (2000-2019)

Kaynak: T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı Muhasebat Genel Müdürlüğü Kesin Hesap Kanunları (2000-2017) Jandarma Genel Komutanlığı Faaliyet Raporları (2018-2019) verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Harcamalara bir bütün olarak Şekil 5'te bakıldığında 2000-2019 yılları arasında harcamalarda sürekli artış yaşandığı görülmektedir. Bir önceki yıla göre artış oranı en fazla olan yıllar ise 2016'dan sonra görülmektedir. Sonuç olarak 2016'dan sonra harcamalar yaklaşık 3 katı kadar artış göstermiştir.

2015 yılına kadar harcamalardaki artış oranı 2016 yılı ve sonrasına göre daha makul düzeyde gerçekleşirken 2016 yılından sonra daha yüksek rakamlara ulaşmaya başladığı görülmektedir. Bu duruma 2016 yılında çıkarılan 669 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname'nin etkisi olduğu söylenebilmektedir. Çünkü bu Kararname ile Jandarma Genel Komutanlığı'nın İçişleri Bakanlığına tam bağlılığı gerçekleştirilmiş ve bu durum Jandarma'nın personel yapısını etkilemiştir. Personel yapısını etkilemesinin sebebi ise Jandarmanın profesyonelleşmesine yönelik çalışmaları artırmasından kaynaklanmıştır. Çünkü bu Kararname'den sonra Jandarma, subay, astsubay, uzman çavuş personelini kendisi temin etmiş ve bu personelleri Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi aracılığıyla yetiştirmeye

başlamıştır. Nitekim bu duruma Kararnamenin 111. maddesinde yer verilmiş ve bu maddeye göre Jandarma Genel Komutanlığının vatani hizmetini yapan er ihtiyacı Milli Savunma Bakanlığı tarafından 3 yıl daha karşılandıktan sonra herhangi bir uzatma sebebi olmadığı takdirde sona erdirileceği belirtilmiştir. Bu da Jandarmanın profesyonelleşeceği, kendi subay, astsubay ve uzman çavuş personelini temin edip yetiştireceği anlamına gelmektedir (Aydın ve diğerleri, 2019:78).

Nitekim Jandarmanın kendi personelini temin etmesi, yetiştirmesi, personel için yapacağı harcamaları artırmış bu durum bütçesinin üzerine ayrıca bir yük getirmesine neden olmuştur. Bu sebepledir ki Jandarma Genel Komutanlığı bütçesi içerisinde yer alan personel giderleri kaleminin son yıllarda yüksek olduğu görülmektedir. Personel için gerekli malzeme, teçhizat gibi ihtiyaçları dolayısıyla mal ve hizmet alım giderleri kaleminin doğru orantılı artmasına neden olmuştur. Özellikle 2019 yılında bir önceki yıla göre gerçekleşen büyük harcama tutarının sebebinin personele yapılan harcamalar kaynaklı olduğu söylenebilmektedir. Çünkü Jandarma Genel Komutanlığının 2019 yılı Faaliyet Raporunda profesyonel personel mevcudunun bir önceki yıla göre yüzde 22 arttığı, profesyonelleşme oranının %66'dan %77'ye yükseldiği belirtilmiştir. Bu açıklama harcamaların artış nedenini ortaya koyar niteliktedir.

Tablo 15: JGK Personel Sayısı (2017-2019)

Yıllar	Jandarma Personel Sayısı
2017	179.000
2018	189.915
2019	196.863

Kaynak: Jandarma Genel Komutanlığı Faaliyet Raporları (2017-2019). (https://www.jandarma.gov.tr/indirilebilir-icerikler)(27.07.2021).

Tablo 15' de görüldüğü üzere söz konusu Kararname'den sonra Jandarmanın personel sayısında artış yaşanmıştır. Dolayısıyla personel sayısındaki artışla beraber

bu personelin eğitim, silah mühimmat, giysi gibi ihtiyaçları için yapılan harcamaların Jandarma Genel Komutanlığı bütçesi üzerine ayrıca bir yük getirmesine neden olduğu değerlendirilmektedir.

3.2.3. Sahil Güvenlik Komutanlığı Bütçesi

Sahil güvenlik Komutanlığı'nın yetkileri resmi internet sitesinde

> "*Sahil Güvenlik Komutanlığı, Türkiye Cumhuriyeti'nin bütün sahillerinde, iç suları olan Marmara Denizi, İstanbul ve Çanakkale Boğazlarında, liman ve körfezlerinde, kara sularında, Münhasır Ekonomik Bölgesi ile ulusal ve uluslararası hukuk kuralları uyarınca egemenlik ve denetimi altında bulunan deniz alanları ile hükümranlık haklarının korunmasına ilişkin görevler kapsamında uluslararası sularda, uluslararası sözleşmeler çerçevesinde Uluslararası Denizcilik Örgütüne deklare edilen Türk Arama Kurtarma Bölgesinde; deniz güvenliğini, deniz emniyetini, asayiş ve kamu düzenini sağlamak, korumak ve kollamak, suç işlenmesini önlemekle görevli ve yetkilidir.*"

yer alan ifadesiyle belirtilmiştir.

Denizlerde güvenlik ve emniyeti sağlamayı, ulusal çıkarları, çevreyi ve doğal kaynakları korumayı amaçlayan Sahil Güvenlik Komutanlığı'nın Bütçesinin nasıl düzenleneceği, 2692 Sayılı Sahil Güvenlik Komutanlığı Kanunu'nun 14. Maddesinde ifade edilmiştir. İlgili maddede "Sahil Güvenlik Komutanlığının bütçesi, İçişleri Bakanlığı bünyesinde ve Bakanlık bütçesinden ayrı olarak düzenlenir" şeklinde belirtilmektedir. Nitekim söz konusu maddeye göre Sahil Güvenlik Komutanlığı merkezi yönetim bütçesinde genel bütçeli idareler arasında bulunmaktadır. Bununla beraber İçişleri Bakanlığı bünyesinde faaliyetlerini yürütmektedir. Bu sebeple faaliyetlerini merkezi yönetim bütçe kanunları tarafından verilen ödeneklerle gerçekleştirmektedir. Gerçekleştirilen her faaliyet sonucu yapılan harcamanın ekonomik kod bazında ayrımı bulunmaktadır.

Tablo 16: SGK Bütçesi Ekonomik Kod Bazında Harcama Kalemleri

Ekonomik Kod	Ekonomik Kod Tanımı
01.	Personel Giderleri
02.	Sosyal Güvenlik Kurumlarına Devlet Primi Giderleri
03.	Mal ve Hizmet Alım Giderleri
05.	Cari Transferler
06.	Sermaye Giderleri

Kaynak: SGK, Sayıştay Denetim Raporu, 2019:4.

Tablo 16'da Sahil Güvenlik Komutanlığının ekonomik kod bazında bütçesi içerisinde yer alan harcama kalemlerine yer verilmiştir. Bu bağlamda ekonomik sınıflandırma kalemleri arasında personel giderleri, sosyal güvenlik kurumlarına devlet primi giderleri, mal ve hizmet alım giderleri, cari transferler, sermaye giderleri bulunmaktadır.

Tablo 17: SGK Bütçesi Ekonomik Kod Bazında Harcama Tutarları (2004-2019)

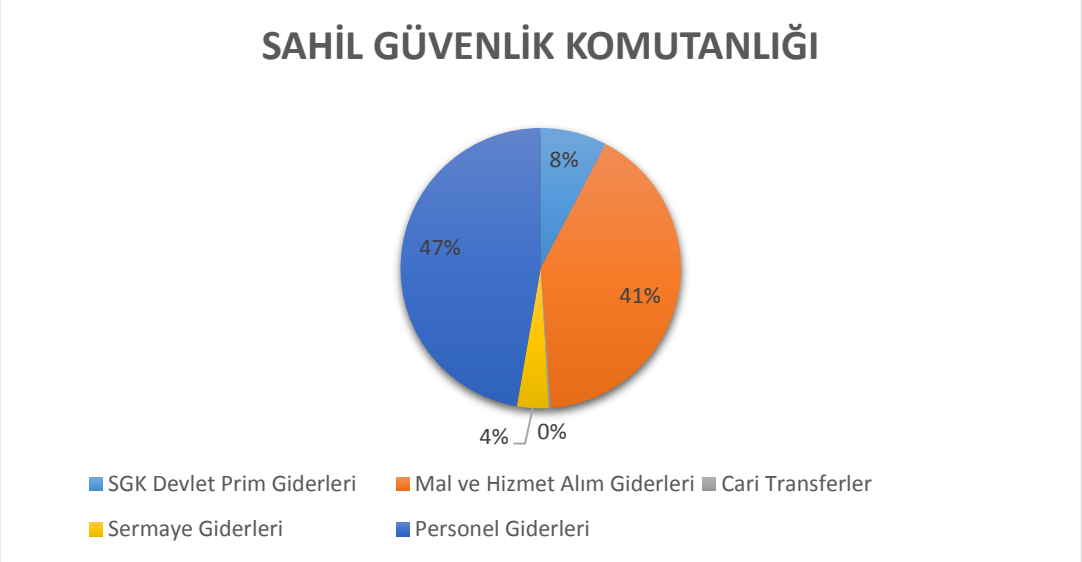
Yıllar	Personel Giderleri	SGK Devlet Prim Giderleri	Mal ve Hizmet Alım Giderleri	Car Transferler	Sermaye Giderleri
2004	41.007.986	5.494.582	30.431.371	-	26.383.214
2005	48.669.220	7.309.452	81.785.298	-	11.822.895
2006	57.462.493	8.351.632	41.855.424	-	8.863.980
2007	66.722.330	9.486.396	86.054.263	-	7.622.713
2008	76.368.228	10.712.594	96.688.510	-	7.402.444
2009	89.041.970	12.442.556	85.196.191	-	5.253.285
2010	103.844.440	15.832.528	98.476.743	327.669	3.961.670
2011	124.959.539	21.739.462	119.627.963	2.441.261	4.303.276
2012	147.377.030	25.530.449	155.150.772	3.242.376	3.597.108
2013	165.655.030	27.957.062	156.992.793	16.139	2.903.985

2014	189.102.501	32.482.557	164.694.515	284	2.075.987
2015	207.862.314	36.168.410	212.358.889	378	1.771.848
2016	259.518.918	43.281.829	211.328.908	126	2.268.887
2017	281.951.951	47.881.714	227.065.726	3.000.284	20.825.154
2018	393.232.715	60.659.076	289.565.323	2.165.653	67.311.751
2019	457.398.000	73.915.000	301.430.000	3.501.000	33.069.000

Kaynak: T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı Muhasebat Genel Müdürlüğü ve Sahil Güvenlik Komutanlığı Faaliyet Raporları ve İdare Faaliyet Raporları (2004-2019) verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Tablo 17'de Sahil Güvenlik Komutanlığının ekonomik kod bazında harcama tutarlarına yer verilmiştir. Bu bağlamda en fazla harcama kalemini personel giderleri oluşturmaktadır. Akabinde mal ve hizmet alım giderleri bulunmaktadır.

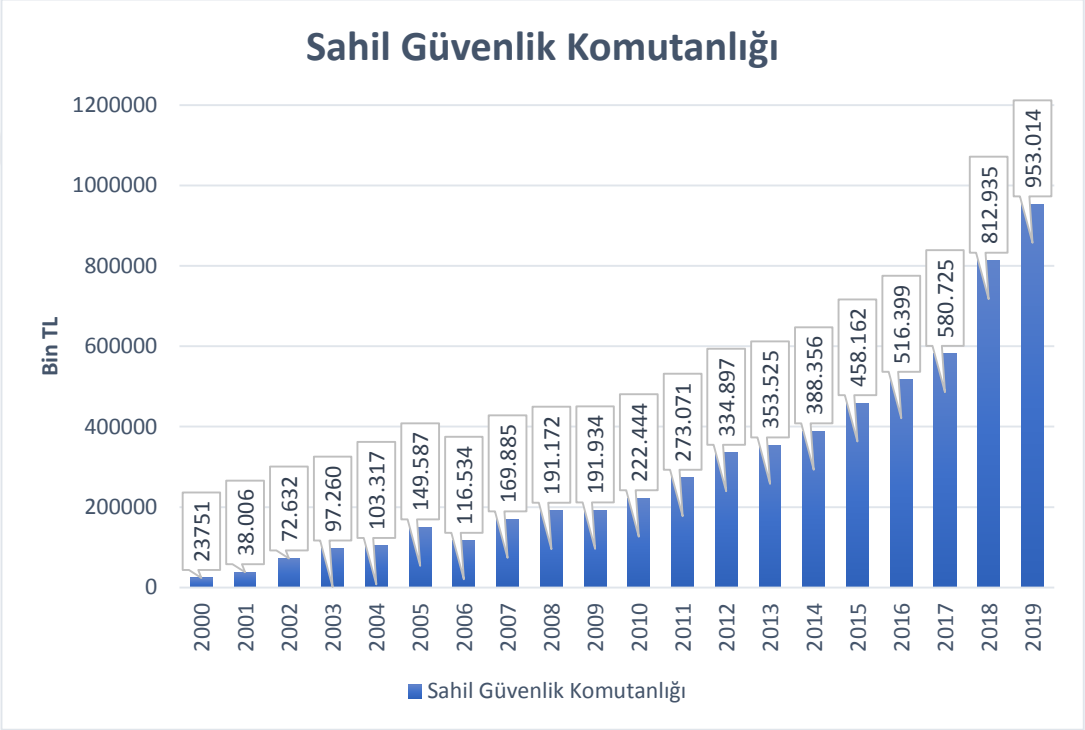
Şekil 6: SGK Bütçesi Ekonomik Kod Bazında Harcama Kalemleri Dağılımı (2004-2019)

Kaynak: T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı Muhasebat Genel Müdürlüğü (2004-2017) ve Sahil Güvenlik Komutanlığı Faaliyet Raporları (2004-2019) ile İdare Faaliyet Raporları (2019) verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Şekil 6'da Sahil Güvenlik Komutanlığı'nın 2004-2019 yılları arasında ekonomik kod bazında harcama kalemlerinin yüzdelik dağılımları verilmiştir. Bu bağlamda Sahil Güvenlik Komutanlığının harcamalarının %47'sini personel giderleri %40'ını mal ve hizmet alım giderleri, %8'ini sosyal güvenlik kurumlarına devlet primleri ve %4'ünü sermaye giderleri oluşturmaktadır.

Şekil 7: SGK Bütçe Rakamları (2000-2019)

Kaynak: T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı Muhasebat Genel Müdürlüğü (2000-2017) ve Sahil Güvenlik Komutanlığı Faaliyet Raporları (2004-2019) ile İdare Faaliyet Raporları (2019) verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Harcamalara bir bütün olarak Şekil 7'de bakıldığında 2000-2019 yılları arasında 2006 yılı hariç diğer tüm yıllarda harcamalarda sürekli artış yaşandığı görülmektedir. 2006 yılındaki harcamalarda görülen düşüşün sebebinin ise Tablo 17'ye bakıldığında mal ve hizmet alım giderleri ile sermaye giderlerinde yaşanan düşüşten kaynaklandığı söylenebilmektedir.

Sonuç olarak harcamalar sürekli artış göstermiş 2000 yılına göre harcamaların yaklaşık 40 kat arttığı söylenebilmektedir. Harcamalardaki artışın en büyük sebebinin ise personel için yapılan harcamalardan kaynaklandığı görülmektedir. Arama kurtarma ve tıbbi tahliye faaliyetleri, düzensiz göç olaylarını önleme çabaları, kaçakçılık faaliyetlerine yönelik operasyonların artışı etkin hizmetin sunulması amacıyla personel ve gerekli malzeme ve teçhizat ihtiyacındaki artışı da beraberinde getirmektedir (https://www.sg.gov.tr/). Dolayısıyla söz konusu ihtiyaçlar kurumun harcamalarına da yansımaktadır.

3.2.4. Savunma Sanayii Başkanlığı Bütçesi

Savunma Sanayii Başkanlığının amacı 2020 Performans Programında;

> *"Milli sınırlar dâhilinde ve haricinde ülkenin bölünmez bütünlüğüne yönelik tehditlerin bertaraf edilmesi ve ulusal çıkarların korunması ile savunma ve güvenliğe yönelik kullanıcı ihtiyaçlarını azami ölçüde yerli imkân ve milli kabiliyetlerle karşılanması ve Türk savunma sanayii ekosisteminin bu doğrultuda güçlendirilmesi"*

şeklinde ifade edilmiştir (https://www.ssb.gov.tr/Images/Uploads/files/Performans%20Program%c4%b1%202020%2010_01_2020.pdf).

Savunma Sanayii Başkanlığı, 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu'nun ekli 2 Sayılı Cetvelde yer alan özel bütçeli kuruluşlar arasında bulunmaktadır. Tüzel kişiliği haiz, özel bütçeli bir kuruluş olmasına rağmen tanımdan da anlaşılacağı üzere kurumun faaliyetlerinin amacı savunma hizmetleri kapsamındadır. Nitekim söz konusu kurumun faaliyetleri için yapacağı harcamalar savunma harcamaları kapsamında değerlendirilecektir.

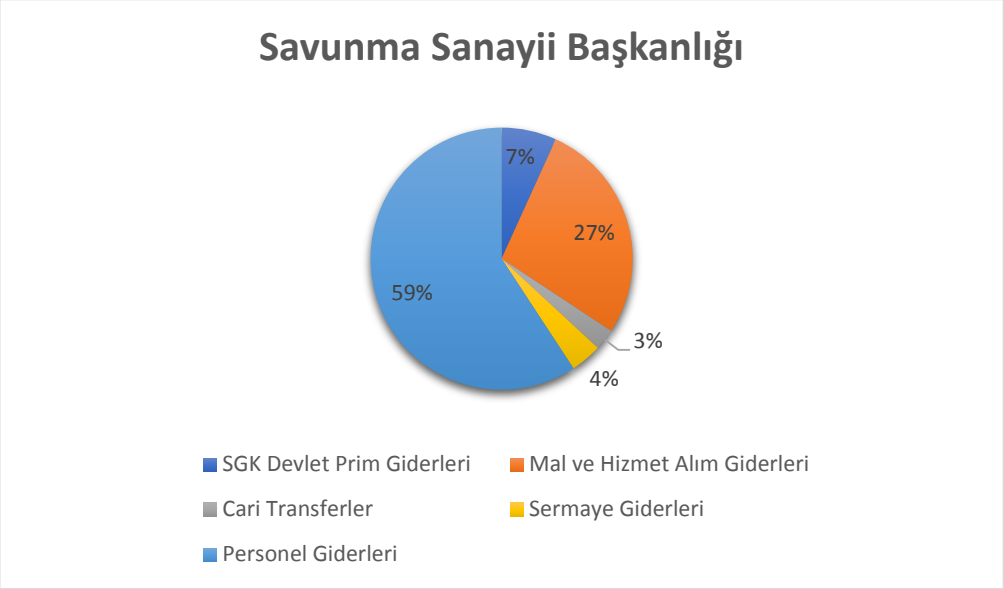
Tablo 18: SSB Bütçesi Ekonomik Kod Bazında Harcama Tutarları (2006-2019)

Yıllar	Personel Giderleri	SGK Devlet Prim Giderleri	Mal ve Hizmet Alım Giderleri	Cari Transferler	Sermaye Giderleri
2006	8.045	514	5.919	412	1.194
2007	9.237	560	8.829	700	2.068
2008	11.219	682	8.216	646	1.308
2009	14.384	912	9.982	639	1.185
2010	15.960	1.553	11.490	578	2.312
2011	17.081	1.706	10.989	620	376
2012	20.757	2.361	14.333	554	1.789
2013	25.047	2.879	14.886	828	2.415
2014	27.314	3.192	16.196	1.345	1.427
2015	31.625	3.635	17.970	1.563	2.476
2016	35.881	4.189	20.261	1.737	674
2017	36.952	4.363	22.473	2.316	5.044
2018	51.505	6.260	19.878	2.632	2.971
2019	64.067	8.148	11.394	2.406	1.807

Kaynak: T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı Muhasebat Genel Müdürlüğü, Savunma Sanayi Başkanlığı Performans Raporları ve Sayıştay Başkanlığı Denetim Raporları (2006-2019) verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Tablo 18'de Savunma Sanayii Başkanlığı'nın ekonomik kod bazında harcama tutarlarına yer verilmiştir. Bu bağlamda en fazla harcama kalemini personel giderleri oluşturmaktadır. Akabinde mal ve hizmet alım giderleri bulunmaktadır.

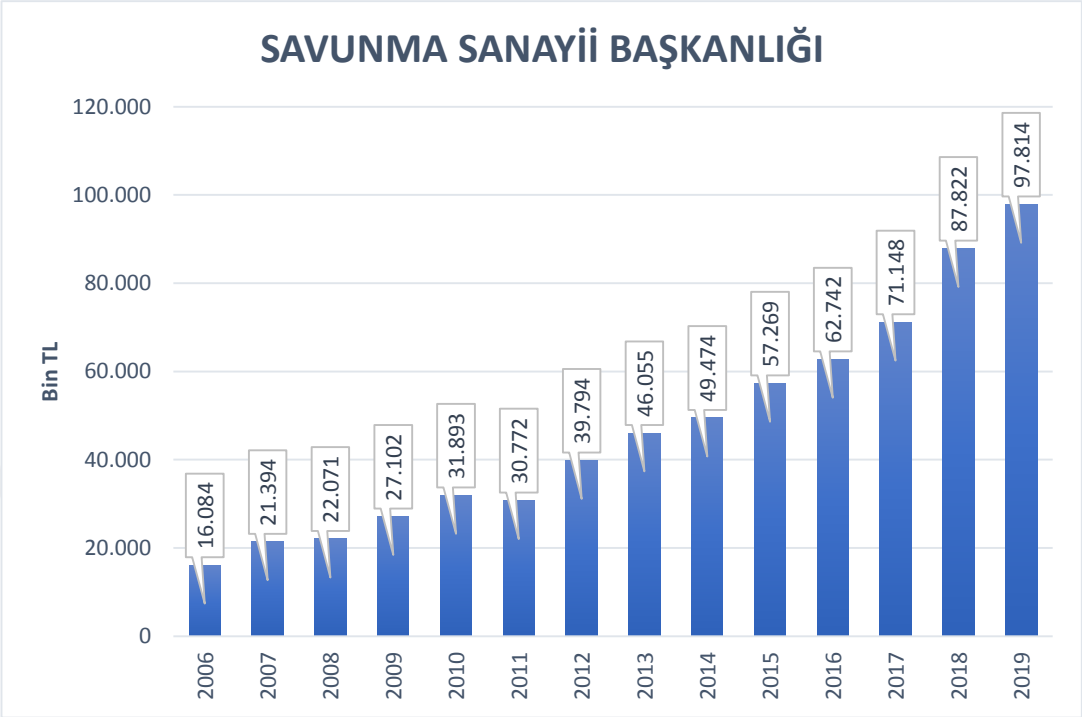
Şekil 8: SSB Bütçesi Ekonomik Kod Bazında Harcama Kalemleri Dağılımı (2004-2019)

Kaynak: T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı Muhasebat Genel Müdürlüğü, Savunma Sanayi Başkanlığı Performans Raporları ve Sayıştay Başkanlığı Denetim Raporları (2004-2019) verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Şekil 8'de Savunma Sanayii Başkanlığı'nın 2004-2020 yılları arasında ekonomik kod bazında harcama kalemlerinin yüzdelik dağılımları verilmiştir. Bu bağlamda harcamalarının %59'unu personel giderleri %27'sini mal ve hizmet alım giderleri, %7'sini sosyal güvenlik kurumlarına devlet primleri ve %4ünü sermaye giderleri oluşturmaktadır.

Şekil 9: SSB Bütçe Rakamları (2006-2019)

Kaynak: T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı Muhasebat Genel Müdürlüğü, Savunma Sanayi Başkanlığı Performans Raporları ve Sayıştay Başkanlığı Denetim Raporları (2006-2019) verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Harcamalara bir bütün olarak Şekil 9' da bakıldığında 2006-2019 yılları arasında 2011 yılı hariç diğer tüm yıllarda harcamalarda sürekli artış yaşandığı görülmektedir. 2011 yılındaki harcamalarda görülen düşüşün sebebinin ise Tablo 18'e bakıldığında mal ve hizmet alım giderlerinde yaşanan düşüşten kaynaklandığı söylenebilmektedir.

NATO'ya 1952 yılında üye olan Türkiye Türk Silahlı Kuvvetlerinin ihtiyaçlarını dış yardımlar, kredili satışlar ve milli bütçeden ayrılan kaynaklar aracılığıyla yurt dışından temin etmiştir. Bu sebeple o dönemde savunma sanayii sınırlı sınırlı bazı kalemler dışında gelişim gösterememiştir. Diğer taraftan 1974 yılında yaşanan Kıbrıs Barış Harekâtı ve akabinde müttefik ülkeler tarafından uygulanan silah ambargosu nedeniyle savunma sanayiinin geliştirmesi gerekliliği yönündeki düşünceler önem kazanmaya başlamış ve Aselsan, Havelsan, Aspilsan

gibi savunma sanayii şirketleri kurulmuştur. Nitekim hedeflenen Türk savunma sanayinin geliştirilerek Türk Silahlı Kuvvetleri'nin istikrarlı etkin bir kaynağa sahip olmasını sağlamak olmuştur. Bu bağlamda Türkiye'de özellikle 2000 yılından sonra savunma sanayii uygulamalarında özgün yurtiçi çözümlere öncelik tanınmıştır. Bununla beraber Ar-Ge faaliyetleri desteklenerek, bu faaliyetlere kaynak ayrılmış ve ihracatta desteklenmiştir. Neticede bu durum sadece savunma sanayini savunmada dışa bağımlılığını azaltmamış aynı zamanda ihracat potansiyelini de güçlendirmiştir. Ayrıca Sanayi Katılımı/Offset sözleşmelerine önem verilmiş bu kapsamda Küçük ve Orta Boy İşletmeler (Kobi) ile yan sanayi firmalarının sektöre katılımının teşvik edildiği görülmüştür. Tüm faaliyetler sonucunda 2000 yıllarının başında Türk Silahlı Kuvvetleri'nin ihtiyaçlarının yurt içinden karşılanma oranı %20'ler seviyesindeyken 2014 sonu itibariyle bu oran %60 seviyesine ulaşmıştır (Özgen, 2016:196-202).

Bugünse savunma sanayi ile ilgili olarak son 17 yılda yerlilik ve millilik oranının yüzde 20'lerden yüzde 70'lere çıktığı Cumhurbaşkanı tarafından ifade edilmiştir (https://www.iletisim.gov.tr/turkce/haberler/detay/cumhurbaskanierdogan-savunma-sanayinde-son-17-yilda-yaptigimiz-hamlelerle-yerlilik-ve-millilik-orani-yuzde-20lerden-yuzde-70lere-cikmis-durumda).

Sonuç olarak yapılan tüm teşvik ve faaliyetlerin bütçe üzerindeki etkisi kaçınılmaz olmuştur. Şekil 9'da da görüldüğü üzere harcamalar sürekli artış göstermiş olup, özellikle 2006 yılına göre son yıllarda harcamaların yaklaşık 6 kat arttığı söylenebilmektedir.

3.2.5. Savunma Sanayii Destekleme Fonu

3238 sayılı Savunma Sanayii ile İlgili Bazı Düzenlemeler Hakkında Kanun ile Savunma Sanayii Destekleme Fonu kurulmuştur. İlgili kanunun 1. maddesinde *"Modern savunma sanayiinin geliştirilmesi ve Türk Silahlı Kuvvetlerinin modernizasyonunun sağlanması"* ifadesine yer verilerek kanunun amacına vurgu yapılmıştır. Dolayısıyla Fon kanunun amacını gerçekleştirmek üzere kurulmuştur.

3238 Sayılı Kanun'un 9.maddesinde *"Başkanlığın bütçesi Savunma Sanayii Destekleme Fonunun %2'sini aşmayacak miktardan meydana gelir. Bu miktar Cumhurbaşkanınca azami %50 oranında artırılabilir"* şeklinde ifadeye yer

verilmiştir. Bu bağlamda söz konusu maddeye göre Savunma Sanayii Başkanlığınca gerçekleşen harcamalar doğrultusunda, Savunma Sanayii Destekleme Fonu bütçesinin ne kadar gerçekleştiği hakkında bilgi edinilebileceği söylenebilmektedir.

Savunma Sanayii Destekleme Fonu, bütçe dışı fonlar arasında yer almaktadır (Yentürk,2015:2). Yukarıda bahsedilen mevzuat kapsamında fonun amacının savunma hizmetlerinin karşılaması ve geliştirilmesine yönelik olduğu görülmektedir. Bu kapsamda fondan yapılan harcamaların savunma harcamaları arasında değerlendirilebileceği söylenebilmektedir.

3.2.6. Türk Silahlı Kuvvetleri Güçlendirme Vakfı

Türk Silahlı Kuvvetleri Güçlendirme Vakfı resmi web sitesinde Vakfın amacını *"Milli harp sanayimizin geliştirilmesi, yeni harp sanayi dallarının kurulması, harp silah, araç ve gereçlerinin satın alınması suretiyle Türk Silahlı Kuvvetleri'nin savaş gücünün artırılmasına katkıda bulunmak üzere milletimizin maddi ve manevi desteğini sağlamak"* şeklinde belirtmiştir. (https://www.tskgv.org.tr/tr/hakkimizda/tskgv-hakkinda).

Nitekim Türk Silahlı Kuvvetleri Güçlendirme Vakfı (TSKGV) silahlı kuvvetlerin çeşitli askeri harcamalarına destek olması sebebiyle savunma harcaması yapan bir kurum olarak değerlendirilmektedir. Söz konusu kuruma ve bu kurumun iştiraklerine devlet bütçesinden herhangi bir kaynak aktarımı gerçekleştirilmemektedir. Her ne kadar kaynak aktarı yapılmasa da Vakfın yönetimi devlet kontrolündedir (Yentürk, 2015:3).

Vakfın gelir ve giderlerine ilişkin bilgiler resmî web sitesinde mali tablolar aracılığıyla yayınlamaktadır. Bu mali tablolar bilanço ve gelir tablosudur (https://www.tskgv.org.tr/tr/hakkimizda/mali-tablolar).

3.2.7. Türkiye'de Savunma Harcamaları Genel Durumu

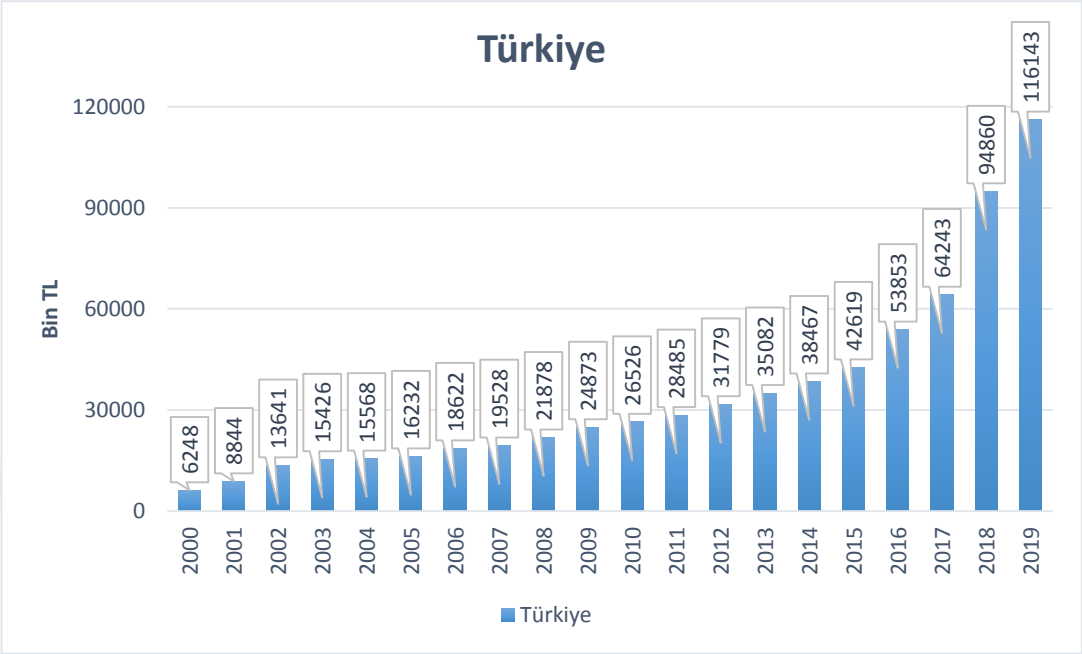
Her devlet iç ve dış tehditlere karşı önlem almak durumundadır. Bu tehditlerin bertaraf edilmesi, ulusal güvenliğin sağlanması için savunma hizmetlerine

ağırlık vermesi ve bu hizmetler dolayısıyla harcama yapması gerekmektedir. Söz konusu durum her devlet gibi Türkiye'de içinde geçerliliğini her zaman korumuştur.

Türkiye'nin tehdit algılaması, ulusal güvenlik sistemi ve dış politikası, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Soğuk Savaş koşullarında oluşmuştur. Her ne kadar Soğuk Savaş sonrası dönemde Batı'daki genel silahsızlanma eğilimine önem verilse de Türkiye'de aksine silahlanma çabalarında artış yaşanmaya başlamıştır. Çünkü Soğuk Savaş sonrası dönemde, Balkanlar, Kafkasya ve Ortadoğu'daki birçok ülkenin uluslararası güvenliği tehdit altında olmuştur ve Türkiye'de bu ülkelerin dâhil olduğu coğrafyada yer almaktadır. Nitekim belirtilen coğrafyada yaşanan krizler Türkiye'nin, sürekli tedbirli olmasına bu doğrultuda savunma hizmetlerinin artırılmasına neden olmuştur. Örneğin, Makovsky'nin yapmış olduğu "Türkiye, ABD'nin terörizmi destekleyen ve genelde ABD amaçlarına düşman politikaları teşvik eden ülkeler listesindeki üç ülkeyle (İran, Irak ve Suriye) birden sınır komşusu olan dünyadaki tek ülkedir." şeklindeki yorumu durumu destekler niteliktedir. Ayrıca İsrail'in kitle imha silahlarına karşılık İran, Irak ve Suriye'nin bu silahları elde etme gayretleri, Türkiye'nin güvenliği açısından tedbir alınması gereken bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır (Koçer, 2002:127-128).

Türkiye'nin jeopolitik konumu, sınır komşusu olan ülkelerde yaşanan güvenlik problemleri, siyasi konjonktürdeki değişmeler, terör olayları ve devletlerin silahlanma ihtiyacındaki artışlar Türkiye'de savunma harcamaları üzerinde oldukça etkili olmuş ve bu harcamaların zaman içerisinde artmasına neden olmuştur.

Şekil 10: Türkiye'de Savunma Harcamaları (2000-2019)

Kaynak: SIPRI, https://www.sipri.org/databases/milex (17.10.2020).

Stockholm Barış Araştırmaları Enstitüsü (SIPRI) tarafından her yıl askeri harcamalar raporu açıklanmaktadır. SIPRI verileri, hükümetler tarafından bildirilen resmi verileri yansıtmaktadır (https://www.sipri.org/databases/milex/sources-and-methods).

SIPRI verilerine göre oluşturulan ve Şekil 10'da yer alan savunma harcamalarına göre 2000 yılından sonra Türkiye'deki savunma harcamalarının sürekli artış gösterdiği görülmektedir. Bu artışın 2000 yılına göre 2019 yılına gelindiğinde yaklaşık 20 kat arttığı anlaşılmaktadır.

Artışların sebepleri arasında, silahlanma ihtiyacındaki artış, diğer ülkelere sağlanan askeri destekler, gerçekleştirilen sınır ötesi harekatlar, komşu olan ülkelerde yaşanan iç savaşlar ve kaos ortamları dolayısıyla oluşan güvensizlik ortamları ve terör örgütlerinin eylemleri sayılabilmektedir.

Tablo 19: Savunma Harcamalarının GSYH İçerisindeki Payı (2000-2019)

Yıllar	Savunma Harcamaları (Milyon TL)	GSYH (Milyon TL)	Savunma Harcamaları/GSYH
2000	6.248	170.667	3,7
2001	8.844	245.429	3,6
2002	13.641	359.359	3,8
2003	15.426	468.015	3,3
2004	15.568	577.023	2,7
2005	16.232	673.703	2,4
2006	18.622	789.228	2,4
2007	19.528	880.461	2,2
2008	21.878	994.783	2,2
2009	24.873	999.192	2,5
2010	26.526	1.160.014	2,3
2011	28.485	1.394.477	2,1
2012	31.779	1.569.672	2,1
2013	35.082	1.809.713	2,0
2014	38.467	2.044.466	1,9
2015	42.619	2.338.647	1,8
2016	53.853	2.608.526	2,1
2017	64.243	3.106.537	2,1
2018	94.860	3.724.388	2,5
2019	116.143	4.280.381	2,7

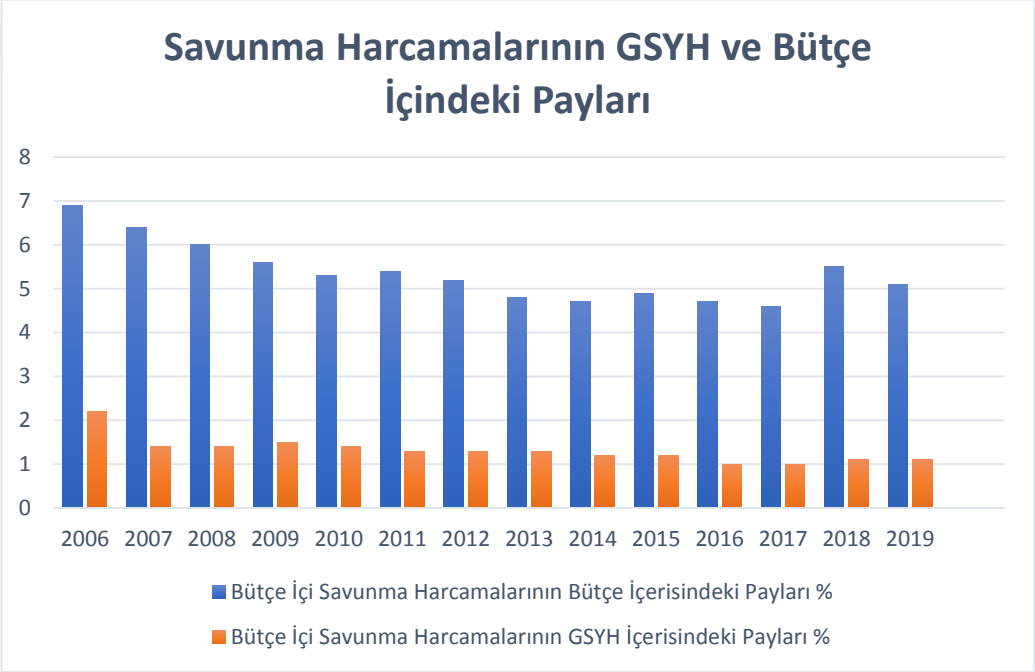
Kaynak: T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı Genel Faaliyet Raporları verilerinden oluşturulmuştur (https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2019/04/98211sonpdf.pdf).

Tablo 19'da Hazine ve Maliye Bakanlığı Genel Faaliyet Raporları verileri doğrultusunda savunma harcamalarına, GSYH değerlerine ve savunma harcamalarının GSYH içerisindeki payına yer verilmiştir. Tabloya göre savunma harcamalarında 2000'li yıllardan günümüze kadar sürekli artış olduğu görülmüştür. Savunma harcamalarının GSYH içerisindeki payı en yüksek 2000'li yılların başında görülmüştür. Bu durumun Türkiye'nin 2000'li yıllarda askeri kapasitesini artırma çabalarından kaynaklandığı değerlendirilmektedir. İlerleyen yıllarda GSYH içindeki payında düşüş görülmeye başlamıştır. Savunma sanayii sektörünün zamanla gelişim

göstermesi özellikle 2008'den sonra savunma sanayii şirketlerinin uluslararası pazarlarda etkin rol almaları GSYH içerisindeki payını etkilemiştir.

Ayrıca SIPRI Silah Endüstrisi veri tabanına göre, Aselsan ve TAI 2010 ve 2014 yıllarında en çok satış yapan 100 şirket arasında yer almıştır (http://www.abalci.com/2019/09/11/turkiyenin-2000lerdeki-askeri-gucu-olcum-yontemleri-baglaminda-bir-degerlendirme/).

Şekil 11: Türkiye'de Bütçe İçinde Yer Alan Savunma Harcamalarının GSYH ve Bütçe İçindeki Payı (%) (2006-2019)

Kaynak: T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı Genel Faaliyet Raporları (2006-2019) verilerinden oluşturulmuştur.

Şekil 11'de bütçe içi savunma harcamalarının bütçe ve GSYH içerisindeki payına yer verilmiştir. Yukarıdaki grafiğe göre savunma harcamalarının bütçe içerisindeki ve GSYH içerisindeki payının 2000 yılında en yüksek seviyede gerçekleştiği görülmektedir. 2019 yılına kadar söz konusu oranlar değişkenlik göstermiştir. Bütçe içerisinde ve GSHY içerisindeki payının azalmasında bütçe dışı

savunma hizmeti yürüten birimlerin ve sektörlerin yerli savunma sistemlerine yönelik artan Ar-Ge çalışmalarının etkisinin olduğu değerlendirilmektedir.

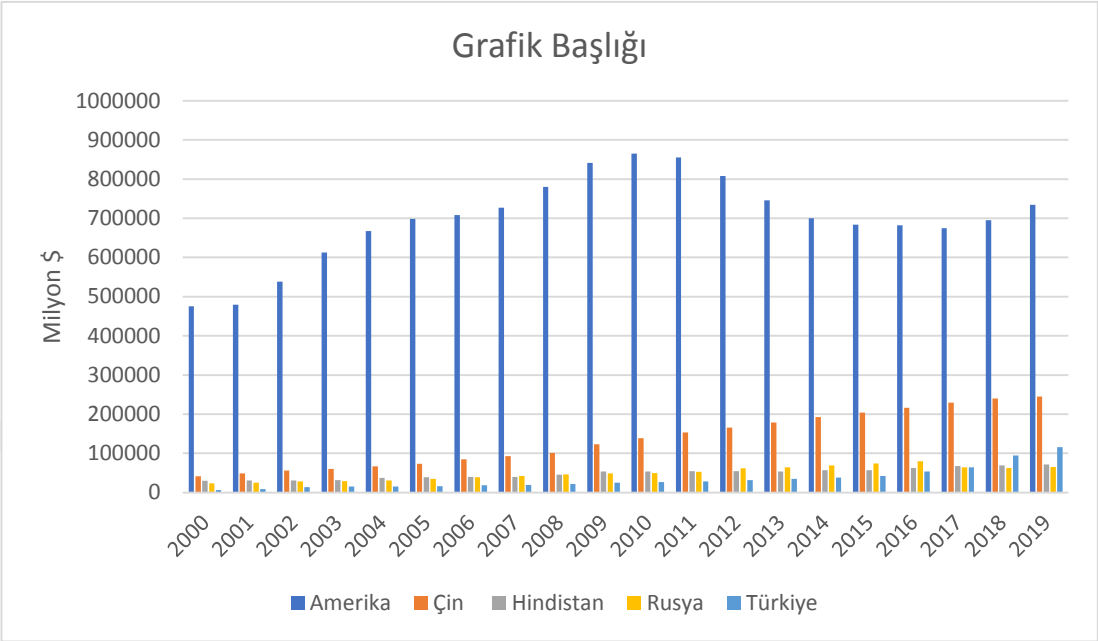
3.2.8 Türkiye ve Seçilmiş Ülkelerin Savunma Harcamalarının Karşılaştırılması

Türkiye her zaman başta askeri güç olmak üzere ticaret, enerji turizm gibi birçok alanda uluslararası ilişkilerini güçlü tutmaktan yana bir tutum sergilemiştir. Diğer dünya ülkeleri açısından Türkiye, coğrafi konumu ve sahip olduğu diğer zenginlikler dolayısıyla cazibe merkezi olmuş ve ikili ilişkiler güçlü tutulmaya çalışılmıştır. Özellikle Rusya ve Amerika açısından Ortadoğu'daki konumu tarihsel süreç içerisinde önemini her zaman korumuştur.

Amerika ve Rusya ile gerçekleştirilen karşılıklı askeri destekler, Türkiye'ye ve sınır komşularına karşı gerçekleşen terör eylemlerine karşı bu ülkelerin yürüttükleri faaliyetler ile uygulanan ambargolar Türkiye'nin savunma harcamaları üzerinde etkili olmuştur. Ayrıca Türkiye'nin silah satışı ve sahip olduğu silahların modernizasyonunda mevcut piyasayı çeşitlendirmek amacıyla Çin ile geliştirdiği askeri ilişkilerle Hindistan ile yapılan ihracat hacminin Türkiye'nin savunma harcamaları üzerinde etkisi olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. 2000'li yıllarda TSK envanterine giren Toros ve Jaguar isimli füzelerin Çin teknolojisi ile üretilmesi örnek olarak gösterilebilmektedir (Temiz, 2017:13).

SIPRI 2019 ve 2020 Raporunun verilerine göre Amerika, Rusya, Çin ve Hindistan en fazla savunma harcaması yapan ilk 5 ülke arasında yer almaktadır (SIPRI, 2020:2, SIPRI,2019: 2). Bu kapsamda aşağıda Türkiye ile en fazla savunma harcaması yapan ülkelerin (Amerika, Çin, Hindistan, Rusya) savunma harcamaları ile savunma harcamaları/GSYH oranı arasındaki ilişki karşılaştırılacaktır.

Şekil 12: Türkiye ve Seçilmiş Ülkelerin (Amerika, Çin, Hindistan, Rusya) Savunma Harcamaları (2000-2019)

Kaynak: SIPRI Military Expenditure Database. (https://www.sipri.org/databases/milex).

Şekil 12'ye göre 2000 yılından günümüze kadar en fazla savunma harcaması Amerika tarafından gerçekleşmiştir. 2000'li yıllardan sonraki artışta 11 Eylül 2001 yılında meydana gelen terör saldırısı ile Amerika'nın Afganistan ve Irak'a işgalinin payının olduğu değerlendirilmektedir. Ayrıca Amerika'nın 2017 ve 2019 yılları arasındaki askeri harcamalarındaki artış, 16.000 ilave askeri personelin işe alınmasından ve konvansiyonel ve nükleer silah envanterlerinin devam eden modernizasyonundan kaynaklanan personel maliyetlerindeki artışa bağlanabilir (SIPRI, 2019:3).

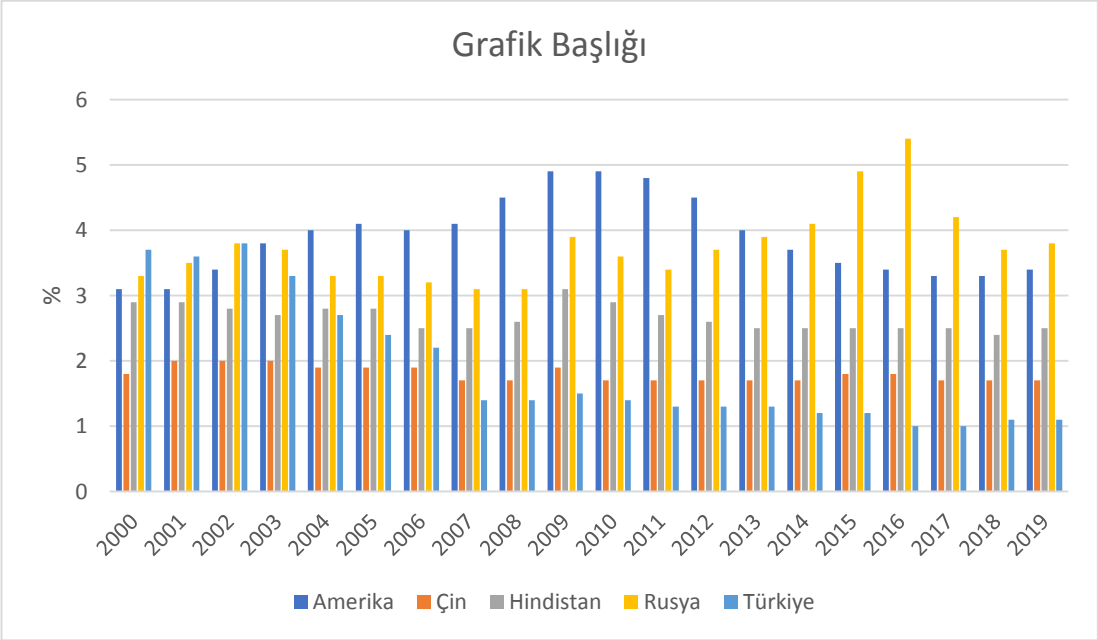
Amerika'dan sonra en fazla harcama Çin tarafından gerçekleşmiştir. Askeri ve savunma gücünün büyüklüğüyle bilinen Rusya'nın Çin ve Amerika'ya göre daha az harcama yaptığı görülmektedir.

2019'da Çin ve Hindistan, sırasıyla dünyanın ikinci ve üçüncü en büyük askeri harcama yapan ülkeler arasında yer almıştır. SIPRI Kıdemli Araştırmacısı Siemon T. Wezeman Hindistan hakkında *"Hindistan'ın hem Pakistan hem de Çin ile*

gerilimleri ve rekabeti, artan askeri harcamalarının ana itici güçlerinden biri" şeklinde değerlendirmede bulunmuştur (Güler ve Kişman, 2019: 93).

Rusya en fazla harcamayı 2014 ve 2016 yılları arasında gerçekleştirmiştir. Rusya, Suriye'deki etkinliğini 2015 senesinden itibaren gösterdiği askeri varlıkla artırmıştır. Rusya'nın Suriye krizine müdahil olması, 2017 yılında Irak ve Suriye'deki kaotik savaş ortamının oluşması, Rusya ve Amerika'nın karşı karşıya gelmesi Türkiye'nin karmaşık koşulların tam ortasında kalmasına savunma gücünü artırma çabalarının artmasına neden olmuştur (TOBB, 2017:9).

Şekil 13: Türkiye ve Seçilmiş Bazı Ülkelerin (Amerika, Çin, Hindistan, Rusya) Savunma Harcamaları/GSYH (%) (2000-2019)

Kaynak: SIPRI Military Expenditure Database. (https://www.sipri.org/databases/milex).

Şekil 13'e göre Türkiye %3,7 ile 2000 yılında savunma harcamalarının GSYH içerisindeki payı en yüksek olan ülke olarak görülmektedir. Ancak Türkiye'nin 2003-2017 yılları arası 2009 yılı hariç olmak üzere savunma harcamalarının GSYH içerisindeki payı %1,2 oranına kadar gerilemiş ve 2018 ve 2019 yılında %1,1'e yükselmiştir. 2004-2019 yılları arasında savunma

harcamalarının GSYH içerisindeki payı en düşük olan iki ülke Çin ve Türkiye olmuştur. Şekil 13'e göre 2019 yılında ise savunma harcamaların GSYH içerisindeki payı yüksek olan ülkeler sırasıyla Rusya %3,8 ABD %3,4 Hindistan %2,5 Çin %1,7 ve Türkiye %1,1'dir.

3.3. TÜRKİYE'DE SAVUNMA HARCAMALARININ EKONOMİYE ETKİLERİ

Gerek Türkiye'de gerekse diğer dünya ülkelerinde savunma hizmetlerinin önemi; bir yandan uluslararası ilişkilerde yaşanan hızlı ve beklenmedik gelişmelere bir yandan da ülkelerin kendi içlerinde yaşadıkları kısa veya uzun süreli gerginliklere bağlı olarak artmaktadır. Bununla beraber bu hizmetler için gerekli finansman kaynaklarının temin edilmesi ve kullanılması da verilen hizmetin önemi kadar gereklilik arz etmektedir. Yapılan her bir ekonomik faaliyetin sonucu ve etkilediği alanlar olduğu gibi savunma harcamalarının da neticesinde ekonomi üzerinde çeşitli etkilerin görülmesi olasıdır. Bu sebeple bu bölümde savunma harcamalarının ekonomiye etkileri üzerinde değerlendirmelere yer verilecektir.

3.3.1. Savunma Harcamalarının Ekonomiye Etkileri

Savunma harcamaları, bir ülkenin bölünmez bütünlüğüne karşı uğradığı veya uğraması muhtemel risk ve tehdit unsurlarını bertaraf etmek amacıyla ülkenin refah düzeyinden bir miktar feragat da ederek milli gelirinden ayırdığı payı ifade eder. Ülkenin milli varlığını ve bağımsızlığının devamlılığını sağlayabilmek için bu harcamaları yapması gerekmektedir (Çevik ve Bektaş, 2019: 229). Ekonomide kaynakların kıt olmasından dolayı, savunma hizmetleri ile diğer mal ve hizmetler arasında kaynak tahsisi gerçekleştirirken, bazı tercihlerde bulunmak zorunda kalınmaktadır. Bu sebeple savunma harcamalarını ülkelerin yaptığı kamu harcamaları içerisinden savunma hizmetlerine ayırdığı pay olarak değerlendirildiğinde savunma harcamalarının ülke ekonomisine etkisi kaçınılmaz olacaktır. Neticede literatürde savunma harcamalarının ekonomi üzerinde talep, arz

ve güvenlik etkileri meydana getirdiği ile ilgili görüşler yer almaktadır. Bu bölümde savunma harcamalarının talep, arz ve güvenlik etkilerine değinilecektir.

3.3.1.1. Talep Etkileri

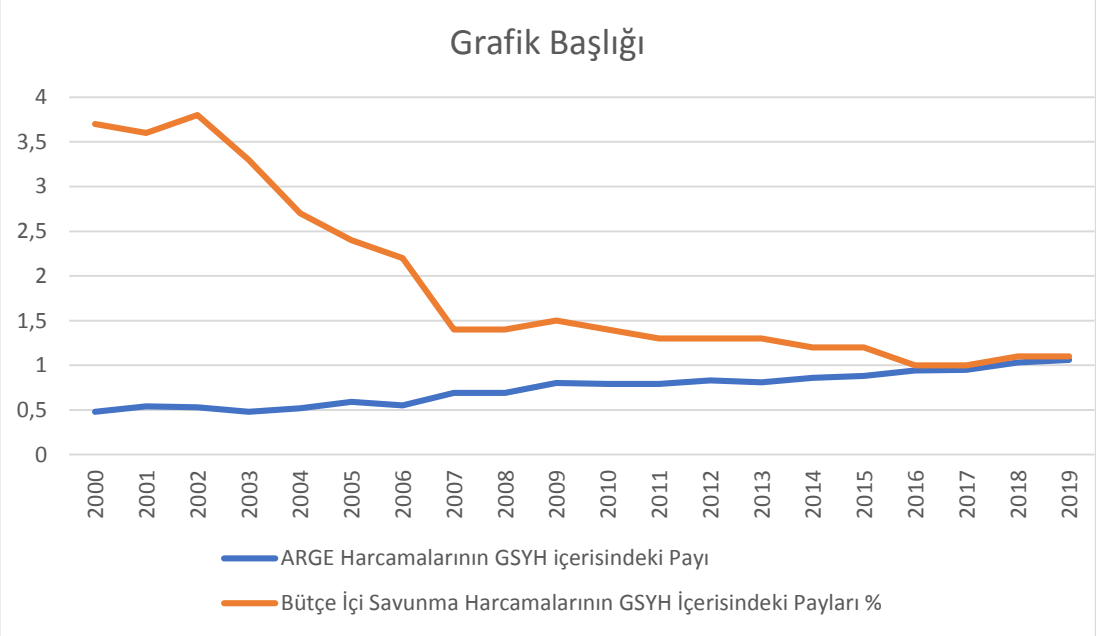
Kamu harcamaları, mevcut üretim faktörlerine veya üretim faktörlerinin kullanıldığı ürünlere talebi arttırmaktadır (Bulut, 2013: 8). Söz konusu durum neticesinde artan kamu harcamalarının karşılanması gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda devlet, kamu harcamalarını karşılamak üzere çeşitli yollara başvurmaktadır. Kamu harcamalarının karşılanmasında en önemli kalemi vergi gelirleri iken harcamaların vergi geliriyle karşılanamadığı durumlarda devlet emisyon veya iç ve dış borçlanma yollarına gitmektedir. Nitekim her bir seçilen finansman yönteminin ekonomiye etkisi farklı şekilde sirayet edecektir. Her bir finansman yönteminin ekonomiye etkisi farklı olmakla beraber; iç borçlanma yönteminin ayrı bir etkisi bulunmaktadır. Çünkü devletin iç borçlanmayı tercih etmesi piyasadan yüksek miktarda fon talep etmesi anlamına gelmektedir ki bu durum faiz oranlarının artması sonucunu beraberinde getirmektedir. Artan faiz oranları piyasadan fon talebinde bulunan diğer aktörlerin kaynak kullanımının daralmasına neden olacaktır. Dolayısıyla yatırımların azalmasına neden olacaktır. Bu bağlamda kamu harcamalarının iç borçlanmayla finanse edilmesiyle artan faiz oranları özel harcamaları, özellikle de özel yatırımları azaltarak ekonomide "*Crowding – Out Etkisi (Dışlama Etkisi)*" ' nin görülmesine neden olacaktır (Uysal ve Mucuk, 2003: 160). Bu durum negatif dışsallık olarak karşımıza çıkmaktadır.

Savunma harcamalarının ekonomi üzerindeki talep etkilerini inceleyen literatürün bir kısmı, söz konusu duruma benzer şekilde kamu hizmetlerinin bir parçası olan savunma hizmetlerine yapılan ilave kaynak tahsisinin de özel yatırımlar üzerinde negatif dışsallığa yol açarak bu tür bir dışlama etkisi oluşturduğunu savunmaktadır. Bu yaklaşıma göre emek, sermaye, doğal kaynaklar ve teknoloji gibi üretim faktörlerinin varlığı potansiyel çıktı düzeyini belirlediğinden kamu kaynaklarının bu faktörlerden savunmaya aktarılmasının sonucunda negatif dışsallıkların oluşması mümkündür (Çevik ve Bektaş, 2019: 231). Verimli yatırımların yerine kaynakların savunma harcamalarına aktarılması fırsat

maliyetlerinin yükselmesine ayrıca ekonomik büyümenin de olumsuz etkilenmesine neden olabilmektedir.

Diğer taraftan bu durum teknoloji boyutuna işaret etmektedir. Askeri araştırma ve geliştirme faaliyetlerine yönelik aşırı ve yüksek talep düzeyinin olması gerçekleştirilen askeri araştırma ve geliştirme faaliyetlerinin sivil uygulamaya ve sivil kullanıma elverişli olmaması anlamına gelir ki bu da savunma harcamalarının daha verimli alanların kullanılabilir kaynaklarını azaltmasına ve sonuç olarak ekonomik büyümenin olumsuz etkilenmesine neden olabilir (Kaya, 2013: 22).

Şekil 14: Türkiye'de Bütçe İçi Savunma Harcamalarının GSYH İçerisindeki Payı ile Ar-Ge Harcamalarının GSYH içerisindeki Payı (%) (2000-2019)

Kaynak: TÜBİTAK ve TUİK verilerinden oluşturulmuştur.

Şekil 14'te Türkiye'de Ar-Ge harcamalarının GSYH içerisindeki payı ile savunma harcamalarının GSYH içerisindeki payına yer verilmiştir. Şekil 14'e göre savunma harcamalarının GSYH içerisindeki payı azalırken Ar-Ge harcamalarının GYSH içerisindeki payının günümüze kadar sürekli artış gösterdiği görülmektedir.

Savunma sanayiinin olmazsa olmazı teknolojik yeterliliktir. Bu da Ar-Ge ve teknoloji üretimi ile mümkündür. Türkiye'de sanayinin gelişimi günümüze kadar

dışarıdan teknoloji transferiyle gerçekleşmiş ve özel sektör teknoloji gereksinimini çoğunlukla teknolojilerin ithal edilmesiyle karşılamıştır. Söz konusu durum Ar-Ge'ye yapılacak olan yatırımları negatif yönde etkilemiştir. Ancak Ar-Ge'nin rekabette önemli bir yerinin olması, yurt dışından satın alınan lisansların fiyatlarındaki artış ithalatın maliyetinin yükselmesine neden olarak firmaları kendi Ar-Ge birimini kurmaya ya da üniversitelerle iş birliği yapmaya sevk etmiştir. Bu kapsamda Türkiye'de Ar-Ge yatırımları için teşvikler arttırılmıştır. Vergi muafiyetleri ya da indirimlerinin sağlanması, finansal desteklerin artması, bürokratik işlemlerin en aza indirilmesinin sağlanmasına yönelik faaliyetlerin yanı sıra KOSGEB, TTGV, TÜBİTAK, gibi kuruluşların Ar-Ge faaliyetlerini desteklemeye yönelik eğitim, danışmanlık ve finansal destekleri de olmuştur. Bununla beraber teknoloji geliştirme bölgelerinde faaliyet gösteren işletmelere de vergi muafiyeti hakkı tanınmıştır (Yıldırım ve Kaya 2019:795). Nitekim söz konusu teşvik ve destekler ile Ar-Ge harcamalarının GSYH içerisindeki payı sürekli artış göstermiştir. Bunun aksine savunma harcamalarının GSYH içerisindeki payı 2000'li yıllara göre oldukça düşük seviyede olduğu görülmektedir. Bu kapsamda Ar-Ge harcamalarındaki artışın teknolojik ilerlemeyle beraber üretimi, yatırımı, ürün çeşitliliğini desteklediği bu durumun ülkenin dışa bağımlılığını azalttığını dolayısıyla ithalatın azalarak ihracatın artmasına neden olduğu değerlendirilmektedir. Yalnızca güvenlik amacı güden savunma harcamalarının azalarak büyümeye ve kalkınmaya yönelik faaliyetlere yönlendirilmesinin Türkiye ekonomisi açısından verimli olacağı düşünülmektedir. Ancak yalnızca güvenlik amacı gütmeyen, ihracatı hedefleyen yeni savunma sanayii ürünlerinin üretilerek savunma potansiyelinin güçlendirilmesinin büyüme ve kalkınmaya etkisinin olumlu yönde olacağı değerlendirilmektedir.

3.3.1.2. Arz Etkileri

Kamu harcamaları, kamusal hizmetlerin bir sonucu olarak karşımıza çıkmış olduğu daha önce ifade edilmişti. Pehlivan (2011)'a göre "*Kamu harcamaları genel olarak, devletin varlığını sürdürebilmesi ve görevlerini yerine getirebilmesi için yaptığı giderlerdir"*. Bu tanımdan da anlaşılacağı üzere kamusal faaliyetlerin yerine getirebilmesi için devletin harcama yapması gerekmektedir. Kamu harcamaları

olarak adlandırılan bu harcamalar, toplumun ihtiyaç duyduğu sadece devlet kanalıyla yerine getirilebilecek hizmetlerin karşılanması için yapılmaktadır. Bu hizmetler arasında özellikle savunma hizmetlerinin bulunduğundan bahsedilmiştir.

Devlet aracılığıyla yerine getirilen bu hizmetlere yapılan harcamalar için oluşan mal ve hizmet talebi, ulusal üretim kapasitesi üzerinde etkili olmaktadır. Keynesyen gelir teorisi üretim kapasitesinin kısa dönemde sabit olduğunu kabul etmekle beraber üretim kapasitesinin kullanımının toplam talebin miktarını belirlediğini ifade etmektedir. Toplam talep ise tüketim harcamaları ve yatırım harcamalarından oluşmaktadır (Eker ve diğerleri, 2013: 119). Eksik istihdam durumunda kamu harcamalarındaki artış, kullanılmayan yani atıl olan üretim faktörlerini harekete geçirmektedir ve kullanılmayan bu üretim faktörlerinin istihdam edilmesine neden olmaktadır. Âtıl olan üretim faktörlerinin istihdamı kullanılabilir gelir seviyesini artırırken tüketimlerin yatırımların ve nitekim milli gelirin artmasına neden olmaktadır. Sonuç olarak başlangıçtaki kamu harcamalarına (otonom) nispeten daha yüksek seviyelerde seyreden milli gelir artışları yaşanacaktır. "Çarpan" (multiplier) etkisi adı verilen bu olay kamu harcamalarındaki artışın milli geliri kaç katı artacağını gösteren bir katsayıdır ve talepteki ve dolayısıyla kapasite kullanımındaki artışın ekonomiye yansıma şeklini de ortaya koymaktadır (Bulut, 2013: 8). Talepte görülen eksiklik ise kapasite kullanımını sınırlandıracağı için çoğunlukla ekonominin büyümesini sınırlayan bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır (Eker ve diğerleri, 2013: 120).

Savunma harcamaları kamu harcamaları içerisinde bulunan harcamalardan yalnızca biridir. Bu sebeple yukarıda ifade edilen ve talepteki değişimin bir sonucu olarak âtıl kapasitenin kullanımının gerçekleşmesi ve dolayısıyla kamu harcamalarının meydana getirdiği çarpan etkisinin savunma harcamaları için de geçerli olabileceğini söylemek yanlış olmayacaktır. Dolayısıyla savunma harcamalarının yarattığı talep dolayısıyla kapasite kullanımının artacağı akabinde yatırımlarda ve büyümede artış meydana gelebileceği ifade edilebilmektedir.

Türkiye'de savunma harcamalarındaki artışın savunmayla bağlantılı sektörleri olumlu yönde etkilediği söylenebilir. Tarihte en belirgin örneklerinden biri 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı'ndan sonra ABD'nin Türkiye'ye askeri malzeme ve teçhizat satışını yasaklamasıdır. Bu ambargo Türkiye'de yerli savunma sanayisine olan

ihtiyacın gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Bu kapsamda uygulanan silah ambargosunun olumsuz etkilerinin giderilmesine ve savunma sanayisinin gelişmesine yönelik girişimler başlatılmıştır. Türk Silahlı Kuvvetleri Güçlendirme Vakfı ile bu vakıf bünyesinde bulunan Aselsan, Tusaş, Havelsan ve Roketsan gibi milli savunma sanayi firmaları kurulmuştur.

Aselsan bugün, dünyanın en prestijli savunma sanayi listesi olarak kabul edilen 'Defense News Top 100'de, 52'nci sırada yer almaktadır. Ayrıca cirosu 2019 yılında 13 Milyar TL'yi aşmıştır. Aselsan, TSK'nın ihtiyaç duyduğu birçok teknolojiyi milli imkânlarla üretmektedir. 80'li yılların başında kurulan Tusaş (TAİ) da bugün Defense News Top 100'de yer alırken, Havelsan ise Güney Kore'den Umman'a, Kazakistan'dan Pakistan'a kadar 12 ülkede ürün ve çözümleri kullanılan teknoloji şirketi haline gelmiştir (https://savunmasanayiidergilik.com/public-/tr/HaberDergilik/Ambargolar-savunma-sanayisinde-millilesmeyi-artiriyor). Bu şirketler aynı zamanda kara araçları, deniz araçları, hava ve uzay, bilişim, elektronik, elektrik, silah-mühimmat-roket-füze, Ar-Ge ve mühendislik, malzeme-kalıp-parça, giyim-kuşam gibi alt sektörlerin de oluşmasına ve süreç içerisinde bu sektörlerin gelişim göstermesine neden olmuştur.

SASAD Performans Raporu (2020)'na göre savunma sanayii sektöründe bugün gelinen noktada istihdamda 77.556 kişiye ulaşıldığı, ihracat gelirlerinin 2 milyar 279 milyon $, ithalatının ise 2 milyar 161 milyon $ seviyesine ulaştığı ifade edilmiştir (https://www.sasad.org.tr/uploaded/Sasad-Performans-Raporu-2020.pdf).

Sonuç olarak Türkiye'de savunma harcamalarında gerçekleşen artışın savunma sanayiini ve savunma sanayii ile bağlantılı alt sektörleri olumlu etkileyebileceği, savunma sanayii sektörünün de bağlantılı olduğu alt sektörleri etkileyerek pozitif dışsallıklara neden olabileceği değerlendirilmektedir.

3.3.1.3. Güvenlik Etkisi

Savunma harcamaları için bir ülkenin gelişmesini ve ekonomik büyümesini artıracak faaliyetlerden vazgeçebildiği söylenebilmektedir. Çünkü bir ülkenin bağımsızlığı ve bütünlüğü söz konusudur. Bu sebeple savunma vazgeçilmesi mümkün olmayan bir hizmettir ve devlet tarafından sunumu gereklidir. Adam

Smith'te her ne kadar devletin görev ve fonksiyonlarının kısıtlı olması gerektiğini savunsa da *"Savunma zenginlikten önemlidir"* sözü ile savunmanın gerekliliğini, vazgeçilmezliğini ve zenginlikten önce geldiğini düşünmektedir (Giray, 2004: 189). Bir ülkede yaşayan bireylerin güvenli olması, piyasaların etkinliğini de etkilemekte, yatırım ve yenilik yapmayı sağlayan teşvikler açısından önem arz etmektedir. Dolayısıyla savunma harcamalarının artmasıyla beraber artan güvenlik unsuru üretim üzerinde etkili olabilmekte ve üretimin artmasına neden olabilmektedir (Kaya, 2013: 22).

Savunma harcamalarının güvenlik etkisi Marksist yaklaşımda da ele alınmıştır. Marksist yaklaşım, kapitalist kalkınmayı sağlamak ve kapitalist sistemin devamlı olmasını sağlamak için savunma harcamalarının gerekli ve bir o kadar da faydalı olduğu görüşünü savunmaktadır. Baran ve Sweezy (1966) gibi bazı iktisatçılar, askeri harcamaların kapitalizmin depresyona girmesini engelleyen ekstra etkili talebin kaynağı olduğunu savunarak askeri harcamaların durgunluk ve işsizlik eğilimini dengelemek için kullanıldığını ve ekonomiyi istikrara kavuşturmak için ayarlandığını ve bu nedenle kapitalizm için bir yükten ziyade bir nimet olduğunu öne sürmüşlerdir (Dunne, 2011:4).

Diğer bir ifadeyle gerek yurtiçinden gerekse yurtdışından gelebilecek tehditlere karşı sermayenin ve bireylerin güvenliğini sağlamak amacıyla savunma harcamalarının arttırılması, ülkede toplam çıktının artmasını sağlayacaktır Çevik ve Bektaş, 2019: 231) Bu düşünceye göre askeri harcamalar, sermaye birikiminin yapısının değişmesine neden olacaktır ayrıca yüksek Ar-Ge harcamalarına neden olmaktadır. Askeri harcamaları sermayenin tekelleşmesine ve sabit sermayenin ucuzlamasına neden olarak artış değeri yükselten bir harcama türü olarak değerlendirmektedirler (Topal, 2018: 178). Askeri harcamaların güvenliği artırdığı ölçüde, üretimi artırabilir. Ancak, askeri harcamaların güvenlik ihtiyacından değil de, askeri sanayide rant için yapılması ve bunun da silahlanma yarışını veya savaşları desteklemesi halinde güvenlik etkisinden söz edilemeyecektir. Bu etkilerin çoğu, kullanım derecesi, askeri harcamaların nasıl finanse edildiği, askeri harcamalardan kaynaklanan dışsallıklar ve askeri harcamaların tehdide karşı koymadaki etkinliği gibi faktörlere bağlı olmakla beraber ülkelere ve zamana göre değişmesi

mümkündür. Bu durum askeri harcamaların ekonomik etkisinin de değişmesine neden olabilecektir (Dunne ve diğerleri, 2005:451).

Türkiye açısından değerlendirildiğinde, savunma harcamalarının güvenlik etkisinin olduğu değerlendirilmektedir. Nitekim Türkiye sahip olduğu değerler dolayısıyla dış tehditlere açık bir ülkedir ki günümüze kadar yaşanan terör olayları, gerçekleştirilen sınır ötesi operasyonlar ve diğer dış tehditler durumu destekler niteliktedir Türkiye tarihsel süreçte savunma kapasitesini güçlendirmesindeki öncelikli hedefinin güvenlik olduğu değerlendirildiğinden güvenliği sağladığı ölçüde savunma sanayiini destekleyici faaliyetler yürüterek üretime katkı sağlamaya çalıştığı düşünülmektedir. Bunun yanı sıra gelişen savunma sanayii ile birlikte uluslararası ölçekteki ihracat payını da artırmaya yönelik çabalarının olduğunu söylemekte mümkündür.

Sonuç olarak yukarıda savunma harcamalarının ekonomik etkileri ifade edilmiş olup, bu etkilerden olan talep, arz ve güvenlik etkisinin neticesi ekonomik büyümeye dayanmaktadır. Söz konusu etkilerin sonucunda ekonomik büyümenin olumlu veya olumsuz yönde etkilendiği görülmektedir. Bu sebeple talep, arz ve güvenlik etkisi dolayısıyla savunma harcamaları ve ekonomik büyüme arasında bir nedensellik ilişkisi olduğundan söz edilebilmektedir. Savunma harcamalarının ekonomik büyümeyi çeşitli yollarla etkilediğini ifade etmek yanlış olmayacaktır.

3.3.2. Savunma Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkilerini Açıklayan Modeller

Savunma harcamaların ekonomik büyüme üzerindeki etkileri ortaya koyulduğunda aslında bu etkilerin hangi kanallar aracılığıyla gerçekleştiğinin de saptanmış olması gerekmektedir. Ancak savunma harcamalarının hangi kanallar aracılığıyla ekonomik büyümeyi etkilediğini açıklayan üzerinde fikir birliğinde bulunulmuş tek bir teorik açıklama bulunmamaktadır (Dunne, 2011: 8). Kavramsal bir bakış açısından, fikir birliğinin olmaması, savunma harcamalarının büyümeyi etkileyen kanalların fazla olmasıyla açıklanabilir (Malizard, 2013: 5). Ancak genel olarak savunma harcamalarının ekonomik büyümeye etkisi üzerinde iki görüş bulunmaktadır. Bunlar; Askeri Keynezyen Yaklaşım ve Neo-Klasik Teorik

Yaklaşım'dır (Giray, 2004: 189). Dolayısıyla çalışmamızda Askeri Keynezyen Yaklaşımı ile Neo-Klasik Teorik Yaklaşıma yer verilecektir.

3.3.2.1. Etkilerin Pozitif Dışsallıklar (Arz Yönlü Faktörler) Yoluyla Ortaya Çıkması (Askeri Keynezyen Yaklaşım)

Dışsal ekonomileri Eker (2007), "G*enel olarak bir ekonomik birimin faaliyeti dolasıyla diğer ekonomik birim veya birimler üzerinde dolaylı olarak ortaya çıkan olumlu veya olumsuz etkileri ifade eder."*şeklinde tanımlamıştır. Dolayısıyla dışsal ekonomiler bir üretimin veya bir tüketimin sonucu olarak ortaya çıkmakla beraber sonucu pozitif olabileceği gibi negatif de olabilmektedir. Sadece üretim veya tüketim sonucu değil verilen bir hizmetin neticesinde de dışsal etkilerle karşılaşılabilmektedir. Bir üretim veya tüketim dolayısıyla başka bir kişi veya firmaların fayda fonksiyonlarının olumlu etkilenmesi sonucunda pozitif dışsal ekonomiler, negatif etkilenmesi sonucunda negatif dışsal ekonomiler görülmektedir. Bir ekonomide dışsal ekonomilerin artış göstermesi devletin söz konusu konu ile ilgili sorumluluk düzeyini de artırmaktadır. Dışsallıkta devletin müdahalesi, dışsallığın büyüklüğüne ve yaygınlığına bağlı olarak ortaya çıkar ve devlet eliyle yürütülen hizmetlerin neticesinde de dışsallıklar görülmektedir (Eker, 2007: 62-64). Bu sebeple verilen savunma hizmetlerinin dışsallığa konu olabileceği söylenebilmekte olup, literatürde bununla ilgili çalışmalara yer verilmiştir. Bunlardan biri olan Askeri Keynezyen yaklaşım, savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisini pozitif dışsallıklara dayanarak açıklamıştır.

İlk olarak, Askeri Keynesyen fikirlerin nereden geldiği düşünüldüğünde temel bir Keynesyen bakış açısı, askeri harcamaları, etkili talep/çarpan etkileri ile birlikte, hükümet harcamalarının basit bir bileşeni olarak görmektedir. Bu şekilde askeri harcamalar bir ekonomi için olumlu sonuç doğurabilir, Bu da ekonomiyi durgunluktan çıkarabileceği ve etkin talepte yaşanan artışları planlamaya yardımcı olabileceği anlamına gelmektedir (Dunne, 2011:2).

Askeri Keynezyen yaklaşıma göre; savunma harcamaları neticesinde çarpan etkisi ortaya çıkmaktadır. Buna göre; savunma harcamalarında yaşanan artışlar talebin artmasına sebep olmaktadır. Artan talep, ekonomide olan atıl kapasiteyi

uyarır ve atıl kapasitenin kullanımını artırır. Bu durum kaynakların eksiksiz ve etkin kullanımını artırmakla beraber yatırımın artması anlamına gelmektedir. Artan yatırımlar ise sermaye artışını sağlamaktadır. Ekonomide gelirin artmasıyla beraber çarpan etkisi görülecektir (Looney, 1994, 46-47).

Dolayısıyla savunma harcamaları ekonomide tüketimi artırmaktadır. Artan tüketimle beraber savunma sanayinin gelişmesi gerekliliği ortaya çıkacaktır. Savunma sanayinin gelişmesi için Ar-Ge harcamalarının, diğer yatırımların, özellikle ülkedeki mevcut teknoloji düzeyinin ve seviyesinin artmasına yönelik yatırımların gerekmektedir. Söz konusu durum yatırım ve AR-GE harcamalarını kaçınılmaz kıldığından savunma harcamalarının pozitif dışsallık yaratması dolayısıyla ekonomik büyüme üzerinde de artıcı etkisi görülmektedir. Çünkü öncelikle artan yatırımlar askeri alanda ve savunma sanayide görev alan personel ihtiyacını artıracağından istihdamın olumlu etkilenmesini de sağlayacaktır. Askeri Ar-Ge faaliyetleri sonucu geliştirilecek yeni teknolojilerin pozitif dışsallık yaratarak tüm topluma yayıldığı görülecektir. Konuya örnek olarak askeri Ar-Ge faaliyetlerinde gerçekleşen yeniliklerin elektronik ve ulaşım alanlarındaki yenilikleri beraberinde getirdiği verilebilir. Nitekim silah üretimi gerçekleştiren ülkeler de gelişmiş silah teknolojilerini geri beslemeler yoluyla bağlantılı sanayilere ulaştırmaktadır (Bekmez ve Destek, 2015: 93-94). Çünkü silah sistemleri birçok parçadan ve farklı sistemlerden meydana gelmektedir. Özellikle demir-çelik, makine, elektronik ve bilişim gibi sektörler ile yakından ilişkili olduğundan savunma sanayiine yapılacak olan yatırımlar ilişkili olduğu diğer sektörleri de olumlu yönde etkileyecektir. Savunma harcamalarının bu etkilerine ilave olarak Askeri Keynezyen yaklaşıma göre savunma harcamalarının ayrıca istikrarı sağlayıcı özelliğinin olduğundan da bahsedilmektedir. Savaş olmayan dönemlerde sanayileşmiş ülkelerde efektif talebin az olduğu ve dolayısıyla üretimde dalgalanmalar ve daralmalar yaşandığı dönemlerde savunma harcamaları etkin bir politika aracı olarak kullanılabilmektedir. Bu dönemlerde savunma harcamaları iktisadi faaliyetleri teşvik etmek suretiyle, efektif talebi uyararak üretimin ve ekonominin canlanmasını sağlayabilir. Bu bağlamda savunma harcamaları durgunluk dönemlerinde artırılarak ve enflasyon dönemlerinde azaltılarak ekonomik istikrarı sağlamada bir araç olarak kullanılabilmektedir (Taş ve diğerleri,2013: 664).

Sonuç olarak Askeri Keynezyen yaklaşıma göre savunma harcamalarının ekonomi üzerinde pozitif dışsallıklara sebep olduğu görülmektedir. Ortaya çıkan pozitif dışsallık ve çarpan etkisi ekonomik büyümenin artmasını sağlamaktadır.

3.3.2.2. Etkilerin Negatif Dışsallıklar Yoluyla Ortaya Çıkması (Neo Klasik Yaklaşım)

Negatif dışsallıklar, bir ekonomik birimin faaliyeti sonucunda diğer ekonomik birim veya birimlerin üzerinde olumsuz etkilerin ortaya çıkması şeklinde daha önce tanımlanmıştı (Eker,2007: 62). Bu bağlamda savunma harcamalarının negatif dışsallıklar yoluyla ortaya çıkmasından, aslında savunma harcamalarının diğer alanlara olumsuz yansımalarının olduğu anlaşılmaktadır. Savunma harcamalarının negatif dışsallıklara ve dışlama etkisine sebep olmasını Neo Klasik yaklaşım açıklamaktadır.

Neo Klasik yaklaşım savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi negatif dışsallıkları temel alarak açıklamaktadır. Neo Klasik yaklaşımda savunma harcamaları verimsiz olarak kabul edilmektedir. Kamu maliyesi literatüründe bir harcamanın verimli veya verimsiz olması ekonominin orta ve uzun vadeli gelişimi açısından, katma değer üretme kapasitesinin büyüklüğüne göre değerlendirilebilir. Ekonominin orta ve uzun vadeli gelişimi açısından, katma değer üretme kapasitesinin düşük olması, oldukları dönemde çarpan mekanizmasının ötesine geçemeyen bir etkisi olması, esas etkisi cari dönemde görülen bir harcamanın verimsiz olduğu söylenebilir. Bu harcamalara kırtasiye harcamaları, faiz ödemeleri ve personel giderleri gibi uzun vadeli etkisi olmayan harcamalar örnek olarak verilebilir (İmer, 2014:160-161).

Bu açıklamalar dikkate alındığında Neo-Klasik yaklaşıma göre kamu harcamaları içerisinde yer alan savunma harcamalarının artışı öncelikle çıktı ve gelir seviyesi artırmaktadır. Artan gelir, para talebini artırdığından faiz oranlarındaki yükselme kaçınılmaz olmaktadır. Yüksek faiz oranlarının yaşandığı durumda yatırımlarda artış görülmesi imkânsızdır (Taş ve diğerleri,2013: 664). Çünkü artan faizler borçlanmanın maliyetinin de artmasına neden olarak ekonomiye yansıması olumsuz olacaktır.

Ekonomide zaten kaynaklar kıttır ve savunma harcamaları da özel tüketim ve yatırım, kamu altyapı yatırımları, sosyal güvence programları ve ekonomik büyümeyi sağlayacak olan kalkınma projelerinde kullanılması gereken kaynakların başka alanlara kaydırılmasına neden olmaktadır (Gökbunar ve Yanıkkaya, 2004: 161). Bu durum savunma harcamalarının özel sektör yatırımlarının dışlamasına neden olabileceği şeklinde değerlendirilebilir. Nitekim savunma harcamalarına ayrılan kıt kaynaklar yatırımları ve beşeri sermayeyi verimlilikten uzaklaştırdığı için bu durum "yüksek bir fırsat maliyetine" neden olabilmektedir. Neticede sadece savunma dışı kamu harcamalarını değil aynı zamanda savunmanın bağlantılı olduğu özel sektör harcamalarını da düşürdüğünden bu durum ekonomik büyümenin önünde büyük bir engel teşkil etmektedir. Durumun aksine savunma harcamalarının azaltılması halinde bütçe tasarrufları görülmektedir. Artan tasarruflar eğitim sağlık gibi diğer kamu harcamaları için kullanılabilir. Bu da diğer hizmetlerin verimliliğinin artmasını sağlayacağı gibi aynı zamanda daha düşük vergilendirmenin gerçeklemesini sağlayabilir (Giray, 2004: 190-191).

Silah üretimi gerçekleştiren bir ülkenin savunma harcamalarının ağır bir sınai temeline dayanması o ülkenin ithal ikameci sanayileşmenin güçlenmesini gerektirecektir. İthal ikameci sanayileşme ihracatı engellemekle beraber tarım gibi diğer sektörlerin gelişimine de engel olmaktadır. İhracatın azalması diğer sektör gelişimlerinin zayıflaması özellikle gelişmekte olan ülkelerin ekonomik büyümelerini olumsuz etkileyecektir (Taş ve diğerleri, 2013:664).

Tam kamusal hizmet olan savunma için yapılan savunma harcamalarının finansmanı vergilerle karşılanmaktadır ancak bu harcamalardaki artış vergilerle karşılanamadığı durumlarda borçlanmaya gidilecektir. Vergilendirme ile karşılanması halinde vergi yükünün artmasına sebep olacağı için vergi yapısı bozulabilir, bu durum tüketim ve/veya yatırım miktarının düşmesine neden olabilir. Borçlanmaya gidilmesi halinde borçlanmanın maliyetini artırarak faiz giderlerindeki artıştan dolayı bütçe açıklarının artmasına neden olabilir. Dolayısıyla bu bütçe açıkları enflasyonun artmasına neden olabilmektedir. Sonuç olarak yine negatif etki büyüme üzerinde kendisini gösterecektir (Karakurt ve diğerleri, 2018:158).

Diğer taraftan savunma sanayinde kullanılan ileri teknoloji savunma alanında genellikle nitelikli personel ihtiyacının doğmasına neden olmaktadır. Nitelikli işgücü

uzmanlar, bilim adamları ve mühendisler gibi personelden oluşmakla beraber bu işgücünün istihdamı artmaktadır. Savunma alanında nitelikli işgücü ihtiyacına olan talebin artması ekonominin diğer alanları için emek arzını azalmasına neden olabileceği gibi aynı zamanda diğer sektörlerde sermayenin marjinal hasılasını da düşürebilecektir (Bekmez ve Destek, 2014: 28).

Savunma harcamaları içinde silahların ithalatı önemli bir harcama kalemidir. Silahlar temin edilirken bir kısmı yurtdışından ithal edilmektedir. Savunmaya yönelik silah ve diğer askeri teçhizat edinmede ülkenin silah ithalatçısı konumunda olması ve bunun için gereken finansmanın da dış kaynaklardan sağlanması cari açığı tetiklemektedir. Çünkü ithalatın karşılığı döviz ihtiyacındaki artıştır. Dolayısıyla gelişmekte olan ülkelerin döviz kaynakları oldukça kıttır ve bu silah ihtiyacının ithalatla karşılanması döviz kaynakları açısından ciddi açıklar oluşturarak ödemeler dengesinin bozulmasına ve ekonomik büyümenin olumsuz etkilenmesine neden olmaktadır (Canbay ve Mercan, 2017:91).

Savunma alanında gerçekleştirilen araştırma-geliştirme faaliyetleri sonucunda yeni buluşlarla ortaya çıkan nihai mal ve hizmetlerin alıcısının sadece devlet olması, bu buluşun genel olarak verimlilik artışına katkısının sıfır olabileceği söylenebilmektedir.

Görüldüğü üzere Neo Klasik yaklaşım savunma harcamalarının artması halinde; ekonomide yer alan diğer sektörlerin yatırımlarının negatif yönde etkileneceğini, vergi üzerinde yük oluşturabileceğini, özellikle teknoloji düzeyi düşük gelişmekte olan ülkelerin ödemeler dengesinin olumsuz etkilenerek ithal ikameci politikalarında artış yaşanırken ihracatı azaltacağını ve diğer sektörler için gerekli olan emek arzının azalacağını savunmuştur. Söz konusu negatif durumların etkisi nitekim ekonomik büyümeye yansıyarak büyümeyi olumsuz yönde etkileyecektir. Bu olumsuz etkilerin oluşmaması için özellikle gelişmekte olan ülkelerin kendi savunma teknolojilerini oluşturarak dışa bağımlılığı azaltma ve bu yolla bir yandan cari açığın azalmasına katkıda bulunurken bir yandan da elindeki kaynakları verimli kullanma stratejisi uygulaması önerilmektedir. Son yıllarda Türkiye'nin de içinde yer aldığı pek çok gelişmekte olan ülkenin bu stratejiyi aktif olarak uygulama yönünde çaba harcadığı ve önemli aşamalar katettiği görülmektedir.

3.3.3. Savunma Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkilerine İlişkin Literatür Taraması

Savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyle ilgili literatür taraması yapıldığında savunma harcamaları ve büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen çok sayıda hem teorik hem de ampirik çalışmanın var olduğu görülmüştür. Bunun en önemli sebebi; ülkelerin milli gelirden önemli bir payını savunma harcamaları için ayırmalarıdır. Neticede yapılan çalışmalarda farklı model ve yöntemler kullanılmakla beraber elde edilen sonuçların ülkelere göre farklılaştığı görülmüştür. Bu sebeple savunma harcamalarının ekonomik büyümeye etkisiyle ilgili genel bir kanıya varmanın zor olduğu düşünülmektedir.

Askeri harcamalar ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen ve özellikle diğer çalışmalara öncülük eden çalışma Emile Benoit tarafından 1973 ve 1978 yıllarında yapılmıştır. Benoit (1973), çalışmasında, Türkiye'nin de aralarında bulunduğu 44 gelişmekte olan ülkeyi incelemiştir ve savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasında anlamlı bir ilişkinin olup olmadığını araştırmıştır. Neticede savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasında anlamlı bir ilişkinin olduğuna dair bir sonuca ulaşmıştır. Bununla beraber askeri harcamalar ile ekonomik büyüme arasında nedensel bir ilişkinin var olduğu sonucuna ulaşmış ve savunma harcamalarının ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilediğini ileri sürmüştür (Benoit, 1973). Benoit (1973) tarafından yapılan bu çalışmadan sonra araştırmacılar bu yönde birçok çalışma yapmışlardır. Bu çalışmalarda savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin pozitif, negatif ve etkisiz olduğu yönünde sonuçlara ulaşmıştır. Benoit Hipotezi olarak adlandırılan ve savunma harcamalarının ekonomik büyümeye etkisinin pozitif olduğunu ileri süren bu çalışmanın aksine Smith (1980), 14 OECD ülkesinde 1954-1973 dönemi için incelemede bulunmuş ve savunma harcamaları ve ekonomik büyüme arasında negatif bir ilişki olduğunu ileri sürmüştür. Ayrıca Mintz ve Stevenson (1995), 103 ülke için 1950-1985 dönemi için yaptıkları çalışmalarında savunma harcamaları ve ekonomik büyüme arasında anlamlı bir ilişki olmadığını tespit etmişlerdir (Sağdıç ve Yıldız, 2019: 112-113). Benzer bulgulara rastlanılan birçok örnek bulunmakla beraber bu çalışmalar savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasında negatif etki olduğuna ve etki olmadığına

dair yalnızca iki örnektir. Bu alanda son derece geniş bir uluslararası literatür yer almakla birlikte çalışmamız Türkiye'de savunma harcamaları ile ilgili olduğu için sadece Türkiye üzerinde yapılan araştırmalara yer verilecektir.

Günümüze kadar yapılan araştırmalar neticesinde savunma ekonomisi literatüründe, söz konusu etkileriyle ilgili iki farklı yaklaşım hâkim olmuştur. Bunlardan biri, savunma harcamalarının dışsallık etkisiyle büyümeyi pozitif yönde etkilediğini ileri süren arz yanlı yaklaşım; diğeri ise ülkelerin sahip olduğu kaynakların yatırımlar yerine savunmaya aktarılması sonucunda savunma harcamalarının büyümeyi negatif yönde etkilediğini ileri süren talep yanlı yaklaşımdır. Pozitif ve negatif etkisinin yanı sıra diğer bazı çalışmalarda ise savunma harcamaları ve büyüme arasında anlamlı bir ilişkinin bulunmadığı ileri sürülmüştür (Başar ve Künü,2012: 12).

Çalışmamız kapsamında Türkiye'de savunma harcamaları ekonomik büyüme ilişkisine dair literatür taraması yapılmış ve benzer şekilde Türkiye üzerine yapılmış daha önceki çalışmalarda da sonuç farklılıkları olduğu görülmüştür. Bazı çalışmalar Türkiye'de savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişkinin olduğunu savunurken bazı araştırmalar neticesinde savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasında negatif yönlü bir ilişkinin olduğuna dair bulgulara ulaşılmıştır. Ayrıca bazı çalışmalarda da bu kavramlar arasında herhangi bir nedensellik ilişkisinin olmadığı yönünde sonuca ulaşılmıştır.

Bu kapsamda Türkiye'de savunma harcamaları ekonomik büyüme arasındaki ilişki için yapılan literatür taraması sonucunda ulaşılan çalışmalar aşağıda yer almaktadır. Tablo 17'de savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasında pozitif yönlü etkinin bulunduğunu ileri süren çalışmalar yer alırken tablo 18'de negatif yönlü etkinin bulunduğunu ileri süren çalışmalar yer almaktadır. Tablo 19'da ise bu kavramlar arasında anlamlı bir ilişkinin bulunmadığını ileri süren çalışmalar kronolojik sıralamaya göre verilmiştir.

Tablo 20: Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme Arasında Pozitif Yönlü İlişki Bulunduğu Sonucuna Ulaşılan Çalışmalar

Yazar	Çalışmanın Dönemi	Çalışmada Kullanılan Model Yöntem	Çalışmanın Sonucu
			Pozitif Etkisi Olduğu Yönündeki Bulgular
Özsoy (1996)	1950-1992	Neoklasik Büyüme Modeli	Türkiye ve Yunanistan'ın incelendiği çalışmada Türkiye için pozitif bir ilişki bulunmuştur.
Sezgin (1997)	1950-1993	Beşerî Sermaye ile Genişletilmiş İki Sektörlü Feder-Ram Modeli/Ols	Savunma sektörünün dışsal etkileri dikkate alındığı zaman savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi pozitiftir.
Sezgin (2001)	1958-1994	Eşanlı Model Yöntemleri (2SLS, 3 SLS) Deger Tipi Talep ve Arz Yönlü Model	Ekonomik büyüme üzerinde etkisi pozitiftir.
Yıldırım ve Sezgin (2002)	1949-1994	ARDL	Kısa ve uzun dönemde pozitif yönde etkilidir.
Candar (2003)	1950-2001	Engle Granger Eş Bütünleme	Kısa ve uzun dönemde pozitif yönde etkilidir.
Halıcıoğlu (2004)	1950-2002	Yeni Makroekonomik Model/ Johansen Eşbütünleme	Savunma harcamaları, reel çıktı düzeyi üzerinde pozitif yönde etkilidir
Yıldırım ve diğerleri (2005)	1989-1999	Sabit Etkiler Modeli ve Dinamik Panel İçin Genelleştirilmiş Momentler Metodu (GMM) k	Orta Doğu ülkeleri ve Türkiye'de savunma harcamalarının ekonomik büyümeyi pozitif etkilediği tespit edilmiştir.
Erdoğdu (2006)	1968-2004	VAR ve Granger Nedensellik	Pozitif nedensellik vardır.
Karahan-Türk (2007)	1970-2005	Johansen Eşbütünleme	Aralarında uzun dönemli ancak zayıf bir pozitif ilişki vardır
Özdemir ve Bayar (2006)	-	Çok Bölgeli ve Çok Sektörlü Dinamik CGE Modeli	Savunma harcamalarının milli gelir içindeki payı azaldığında ekonomik büyüme artmaktadır.

Alper (2017)	1981-2016	Sınır Testi - ARDL Eşbütünleme	Kısa ve uzun dönemde pozitif yönde etkilidir.
Karakaya ve Sahinoğlu (2020)	1984-2016	ARDL Sınır Testi, Johansen Eşbütünleşme Analizi ve Hata Düzeltme Modeli (VECM), Granger Nedensellik Testi	Kısa ve uzun dönemde pozitif yönde etkilidir.

Kaynak: Tablo tarafımızca oluşturulmuştur.

Tablo 21: Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme Arasında Negatif Yönlü İlişki Bulunduğu Sonucuna Ulaşılan Çalışmalar

Yazar	Çalışmanın Dönemi	Çalışmada Kullanılan Model Yöntem	Çalışmanın Sonucu
			Negatif Etkisi Olduğu Yönündeki Bulgular
Özmucur (1996)	1981-1991	Panel Veri Analiz	Büyüme oranı ile savunma harcamaları arasında anlamlı ve negatif bir ilişki vardır.
Dunne, Nikolaidou ve Vougas (2001)	1960-1996	VAR ve Granger Nedensellik	Aralarında uzun dönemli bir ilişki yoktur. Ancak savunma harcamalarından ekonomik büyümeye doğru negatif yönlü nedensellik vardır
Galvin (2003)	-	Eş anlı Denklem Yöntemleri	Savunma harcamalarının büyüme ve tasarruf-gelir oranı üzerinde negatif etkisi vardır
Karagöl ve Palaz (2004)	1955-2000	Johansen Eşbütünleme ve Granger Nedensellik	Kısa ve uzun dönemde savunma harcamalarından ekonomik büyümeye doğru tek ve negatif yönlü nedensellik vardır.
Yakovlev (2007)	1965-2000	Solow ve Barro Büyüme Modeliyle	Büyümeyi olumsuz olarak etkilemektedir.

Üçler (2011)	1970-2009	Sınır testi – ARDL Eşbütünleme ve Granger Nedensellik	Türkiye'de savunma harcamaları ekonomik büyüme üzerinde negatif yönde etkilidir.
Destek ve Okumuş (2016)	1990-2013	Panel Bootstrap Granger Nedensellik	Türkiye'de savunma harcamaları ekonomik büyüme üzerinde negatif yönde etkilidir.

Kaynak: Tablo tarafımızca oluşturulmuştur.

Tablo 22: Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme Arasında Nedensellik İlişkisinin Bulunmadığı Sonucuna Ulaşılan Çalışmalar

Yazar	Çalışmanın Dönemi	Çalışmada Kullanılan Model Yöntem	Çalışmanın Sonucu
			Nedensellik İlişkisinin Olmadığı Yönündeki Bulgular
Kollias (1997)	1954-1993	Granger Nedensellik	Savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasında nedensellik yoktur
Sekmen ve Sarıbaş (2007)	1974-2005	Johansen Eşbütünleme ve Granger Nedensellik	Savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasında nedensellik yoktur
Görkem ve Işık (2008)	1968-2006	VAR ve Granger Nedensellik	Savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasında nedensellik yoktur
İpek (2014)	1980-2012	Sınır Testi-ARDL Eşbütünleme	Savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasında nedensellik yoktur
Canbay ve Mercan (2017)	1986-2016	Johansen Eşbütünleme ve VECM Granger Nedensellik	Savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasında kısa ve uzun dönemli bir ilişki yoktur
Durgun ve Timur (2017)	1970-2015	VAR ve Granger	Savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasında nedensellik yoktur

		Nedensellik	
Topal (2018)	1960-2016	Eşbütünleme, Standart Nedensellik Yapısal Kırılmalı ve Zamanla Değişen Nedensellik Analizleri	Savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasında nedensellik yoktur

Kaynak: Tablo tarafımızca oluşturulmuştur.

Tablo 20, Tablo 21 ve Tablo 22 incelendiğinde savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen birçok çalışmanın olduğu görülmektedir. Ancak bu çalışmalarda farklı yöntemler kullanılmış ve ayrıca birbirinden farklı zaman dilimleri dikkate alınmıştır. Neticede ulaşılan bulgular da birbirinden farklılık göstermiştir. Kullanılan yöntemlerin, dönemlerin ve bulguların farklı olması Türkiye'de savunma harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki konusunda genel bir kanıya varmayı zorlaştırmaktadır. Bu sebeple, çalışmamızın bu bölümünde literatürde hâkim olan çalışmaların genel bir değerlendirmesine yer vermekle yetinilmiştir.

3.3.4. Savunma Harcamalarının Diğer Makroekonomik Göstergeler Üzerindeki Etkileri

Savunma harcamalarının bir kamu harcaması olması dolayısıyla ekonomide diğer makroekonomik göstergeler üzerinde etkisinin bulunması kaçınılmazdır. Savunma Ekonomisi Literatüründe savunma harcamalarının ekonomik büyüme, ödemeler bilançosu, enflasyon ve işsizlik üzerindeki etkileri incelenen konular arasında yer almaktadır. Savunma harcamalarının ekonomiye etkilerini analiz eden araştırmacılar, söz konusu etkinin yönünü ve derecesini ortaya koyan birçok çalışma

yapmalarına rağmen, bu çalışmalarda daha çok savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki ele alınmış, çok az sayıdaki çalışmada ise, savunma harcamaları ile enflasyon, istihdam ve ödemeler dengesi arasındaki ilişkiye yer verilmiştir (Topcu, 2010: 83).

Bu tür bir tercihin en önemli sebebinin; savunma harcamalarının enflasyona, istihdama ve ödemeler dengesine etkisinin nihai sonucunun büyümeye yansıması olduğu belirtilmektedir. Çünkü savunma harcamaları, talep üzerinde etkili bir unsurdur ve talebin artmasına neden olmaktadır. Ekonomide artan talebin kontrol altına alınamaması beraberinde şüphesiz enflasyonu getirecektir. Ayrıca artan talebin nasıl karşılanacağı burada önem arz etmektedir. Çünkü yerli imkânlar ve uluslararası piyasalardan karşılanması farklı sonuçların doğmasına neden olacaktır. Bir ülkenin yeni üretim olanaklarını artırmasının ekonomiye yansımasının daha olumlu olacağı değerlendirilmektedir. Çünkü üretimin ülke olanaklarıyla artırılması ilave personel ihtiyacı demektir ve bu durum istihdamın artmasını sağlayabilir. Ülke olanaklarının üretim açısından yetersiz kalması ülkenin ithalata yönelmesini sağlayacaktır. İthalat ise döviz rezervleriyle karşılandığından bu durum ödemeler dengesi üzerinde baskı oluşturabilir. Neticede az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde döviz rezervleri sınırlıdır. Dolayısıyla bu ülkelerin ödemeler dengesini olumsuz etkileyebilir (Torusdağ, 2019:34-35).

Sonuç olarak, savunma harcamaları dolayısıyla artan talep enflasyona, istihdama ve ödemeler dengesine etki etmektedir. Bu sebeple savunma harcamalarının bu değişkenlerle ilişkili olduğu yani bu değişkenleri etkilediği söylenebilmektedir. Dolasıyla büyüme üzerine etkilerine, daha önce literatür taramasında yer verildiğinden bu bölümde savunma harcamalarının enflasyon, istihdam ve ödemeler dengesi üzerine etkilerine değinilecektir.

3.3.4.1. Savunma Harcamalarının Enflasyon Üzerindeki Etkileri

Savunma harcamaları diğer kamu harcamaları gibi üretken bir harcama değildir. Yani savunma harcamaları verimsiz harcamalardır ve ilave satın alma gücü oluşturmaz. Bunun sebebi ise savunma harcamalarının ekonomik bir amacının olmamasıdır. Diğer bir ifadeyle ekonomik açıdan savunma harcamaları üretken

olmayan (verimsiz) harcamalar olarak değerlendirilmektedirler. Ancak savunma harcamalarının her ne kadar ekonomik amacı olmasa da ekonomiye etkileri kaçınılmazdır. Nitekim savunma harcamalarının verimsiz olması diğer harcamalara nazaran daha fazla enflasyonist etkisinin bulunduğunu göstermektedir (Starr ve diğerleri, 1984: 107).

Savunma harcamalarıyla ilgili diğer sorun savunma harcamalarındaki artışın arzı desteklememesidir. Diğer kamu harcamalarındaki talep artışı arzın artmasına neden olmaktadır ancak savunma harcamalarındaki artış arzı desteklemeyebilir. Talebi karşılayamayan arz da enflasyonu tetikleyecektir. Çünkü savunma harcamalarında görülen artışlar ilave işgücü sermaye ihtiyacını beraberinde getirecektir. Kısa dönemde bu iki unsurun karşılanabilmesi oldukça güçtür. Bu sebeple artan harcamaların sonucu ücret ve fiyatlarda artışa neden olacaktır. Uzun dönemde de özellikle nitelikli işgücü ihtiyacı ücretlerde artışa neden olacaktır. Diğer taraftan savunma harcamalarındaki artış ekonominin diğer alanlarında da fiyat artışlarının yaşanmasına neden olabilir. Örneğin, savunma sanayisi ile ilişkili olan havacılık sektöründe üretilen uçakların talebinde görülen artışlar bu sektörde personel ihtiyacını artırarak ücretlerin artmasına neden olacaktır. Süreç içerisinde görülen ücret artışları ilgili diğer sektörlere de yansıyacaktır. Özellikle imalatçı firmalar, üretim maliyetlerinde görülen artışlar sebebiyle fiyatları artırma yoluna gideceklerdir. Fiyat artışları daha fazla ücret artışını beraberinde getireceğinden enflasyonun artmasına neden olacaktır (Karakurt ve diğerleri, 2018:157)

Savunma harcamaları ve enflasyon arasındaki ilişkinin varlığı ile savunma harcamalarının enflasyon üzerindeki etkisi konusunda genel kabul görmüş bir görüş bulunmamaktadır.

Savunma ekonomisi literatürü incelendiğinde bazı araştırmacıların savunma harcamalarının enflasyon üzerinde doğrudan bir etkisi olduğunu, bazılarının da bu iki değişken arasında herhangi bir ilişkinin mevcut olmadığını ileri sürdüğü görülmektedir. Benzer sonuçlar Türkiye için yapılan çalışmaların neticesinde de görülmüştür. Günana (2004), Türkiye'de savunma harcamaları ve enflasyon arasındaki ilişkiyi incelemek üzere 1950-2001 döneminde yapılan harcamaları Johansen Eşbütünleşme ve Granger Nedensellik Testi ile analiz ettiği çalışmasında hem uzun hem de kısa dönemde savunma harcamaları ile enflasyon arasında bir

nedensellik ilişkisinin var olduğu sonucuna ulaşmıştır (Günana,2004). Diğer taraftan Özsoy ve İpek (2010), enflasyon ile savunma harcamaları arasındaki ilişkiyi Türkiye'nin de aralarında bulunduğu 4 ülkeyi (Türkiye, İsrail, Ürdün ve Mısır) baz alarak 1980-2006 dönemi verileriyle Granger Nedensellik Analizi yöntemiyle incelemişlerdir. Buna göre İsrail ve Mısır'da savunma harcamalarından İsrail'e tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilirken Türkiye ve Ürdün için nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir (Özsoy ve İpek,2010).

Bu bağlamda yapılan araştırmalarda dönem farklılıkları ve araştırmada kullanılan yöntemlerin farklılıkları dikkat çekmektedir. Neticede Türkiye'de savunma harcamaları ile enflasyon arasında ilişki olabileceği söylenebileceği gibi aralarında herhangi bir ilişkinin olmadığı da söylenebilir.

Ancak her ne kadar çalışmalar neticesinde farklı bulgulara rastlanılsa da genel kabul gören görüş vardır ki o da aşırı talep artışının enflasyona yol açabileceğidir. Savunma harcamalarında yaşanan talep artışı da şüphesiz ekonomide daha fazla talep artışının görülmesine dolayısıyla bu durumun enflasyonu beraberinde getirmesine neden olmaktadır (Asutay, 2013: 10). Ayrıca savunma harcamalarının artış gösterdiği özellikle savaş dönemlerinde talep artışının görüldüğünü ileri süren araştırmacılar da bulunmaktadır. Yaşanan savaşları enflasyonla ilişkilendiren Hamilton (1977) durumu, savaşın maliyetlerini karşılayacak vergilendirme olmaksızın, savaşın açıkça enflasyonist olduğunu ileri sürerek "Savaşlar ve devrimler, son iki yüzyılda sanayileşmiş ülkelerde hiperenflasyonun başlıca nedenleri olmuştur" ifadesiyle açıklamıştır (Hamilton, 1977:18).

Savunma harcamalarının enflasyona sebep olmasına neden olan bir diğer durum da finansman şeklidir. Özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde bu harcamaların finansman şekli oldukça önemlidir. Çünkü artan harcamalar karşısında yaşanan güçlükler ekonomide önemli sorunlarla karşı karşıya kalınmasına neden olmaktadır. Savunma harcamalarının karşılanmasında ülke kaynaklarının yetersiz kalması ülkelerin borçlanma yoluna gitmelerine neden olabilmektedir. Bu durumda ya iç borçlanma ya da dış borçlanma gerçekleşecektir.

Ülkelerin dış borçlanma ile kamu hizmetlerini finanse etmesi durumunda, elde edilen kaynakların üretime yönlendirmesi gerekecektir. Aksi takdirde bu şekilde bir finansman yöntemi oldukça risklidir. Çünkü yüksek faiz ile alınan ve vadesi

dolduğunda ödenmesi gereken bu borçların ödenmemesi halinde yeni borçların alınması imkânsızlaşmaktadır. Bu durum kamu hizmetlerinin finansmanının dış borçlanma yoluyla sağlanmasının tehlikeli bir yöntem olduğunu ortaya koymaktadır. Kamu hizmetlerinin finansmanında iç borçlanma yönteminin kullanılması ise yurt içi mali açıkların artmasına neden olarak, emisyon veya yurt içi kaynaklardan borçlanmanın tercih edilmesi yurt içi para arzının artmasına ve dolayısıyla enflasyonist baskıların hızlanmasına yol açmaktadır (Şimşek ve Altay, 2009:13).

Bu bağlamda savunma hizmetlerinin dış borçlanma ile finanse edilmesi halinde kaynakların savunma hizmetlerini geliştirmek üzere üretime yönlendirilmesi, savunma sanayiinin gelişmesine yönelik çalışmalara ağırlık verilmesinin daha doğru olacağı düşünülmektedir. Aksi takdirde bu borçların ödenememesi yeni borç olanaklarının ortadan kalkmasına neden olabilecektir.

Ayrıca savunma hizmetlerinin finansmanında iç borçlanma yönteminin kullanılması yurt içi mali açıkların artmasına neden olabilir. Para basma yoluyla veya ülkedeki diğer kaynaklardan borçlanılması ekonomide para arzının artmasına neden olacağından enflasyonist baskının görülmesine neden olabileceği değerlendirilmektedir. Savunma hizmetleri de bir kamu hizmeti olarak vergi ve borçlanma (iç ve dış) ile finanse edilecek bir hizmet türüdür. Dolayısıyla finansmanın borçlanmayla yapılması ve bu yöntemin süreklilik arz etmesi durumunda enflasyon kaçınılmazdır. Hatta vadesi gelen borçların ödenememesi riski baş gösterirse (ülkenin finansman sağlama konusunda zorluk yaşaması halinde) refinansmana (borcun borçla finansmanına) bile başvurulmak zorunda kalınabilir. Bu da ayrıca borç yükünü artırır.

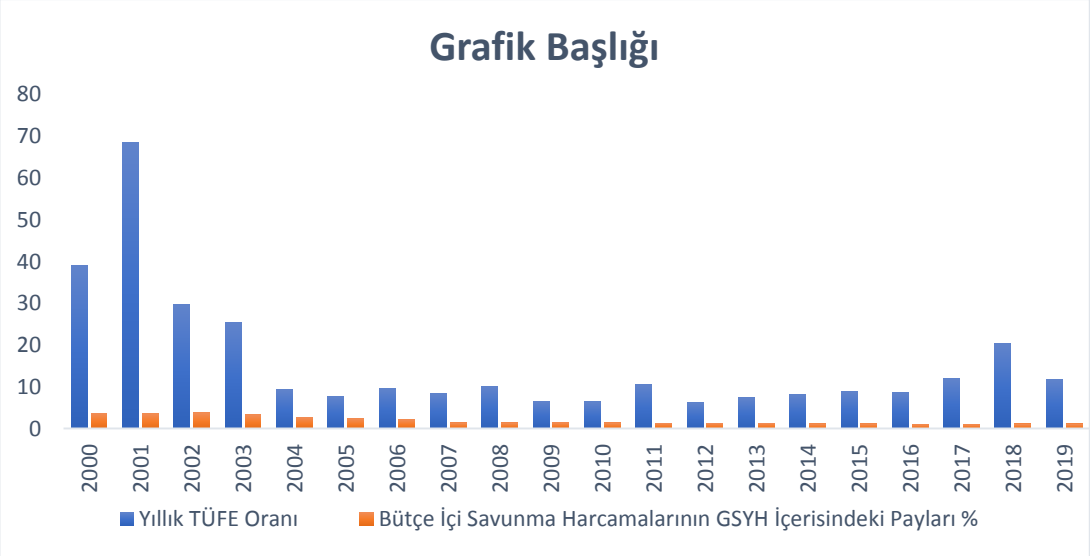
Nitekim ekonomik istikrarsızlık dönemlerinde devlet çeşitli tedbirler alır ve çeşitli araçlarla bu istikrarsızlık dönemleriyle mücadele eder. Enflasyon da söz konusu istikrarsızlık dönemlerinden biridir. Devletin istikrarsızlıkla mücadelede kullandığı araçlardan biri kamu harcamalarıdır. Enflasyon dönemlerinde ekonomide talep düzeyi oldukça yüksek seyreder ve devlet bu aşamada kamu harcamalarında kısıntıya giderek talep seviyesine düşürmeye yönelik daraltıcı tedbirler uygular. Yani devlet, enflasyon dönemlerinde, daraltıcı maliye politikaları uygulanmaktadır. Daraltıcı uygulamalar kapsamında kamu harcamaları azaltılır (Ataç, 2016:155). Ancak daraltıcı maliye politikaları kapsamında bir kamu harcaması olan savunma

harcamalarında kısılmaya gidilmesi Türkiye'de oldukça güçtür. Çünkü bir ülkenin özellikle ihtiyacı olan bir dönemde (savaş vs.) savunma hizmetlerinden ekonomik amaçlı vazgeçebilmesi mümkün görülmemektedir. Türkiye'de özelikle son zamanlarda artan sınır ötesi operasyonlar, sınır komşularında yaşanan gerilim sıklığı ve terörle mücadele amacıyla savunma hizmetlerine olan talep artış göstermektedir. Bu durum da enflasyonu tetikleyebilmektedir. Nitekim Türkiye'nin savunma ihtiyacı ve bu kapsamda gerçekleştirilen harcamalar düşünüldüğünde enflasyon dönemlerinde daraltıcı politikaların savunma harcamaları aracılığıyla kullanılmasının etkin olmayacağı düşünülmektedir.

Türkiye için savunma ihtiyacından ileri gelen fayda, enflasyona göre daha baskın gelecektir. Bu durum ise savunma harcamalarının diğer kamu harcamalarına göre daha fazla enflasyonist etkisinin olabileceğini göstermektedir. Daraltıcı maliye politikası aracı olarak savunma harcamalarının aksine diğer harcamalarda kısılmaya gidilmesinin daha etkin bir uygulama olacağı değerlendirilmektedir (Karakurt ve diğerleri, 2018:156).

Bu kapsamda literatüre göre savunma harcamalarının ekonomide talep düzeyinin artmasına neden olacağı düşünüldüğünden enflasyonist baskıyı artırabileceği değerlendirilmektedir.

Şekil 15: Türkiye'de Yıllık TÜFE Oranı ile Bütçe İçi Savunma Harcamalarının GSYH İçerisindeki Payları (%) (2000-2019)

Kaynak: T.C. Merkez Bankası ve SIPRI verilerinden oluşturulmuştur.

Şekil 15'te 2000'den sonra savunma harcamalarının GSYH içerisindeki payı ile yıllık TÜFE oranlarına yer verilmiştir. Şekil 15'e göre savunma harcamalarının GSYH içindeki payı 2000'li yıllarda enflasyon oranında benzer şekilde azalış göstermiştir. Bu durumun 2000'li yılların başında dünya ülkelerinin ekonomisine hâkim olan kriz nedeniyle enflasyon oranında artış görülse de sonrasında yaşanan düşüşün sebebinin enflasyona odaklanan ve harcama baskısını engelleyen güçlü ekonomiye geçiş programlarının uygulanmasının bir sonucu olduğu değerlendirilmektedir. Nitekim 2004'lü yıllara gelindiğinde enflasyon rakamları tekli hanelere düşmüştür. Bu süreçten sonra 2014 yılına kadar savunma harcamalarının GSYH içindeki payı ile enflasyon oranı paralel seyretmiştir. 2016 ve sonrasında yaşanan yükselişin sebeplerinin ise artan terör faaliyetlerine bağlı olarak gerçekleşen operasyonların sıklığı, darbe girişiminin ekonomiye olumsuz etkisi dolayısıyla savunma ve güvenliğe olan talebin artması, bu durumun fiyatlara yansıması şeklinde değerlendirilmektedir.

3.3.4.2. Savunma Harcamalarının İstihdam Üzerindeki Etkileri

Bir ekonomide var olan bütün kaynakların optimal düzeyde kullanılması o ülkede tam istihdamın sağlanmasına dolayısıyla toplumun sosyal refah düzeyinin yüksek olmasına neden olmaktadır. Bu durum her ülkenin hedefleri arasında yer alan ayrıca bir ülkenin gücünü ortaya koyan önemli bir göstergedir. Bu sebeple ekonomik büyüme ve kalkınmanın temelinde üretim faktörlerinin etkin kullanımı da bulunmaktadır. Çünkü bir ülkedeki istihdam oranı ülkenin yalnızca ekonomik durumu hakkında bilgi vermez aynı zamanda toplumun refah düzeyini de ortaya koyan objektif bir göstergedir.

Savunma sektörünün iç ve dış güvenlik açısından her geçen gün artan önemi, sektörün gelişmesi ihtiyacını da beraberinde getirmiştir. Çünkü savunma sanayii daima teknolojinin sınırlarını zorlayan ürün ve teknolojilerin geliştirildiği bir sektördür (Tübitak,1998: 58). Nitekim savunma sanayii gelişim gösteren ülkelerde istihdam olanağının artması aynı zamanda sektörün katma değer üretmesi kaçınılmaz olmaktadır. Bu durum da ekonomik büyümeyi destekleyecektir. Savunma sanayiinin gelişim göstermesiyle ortaya çıkan yeni teknolojiler, savunmanın ilişkili olduğu

sektörlerin de gelişmesine katkı sağlayabilir. Teknolojik gelişim nitelikli işgücüne olan talebin artmasını sağlayarak istihdamı artırabilir. Yalnız istihdamı artırabilmesinin bir koşulu da savunma sanayii ürünleri ithalatının yüksek düzeyde olmaması, buna karşılık yerli üretimin desteklenerek sektörün gelişmesidir.

Bu kapsamda savunma harcamalarının diğer sektörlerin gelişmesini sağlayarak yeni istihdam olanaklarının oluşmasında etkisinin olması aslında pozitif dışsallığa neden olduğunu göstermektedir. Bu yöndeki görüşümüzün Askeri Keynesyen yaklaşıma yakın olduğunu göstermekle beraber Sweezy ve Baran'ın (1966), savunma harcamalarının efektif talebi canlandırdığı, yeni istihdam olanakları yarattığı ve kapitalist sistemi durgunluktan çıkardığı görüşü açıklamalarımızı destekler niteliktedir. Çünkü Sweezy ve Baran teorisine göre, "*Bir ekonomide askeri harcamaların rolü ne kadar büyükse, işsizlik seviyesi o kadar düşük ve büyüme oranı o kadar hızlı olmalıdır ve yalnızca askeri harcamaların durgunluğu önlemede büyük bir rolü bulunmaktadır*." (Szymanski, 1973:1).

Literatüre göre savunma harcamaları ve istihdam arasındaki ilişki için Neo Klasik iktisatta askeri harcamalar ile kaynakların üretken olan alandan çekilerek üretken olmayan bir alana yönlendirildiği görüşü hâkimken Askeri Keynesyen yaklaşımda askeri harcamaların toplam talepte bir genişleme sağlayacağı bunun da eksik istihdamdan tam istihdama geçişi sağlayacağı görüşünüm hâkim olduğu daha önce ifade edilmişti. Günümüze kadar araştırmacılar tarafından yapılan çalışmalarda her iki yaklaşımı da destekleyen bulgulara ulaşıldığı görülmüştür. Türkiye'nin de yapmış olduğu yüksek savunma harcamalarının ekonomiye etkisinin ne yönde olduğu her zaman tartışmalı bir konu olmuştur. Bu sebeple birçok ampirik çalışmaya konu olmuştur. Literatürde ise Türkiye için savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisini inceleyen çalışmalar oldukça fazladır ancak savunma harcamalarının diğer makroekonomik göstergeler ile ilişkisini inceleyen çalışmalar sınırlı kalmıştır. Bu durum, Üçler (2017)'e göre savuma harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisinin uygulanabilirliğinin daha yüksek olmasından kaynaklanmaktadır.

İstihdam üzerine her ne kadar sınırlı sayıda çalışma bulunsa da elde edilen bulguların bazılarının Neo Klasik yaklaşımı, bazılarının ise Askeri Keynesyen yaklaşımı destekler nitelikte olduğu görülmüştür.

Türkiye için yapılan çalışmalar incelendiğinde; Yıldırım ve Sezgin (2003) askeri harcamaların, Türkiye'deki istihdam düzeyini belirlemedeki önemini değerlendirmek amacıyla bir çalışma gerçekleştirmişlerdir. Bu çalışmada elde ettikleri ampirik bulgular ile askeri harcamaların hem kısa vadede hem de uzun vadede istihdamı olumsuz yönde etkilediğini savunarak Neo- Klasik teoriye yakın bulgulara ulaşıldığı görülmüştür. Ayrıca Şit (2018), çalışmasında 1980-2016 dönemi için Türkiye'de savunma harcamalarının bazı makro büyüklükler üzerindeki etkisini yapısal kırılmalı birim kök testi, Granger ve Toda-Yamamoto nedensellik testleriyle analiz ettiğinde savunma harcamalarının istihdam artışına katkı sağlamadığı sonucuna ulaşmıştır.

Buna karşılık Üçler (2017), Türkiye için askeri harcamalar ve işsizlik arasındaki ilişkiyi 1980-2014 dönemi verileri kullanılarak yapısal kırılmalı birim kök ve yapısal kırılmalı eşbütünleşme analiz yöntemleri kullanarak analiz etmiş ve özellikle son yıllarda savunma sanayinde kullanılan teknolojinin özel sektöre pozitif dışsallıklar sağlayarak yatırımları ve verimliliği artırdığı sonucuna ulaşmıştır. Ayrıca son dönemde savunma sanayinde faaliyet göstermekte olan firma sayısındaki artışın bu firmaların işgücü talebini artırdığını ve işsizliği azalttığını ileri sürerek elde edilen bulguların Türkiye için Keynesyen teoriyi destekler nitelikte olduğunu savunmuştur (Üçler, 2017: 168).

Kaya (2013), savunma harcamaları ile istihdam arasındaki ilişkiyi 1970-2010 dönemini baz alarak incelemiş, Granger ve TodaYamamoto nedensellik yaklaşımı sonucunda, istihdamdan savunma harcamalarına doğru bir nedensellik ilişkisi olduğu yönünde bulgulara ulaşarak savunma harcamalarının istihdam ve GSYİH'da artış yarattığı ve aralarında pozitif bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Türkiye'nin jeopolitik konumu sebebiyle güçlü bir silahlı kuvvete sahip olması gerekmektedir. Güçlü bir savunma mekanizmasının oluşması için de savunma harcamalar kaçınılmaz olmakta ve silah, teçhizat, araç ve gereç tedariğini kapsayan bu savunma harcamalarını uzun vadede ülke ekonomisine en fazla kazanç sağlayacak şekilde gerçekleştirmesi gerekmektedir. Bu doğrultuda milli savunma sanayiini desteklenmesi ülke ekonomisine katkı sağlayarak, gelişen savunma sanayiinde yeni ve ileri teknolojilerin kullanılması yeni iş imkânlarının da sağlanmasına neden olacaktır. Yeni teknolojiler için gerekli olan nitelikli personel ihtiyacı istihdamı

artıracaktır. Bugün Türkiye'de savunma sektöründe faaliyet gösteren birçok kuruluş ve işletme bulunmakta olup, modern ve gelişmiş teknolojilerle faaliyetlerini sürdürmektedir. Ancak, yeni savunma sanayii işletmelerinin kurulmasının desteklenmesi gerekmektedir. Çünkü bu destek savunmada dışa bağımlılığı engelleyeceği gibi aynı zamanda yeni iş olanakları da oluşturacaktır. Savunma sanayiinin, doğrudan istihdama katkısının yanında, yan sanayinin de gelişmesine de katkıda bulunduğunu Okur (1992), savunma hizmetleri kapsamında hava, deniz ve kara kuvvetlerine ait fabrikalarda sivil personelin istihdam edildiğini, bunun da işsizliği azaltıcı yönde bir etkide bulunduğunu ifade ederek açıklamıştır (Okur, 1992:80).

Savunma sistemlerinin yerli Ar-Ge'ye dayalı olarak geliştirilmesi istihdama katkı sağlamanın yanı sıra artan yerli üretimin aynı zamanda yurt dışına ihracata katkı sağlaması da ihracata yönelik bu alandaki üretim sektörlerinde istihdamı artıracaktır. Ancak savunma sanayii sermaye yoğun bir sanayidir. Bu sebeple savunma sanayinde üretilen her bir ürünün emeğe olan ihtiyacı birbirinden farklı olacaktır. Dolayısıyla gelişen savunmanın istihdam hacmine etkisi üretilecek olan ürünün cinsine göre değişim gösterebilecektir. Diğer taraftan savunma harcamalarının oluşturduğu yüksek katma değer, istihdama katkısı, kapasite kullanımına olumlu yansıması ve savunma ile ilişkili olan diğer sektörlere olumlu etkisi ve ihracatın artmasını sağlayarak uzun dönemde ödemeler dengesini olumlu etkilemesi de ekonomik açıdan önemini ortaya koymaktadır (Tübitak,1998: 37). Savunma sanayinin istihdam kapasitesini artırılmasının bir koşulunu da Üçler (2017), *"Savunma sanayinin istihdam kapasitesinin artırılmasında Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK)' nın ihtiyaçları için yurt içine yöneltilen alımlar dışında, oluşturulmuş bulunan kapasite kapsamında, off-set taahhütlerinden de yararlanılarak gerçekleştirilen ihracat da giderek artan ölçüde etkili olmaktadır"* şeklinde ifade etmiştir (Üçler,2017: 167)

Tablo 23: Türkiye'de Askeri Personel Sayısı ve Askeri Personel Sayısının Toplam İşgücüne Oranı (2000-2019)

Yıllar	Askeri Personel Sayısı (Bin Kişi)	Askeri Personel Sayısı/Toplam İşgücü (%)
2000	793	3,7
2001	803	3,7
2002	816	3,8
2003	534	2,5
2004	502	2,6
2005	501	2,5
2006	501	2,5
2007	497	2,4
2008	493	2,3
2009	495	2,3
2010	495	2,2
2011	495	2,1
2012	495	2,0
2013	427	1,7
2014	427	1,6
2015	385	1,4
2016	359	1,3
2017	416	1,5
2018	444	1,6
2019	445	1,6

Kaynak: Dünya Bankası ve TÜİK verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Türkiye'de, askeri personel sayısının artışı güçlü ordu oluşturma çabalarının bir parçası olarak değerlendirilmektedir. Türkiye'de savunma harcamalarının istihdama etkisi Dünya Bankası ve TÜİK'in son verilerine göre kamu sektöründe istihdam edilen askeri personel sayısı ve askeri personel sayısının toplam işgücüne oranı üzerinden değerlendirildiğinde; Tablo 23'te Türkiye'nin 2000'den sonra askeri personel sayısı ve askeri personel sayısının toplam işgücüne oranı görülmektedir. Tablo 23'e göre en yüksek askeri personel sayısının 2000'li yılların başında gerçekleşmiştir. Dolayısıyla toplam işgücü içerisindeki en yüksek payı 2002'de görülmüştür. Sebebinin ise 2000'li yıllarda artan terör faaliyetlerinden kaynaklandığı

değerlendirilmektedir. 2016 yılına gelindiğinde askeri personel sayısının toplam işgücü içerisindeki en düşük payının gerçekleştiği görülmektedir. Bu durumun 2016 yılında yaşanan darbe girişiminden kaynaklandığı değerlendirilmektedir. Nitekim bu dönem Türkiye ülke içerisinde huzur ve güven ortamının yeniden sağlanması oluşması muhtemel yeni tehditlerin önlenmesi amacıyla yeni savunma politikaları geliştirmiş, bunlardan biri de darbe girişiminde bulunan askeri personellerin kamudan ihraç edilmesi şeklinde olmuştur. 2017 yılından sonra artış gösteren sınır ötesi operasyonlar nedeniyle ortaya çıkan personel ihtiyacının askeri personel sayısında artışa neden olduğu değerlendirilmektedir.

Sonuç olarak Türkiye'de askeri alanda personel istihdamının tehdit unsuruna göre artış veya azalış gösterdiği değerlendirilebilir. Söz konusu dönemlerde askeri personel sayısında yaşanan artışlar dolasıyla savunma sanayiinde de kendisini gösterebilir. Nitekim askeri araç gereç ve mühimmatlara olan talep artışı savunma sanayiinin üretimini artırmasına neden olurken aynı zamanda istihdama da katkısı olabileceği değerlendirilmektedir.

3.3.4.3. Savunma Harcamalarının Ödemeler Dengesi Üzerindeki Etkileri

Ödemeler dengesini bir ülkede bir yıl içinde ülkelerin diğer ülkelerle birbirine karşılıklı olarak yaptıkları tüm ödemeleri gösteren cetvel olarak tanımlanabilmektedir. Ödemeler dengesi kavramı bir ülke için oldukça önemlidir. Çünkü bir ülkenin tüm uluslararası ekonomik ilişkilerinin durumunu ortaya koymakla beraber bu ilişkilerine dair hesaplarını göstermektedir. Ödemeler dengesi kimi zaman açık verebileceği gibi kimi zaman fazla verebilir. Açık vermesi bir ülke açısından olumlu bir durum olarak karşılanmaz çünkü bir ülke ekonomisinin dış ekonomilere olan mal ve hizmet talebinin diğer ülkeden satın almak istedikleri mal ve hizmet talebinden fazla olması ödemeler dengesinin açık verdiğinin az olması fazla verdiğinin göstergesidir. Genellikle ödemeler dengesinin gelişmekte olan ülkelerde açık verdiği görülmektedir. Çünkü gelişmekte olan ülkelerde üretim düzeyi düşük olmasından dolayı ihracat düzeyleri düşük seyreder. Ayrıca paraları "konvertbl" yani diğer paralara çevrilebilir olmadığı için sürekli döviz ve altın rezervi stok etmesi gerekmektedir. Genellikle üretim gücü düşük sanayileşmemiş

ülkeler uluslararası piyasalarda kendi paralarını kullanamazlar (Eker ve diğerleri,2013:23).

Gelişmekte olan ülkelerde savunma harcamaları, diğer kamu harcamalarına nazaran daha fazla ithalat ağırlıklı olmaktadır. Bu nedenle, gelişmekte olan ülkelerde savunma amaçlı yapılan harcamalar ödemeler dengesini olumsuz yönde etkilemektedir (Chan, 1985:34). Özellikle az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkeler, savunma kapsamında olan silah ve diğer ekipman ihtiyaçlarında ithalata bağımlı hale gelmektedir (Canbay ve Mercan,2017:90-91). Savunma harcamalarının maliyetinin giderek artış göstermesinden şüphesiz en fazla etkilenecek olan ülkeler özellikle dışa bağımlı olan ülkeler olacaktır. Türkiye gibi yerli savunma sanayiini yeterince geliştirememiş ülkelerde, yüksek maliyetli askerî teçhizat ve silahların ithal edilmesi, dışa bağımlılığı artırırken döviz kaynağı kıt olan ülkelerde dış ödemelerde dengesizlikler yaşanmasına neden olacak ve bu durum döviz dengesi bakımından baskı oluşturacaktır (İmer,2014:161). Bu sebeple bir ülkede kurulacak savunma sanayiinin temel amaçlarından birinin de, ülkenin savunmada dışa bağımlılığını en aza indirmek olması beklenmektedir.

Savunma harcamaları, ekonomik büyümeyi ve ödemeler dengesinin bir kalemi olan cari işlemler dengesini de etkilemektedir. Cari açıkta ülkeler için istenmeyen bir durum olup önemli bir makroekonomik sorundur.

Savunma harcamalarının bir ülkenin cari açığını iki farklı şekilde etkileyebilir. Bunlardan biri cari açığa doğrudan etki; diğeri ise dolaylı etkidir. Öncelikle, savunma harcamaları bütçe gelirleri üzerinde baskı oluşturabilir, bu baskı neticesinde ülkenin borçlanma ihtiyacının artmasına neden olabilir. Borçlanma ihtiyacının nasıl karşılanacağı burada önem kazanmaktadır.

Borçlanma eğer uluslararası mali piyasalardan karşılanırsa burada savunma harcamalarının dolaylı etkisinden söz edilir. İkinci etki ise doğrudan etkisidir. Bu etki, savunmaya yönelik silah, mühimmat ve diğer askeri malzemelerin edinilmesinde ülkenin ithalata yönelmesi ve finansmanını da dış kaynaklardan sağlanması durumunda ortaya çıkmaktadır (Karagöl, 2005:117). Nitekim bir ülkenin ithalatının artması bu ithalat sonucu bedelin peşin ödenmesi gibi durumlar ülkelerin ödemeler dengesini olumsuz etkileyerek cari açığın daha da artmasına yol açmaktadır. Açığın yüksek olması halinde ulusal paranın değer kaybetmesi

kaçınılmaz olacaktır. Bu da ithalatın daha pahalı hale gelmesine neden olurken ihracatı daha rekabetçi bir hale getirebilir. İthalatın artan maliyeti ve ihraç mallarına olan talep artışı fiyatlar üzerinde bir baskı oluşturarak enflasyonun artmasına neden olacaktır (Karakurt ve diğerleri,2018:157).

Makroekonomik dengelerin korunması ve istikrarlı ekonomik büyümenin sağlanabilmesi her ülkenin amacı olmakla beraber bu amaca ulaşabilmek için cari açığın kontrol altına alınması gerekmektedir. Bu sebeple bir ülkenin savunma yatırımlarının desteklenerek savunma sanayiinin gelişmesi gerekmektedir. Ülkelerin yerli üretimini artırması, Ar-Ge harcamaları arttırılarak yerli üretimin teşvik edilmesiyle cari işlemler dengesinin bozulmasının önüne geçilebilmektedir (Şit, 2018:108). Aksi takdirde silah ve diğer teçhizat ithalatı yapmakta olan, savunma sanayii gelişmemiş olan ülkelere yansıması olumsuz olmaktadır. Bu ülkelerde artan savunma ihtiyacı dolayısıyla harcamaların artması bütçe açıklarına ve dolayısıyla da cari açığın artmasına neden olarak ülkenin iktisadi ve askeri geleceğinin büyük bir tehditle karşı karşıya kalmasına neden olacaktır.

Literatürde savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasında yapılmış birçok çalışma bulunmasına rağmen savunma harcamaları ile cari açık arasındaki ilişki ile ilgili pek çalışma bulunmamaktadır.

Canbay ve Mercan (2017), Türkiye'nin 1986-2016 dönemini savunma harcamaları, cari açık ve büyüme ilişkisini vektör hata düzeltme modeliyle analiz etmiştir. Sonuç olarak ithalata dayalı savunma harcamalarının ekonomik büyümeyi daralttığı ve cari açığı arttırdığı sonucuna varılmışlardır.

Şit (2018), Türkiye'de savunma harcamalarının makroekonomik etkilerini 1980-2016 dönemi üzerinden yapısal kırılmalı birim kök testi, Granger ve Toda-Yamamoto nedensellik testleriyle analiz etmiş, çalışma sonucunda savunma harcamalarının enflasyon, cari işlemler dengesi ve ithalat üzerinde etkili olduğu yönünde bulgulara rastlamıştır. Şit (2018) bu sonucu

> *"Savunma harcamalarından cari işlemler dengesi ve ithalat değişkenlerine doğru nedensellik olması Türkiye ekonomisinde savunma harcamalarının ithalata yol açtığını ve bunun sonucunda cari işlemler dengesinde bozulmaya sebep olduğunu göstermektedir. Ayrıca, cari işlemler dengesi savunma harcamalarının nedenidir. Bu ilişki iktisadi olarak cari*

işlemler dengesindeki bozulmayı önlemek için savunma harcamalarından doğan ithalatın azaltılmak istenmesiyle açıklanabilir"

ifadesiyle açıklamış olup Türkiye'de savunma harcamalarının ithalatı artırdığını dolayısıyla bu durumun cari işlemler dengesini olumsuz etkilediğini savunmaktadır.

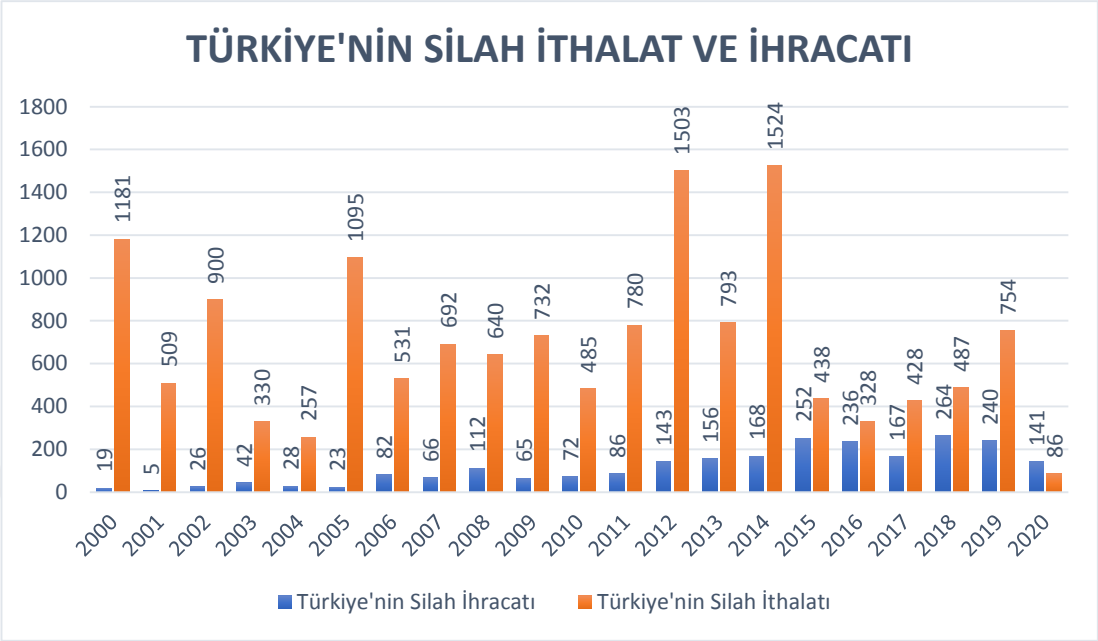
Torusdağ (2019), NATO ülkeleri ve Türkiye için savunma harcamaları, cari açık ve büyüme ilişkisini 1990-2017 dönemi ele alınarak panel veri analizi yöntemiyle araştırmıştır. Sonuçta Türkiye'nin gelişmekte olan ülkeler grubunda yer aldığı savunma harcamaları açısından net ithalatçı olmasından dolayı savunma harcamalarındaki artışın cari açık vermesine neden olduğu savunulmuştur. Ayrıca cari açığın önemli bir kısmının Türkiye'nin savunma alanındaki dışa bağımlılığından kaynaklandığı sonucuna ulaşılmıştır.

Türkiye'de dışa bağımlılığın azaltılmasıyla ilgili olarak 2000'li yılların başından günümüze kadar etkin bir şekilde yol kat edilmiştir. 2000'li yılların başında 66 savunma projesi yaklaşık %80 dışa bağımlılık oranı ile yürütülmekteyken bugün %65 in üzerinde yerlilik oranı ile proje sayısı yaklaşık 12 kat artarak 762'e ulaşmıştır (https://www.ssb.gov.tr/Website/ContentList.aspx?PageID=48).

Olası tehdit ve risk unsuruna bağlı olarak savunma hizmetlerine olan talebin artması ülkelerin silahlanma ihtiyacının da artmasına neden olmaktadır. Bir askeri gücün en önemli kaynaklarından birini silah ve mühimmat oluşturmaktadır. Savunma sanayiinin gelişmişlik ve üretim düzeyine bağlı olarak silah ve mühimmatın üretimi ya ülkede gerçekleşmekte ya da ithalatı yapılmaktadır.

Ülkelerin ihtiyaç duyduğu silah sistemlerini elde etme ve kullanabilme yönündeki çabaları, ithalatın artması ve bedelinin genellikle peşin ödenmesi gibi durumlar ülkeleri ödemeler dengesi yönünden olumsuzluğa doğru yönlendirerek cari açığın daha da artmasına yol açmaktadır (Canbay ve Mercan, 2017:92).

Şekil 16: Türkiye'nin Silah İthalat ve İhracatı (Değer TIV'a göre) (2000-2019)

Kaynak: SIPRI verilerinden oluşturulmuştur.

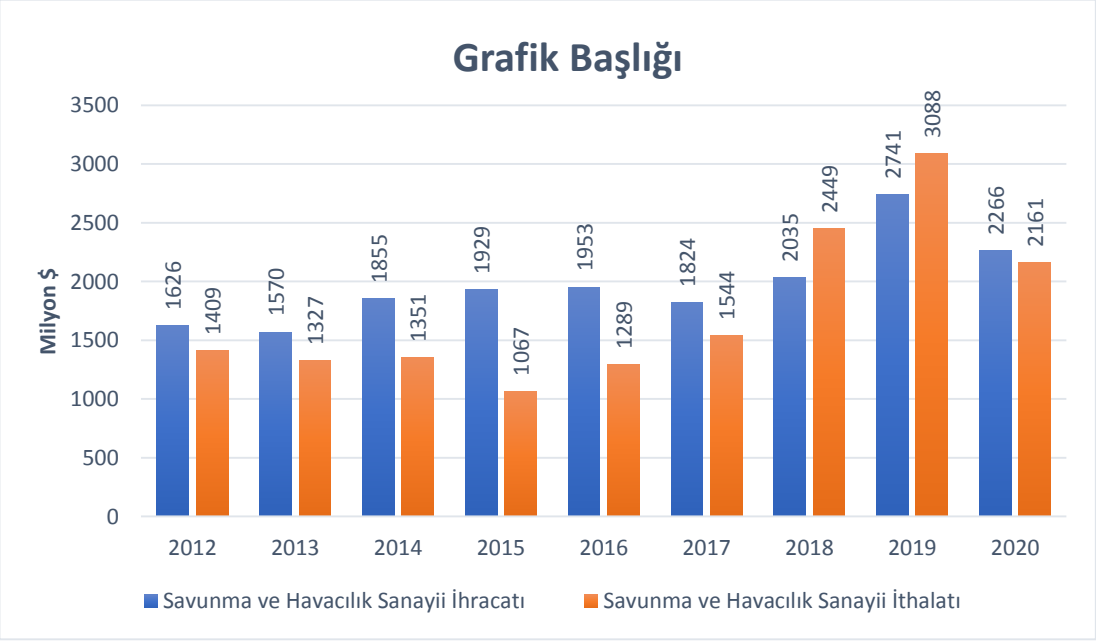
Şekil 16'da SIPRI verileri doğrultusunda Türkiye'de 2000 yılından sonra gerçekleştirilen silah ithalatına ve ihracatına yer verilmiştir. 2000'li yılların başında ithalat rakamlarının yüksek olduğu görülürken ihracat rakamları oldukça düşük seviyede kalmıştır. 2014 yılında ithalat rakamı en yüksek seviyeye ulaşmıştır. Ancak 2016 ve sonrasında önceki yıllara nazaran ciddi düzeyde azalma meydana gelmiştir. 2015 yılına kadar ihracatta görülen artış Türkiye'de savunma ar-ge harcamalarının arttığının savunma sanayii ürünlerinin gelişim gösterdiğinin ve Türkiye'nin savunmaya yönelik silah ihtiyacını ülke içinden karşıladığının bir göstergesi olduğunu ifade etmek yanlış olmayacaktır. Bu duruma yerlilik ve millilik çabalarının katkısının olduğu söylenebilir. Ancak ithalat rakamları her ne kadar önceki yıllara göre düşüş seyretse de 2016 yılından 2019 yılına kadar tekrar artış göstermiştir. Bu durumun son zamanlarda sınır güvenliğine yönelik gerçekleştirilen faaliyetlerden kaynaklandığı dolayısıyla silah mühimmat ihtiyacının artmasından kaynaklandığı değerlendirilmektedir. Ayrıca yüksek maliyetli askerî teçhizat ve silahların ithal

edilmesinin, döviz kaynağının da kıt olması halinde döviz dengesi üzerinde baskı oluşturabilecektir.

SIPRI'ye göre, Türkiye'nin silah ithalatı, 2016-2020 yıllarını kapsayan 5 yıllık dönemde, bir önceki 5 yıllık döneme göre %59 düşüş göstermiştir. Bu düşüşün nedeni ise Türkiye'nin F-35 programından çıkarılması ve yerli üretime geçilmesinden kaynaklanmaktadır (https://www.dunya.com/kuresel-ekonomi/sipri-abd-ve-avrupa-silah-satisi-yarisinda-rusya-ve-cin-ile-arayi-aciyor-haberi-614438).

Aselsan, Tusaş, Roketsan Koç Holding ve Havelsan gibi savunma sanayii sektörünün öncüsü olan birçok firmanın üyeliğinin bulunduğu Savunma ve Havacılık Sanayii İmalatçılar Derneği (SASAD) yayınladığı Performans Raporlarında savunma sanayiine ilişkin ihracat ve ithalat rakamlarına yer vermektedir. Bu kapsamda resmî web sitesinde 2012 yılından itibaren yayınlanan raporlara göre Türkiye'de Savunma ve Havacılık Sanayii sektör firmalarının toplam ihracat ve ithalat rakamları Şekil 17'de oluşturulmuştur.

Şekil 17: Türkiye'de Savunma ve Havacılık Sanayii Sektör Firmalarının Toplam İhracat ve İthalat Rakamları (Milyon $) (2012-2017)

Kaynak: SASAD Performans Raporları (2012-2020) verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Şekil 17 incelendiğinde 2012 yılından 2017 yılına kadar savunma ve havacılık sanayii firmalarının ihracatının ithalatına göre daha yüksek olduğu görülmektedir. 2018 yılından itibaren ise durum tersine dönmüştür. 2018 yılı ve sonrasında artan savunma talebinin karşılanması gerekliliği ithal girdilere olan talebi artırmış olabilir. Dolayısıyla döviz kurunda yaşanan artışlarla beraber ithal girdinin maliyeti artmakta bu durumun da ithalat rakamlarına yansıdığı değerlendirilmektedir.

2020 yılına gelindiğinde hem ithalat hem ihracat rakamlarında düşüş olduğu görülmektedir. Söz konusu duruma COVID-19 salgınının neden olduğu, salgın ile ülke kaynakları önceliklerinin değişmesinin savunmaya ayrılan kaynakların daralmasının etken olduğu değerlendirilmiştir (SASAD, 2020:11).

Sonuç olarak kamu harcamalarından biri olan savunma harcamalarının makro değişkenler üzerinde etkisi bulunmaktadır. Ekonomiye yön veren unsurlardan biri olan "talep" unsuruna savunma harcamalarının etki etmesi bu durumun ekonominin diğer birçok alanına sirayet etmesine neden olmaktadır. Artan savunma harcamaları neticesinde ekonomideki talep düzeyinin artması, artan talebin kontrol altına alınmaması enflasyona neden olabilmektedir. Üstelik bir ülke açısından talebin nasıl karşılanacağı da önemlidir. Artan talebin yerli üretimle karşılanması istihdamı artırabileceği gibi yerli üretimin yetersiz kalması, ülke kaynaklarıyla savunma ihtiyacının karşılanması ülkenin ithalata ağırlık vermesine neden olacaktır. Artan ithalat, döviz rezervleri üzerinde baskı oluşturacağından ödemeler dengesini olumsuz etkileyecektir. Bir diğer seçenek ise diğer kamu hizmetlerine aktarılan kaynakların savunma kaynaklarına aktarılmasıyla şeklinde olabilir. Ancak bu durum diğer kamu hizmetlerinin kalitesinin düşmesine neden olabilir. Özellikle eğitim ve sağlık hizmetlerinde verimlilik oldukça önemlidir. Nitekim her bir sorunun neticesi ekonominin büyümesini ve kalkınmasını etkileyecektir. Eğer savunma harcamaları dolayısıyla ülkede üretim kapasitesi artar, istihdam düzeyi yükselir, diğer sektörler üzerinde pozitif dışsallığa sebep olursa ekonominin büyümesi söz konusu olabilir. Ancak artan talebin kontrol altına alınması, savunma ihtiyacının uluslararası piyasalardan karşılanması, diğer kamu kaynaklarının savunmaya aktarılması, ülkenin daha çok ithalata ağırlık vermesi beraberinde enflasyonu getirebileceği gibi ekonominin küçülmesine kalkınma hızının düşmesine neden olabilir (Başar ve Künü, 2012: 7-8).

Savunma harcamalarının diğer harcamalara göre ekonomiye etkisinin kaçınılmaz ve etkisinin daha hissedilebilir olabileceği düşünülmektedir. Çünkü savunma hizmeti, tam kamusal bir hizmet olması dolayısıyla vazgeçilemez özelliktedir. Diğer bir ifadeyle, herhangi bir ekonomik amaçla savunma harcamalarında kısıtlamaya gidilmesi oldukça güçtür. Nitekim burada bir ülkenin güvenliği söz konusudur. Bu noktada üretim olanaklarının artırılma çabalarının önem kazandığı düşünülmektedir. Özellikle hem devletin hem de özel firmaların savunma alanındaki Ar-Ge faaliyetlerine ağırlık vermeleri ve teknolojinin imkânlarından maksimum düzeyde faydalanmaları gerekmektedir.

3.3.5. Savunma Harcamaları İle Yarı Kamusal Mal Ve Hizmetlere Yönelik Harcamalar Arasındaki İlişki

Sağlık sektörü, savunma sektörü ile doğrudan ilişkili olmadığı düşünülebilmektedir. Ancak sağlık sektöründe yaşanan gelişmeler savunma sektöründe ve acil durumlarda kullanılabilir hale gelmeye başlamıştır. Türkiye'nin ilk seyyar cerrahi hastanesi ve mobil ilk yardım istasyonu TSK'nın hizmetlerine sunulmuştur. Bununla beraber zırhlı muharebe araçlarının ambulans olarak dönüşümleri yapılmaktadır. Ambulans uçaklar vb. çalışmalarda sağlık alanında yaşanan bu gelişmeler savunma sistemlerine adaptasyonu sağlamakla beraber sağlık ile savunma sektörü arasında bir ilişkinin olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda bu durum iki sektörün iş birliğinin kaçınılmaz olduğunu ayrıca iş birliğinin önemli olduğunu ortaya koymaktadır(TOBB,2008:72). Bu kapsamda 2012 yılında Türkiye'de Hacettepe Üniversitesi Teknokent tarafından sağlık, savunma ve bilişim alanında çalışan kuruluşların ortak bir platformda bir araya gelmesi sağlık ve savunma arasında çalışma ve işbirliği kültürünün geliştirilmesi amacıyla yeni bir proje başlatılmıştır (https://www.ankaraka.org.tr/tr/savunma-ve-saglik-sektorleri-el-ele-veriyor_587.html).

Eğitim hizmetlerinin ise özellikle savunma sanayii açısından oldukça önemli olduğu değerlendirilmektedir. Çünkü günümüz şartları değişen ekonomik koşullar ve rekabet koşulları etkin üretim düzeyi Ar-Ge ve nitelikli insan gücü ihtiyacını beraberinde gerektirmektedir. Savunma sanayii sektöründe yer alan kuruluşlar kendi

işgücünü yetiştirebilir veya üniversite ve teknik okullar aracılığıyla sektörde yer alanlara eğitimler verilmesi sağlanabilmektedir. Dolayısıyla hem kamu hem özel sektör hem de üniversiteler arasında gerçekleşecek bir iş birliğinin sektöre olumlu etkisi kaçınılmaz olacaktır. Ülkemizde ise bu durum gündemini korumakta olup, her geçen gün geliştirilmeye çalışılmaktadır. Ar-Ge projelerinin artarak devam etmesi bununla beraber üniversitelerin savunma projelerine yönelik yapılan çalışmalara etkin katılımı durumu destekler niteliktedir. Ayrıca eğitim düzeyi yüksek kişilerin sektörde istihdamın artmasına neden olabilecektir. Dolayısıyla eğitim sektörü ile savunma sektörü arasında iş birliğinin etkin yürütülmesi, söz konusu iş birliğiyle önemli sonuçların görülebilmesi muhtemeldir (TOBB,2008:72-73).

3.3.5.1. Savunma Hizmetlerine ve Eğitim ve Sağlık Hizmetlerine Ayrılan Kaynakların Ekonomik Boyutu

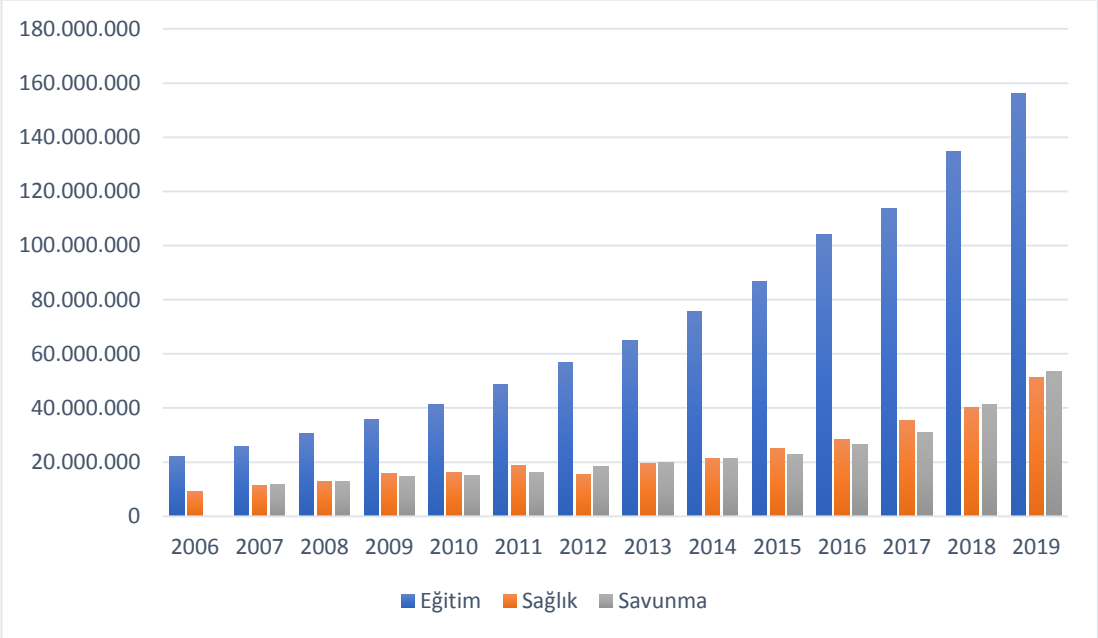
Savunma hizmetleri kamu maliyesi literatürüne göre tam kamusal mal ve hizmetler arasında yer almaktadır. Devlet tarafından sunulan toplumun tamamının zorunlu olarak faydalandığı bir hizmettir. Ayrıca bu hizmetlerden vazgeçilebilmesi mümkün değildir. Nitekim bir ülkenin güvenliği söz konusudur. Eğitim ve sağlık hizmetleri ise yarı kamusal mal ve hizmetler arasındadır. Yarı kamusal mal ve hizmetler devlet tarafından sunulduğu gibi piyasa aracılığıyla da sunulabilmektedir. Bu hizmetlerin en belirgin özelliğinin de dışsal fayda sağlamaları olduğu daha önce ifade edilmiştir.

Bir ülkenin güvenliği söz konusu olduğunda ve kaynakların yetersiz olması halinde diğer hizmetlerde kısıntıya gidilebilmesi olağandır. Bu durumun özellikle ülkenin büyümesini ve kalkınmasını sağlayan, dışsal fayda yayan hizmetlerde görülmesinin ülke ekonomisine olumsuz sirayet etmesine neden olabileceği değerlendirilmektedir. Dolayısıyla en bilinen iki yarı kamusal mal ve hizmet olan eğitim ve sağlık hizmetleri açısından değerlendirildiğinde ülkemizde eğitim ve sağlık hizmetlerine aktarılması gereken kaynakların savunmaya aktarılması eğitim ve sağlık hizmetlerinin kalitesinde düşüşe neden olabilecektir. Ayrıca savunma eğitim ve sağlık hizmetleri arasında ilişki olduğu değerlendirilmektedir.

3.3.5.2. Savunma Harcamaları ile Eğitim ve Sağlık Harcamalarının Ekonomik Boyutu

2004 yılında geçilen analitik bütçe sınıflandırması ile kamu harcamalarının çeşitli hizmetler arasında oransal dağılımının izlenebilmesine olanak sağladığından 2006 yılı ve sonrasında eğitim, sağlık ve savunma harcamaları ile bütçe gerçekleşmelerinin GSYH oranına ilişkin karşılaştırmaya yer verilmiştir.

Şekil 18: Türkiye'de Eğitim, Sağlık ve Savunma Harcamaları (2006-2019)

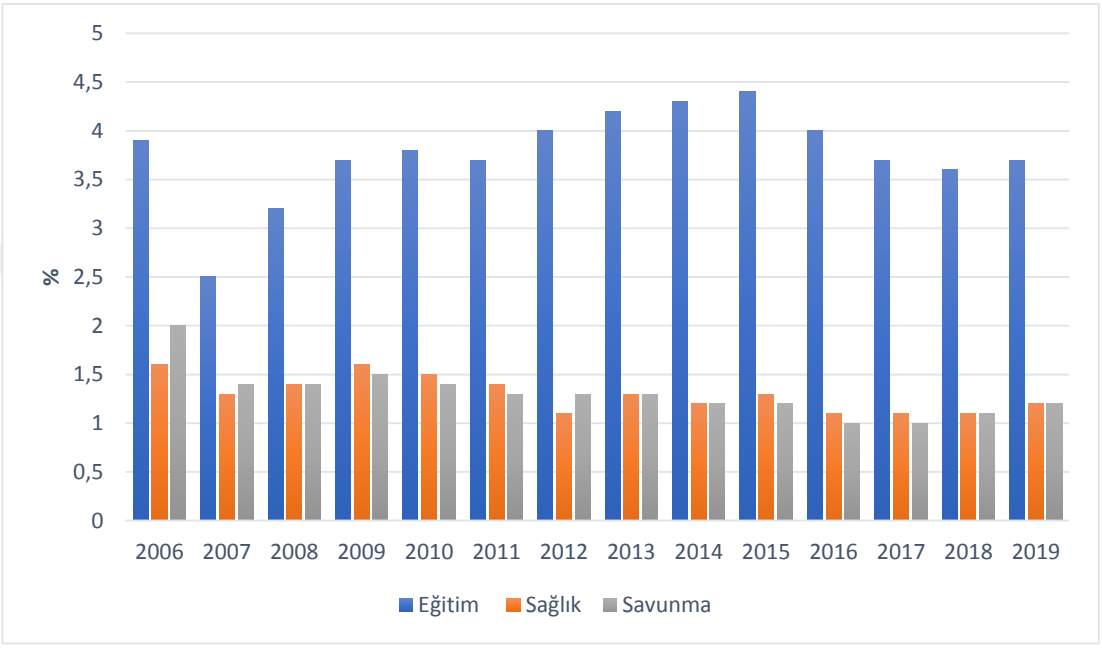

Kaynak: Strateji ve Bütçe Başkanlığı Genel Faaliyet Raporları (2006-2019) verilerinden oluşturulmuştur.

Şekil 18'e göre 2006 yılından itibaren en fazla harcamanın eğitim hizmetleri için gerçekleştirildiği görülmektedir. Savunma harcamalarında da sürekli artış yaşanmıştır. Sağlık harcamalarında ise 2012 yılı haricinde sürekli artış yaşanmıştır. Savunma harcamalarında da 2006 yılından sonra harcamalar sürekli artmıştır. Genel

olarak değerlendirildiğinde söz konusu tüm hizmetler için harcamalarda artış yaşandığı görülmektedir.

Şekil 19: Türkiye'de Eğitim, Sağlık ve Savunma Hizmetleri Bütçe Gerçekleşmeleri/GSYH (2006-2019)

Kaynak: Strateji ve Bütçe Başkanlığı Genel Faaliyet Raporları (2006-2019) verilerinden oluşturulmuştur.

Şekil 19 incelendiğinde eğitim, sağlık ve savunma hizmetlerinin bütçe gerçekleşmelerinin GSYH oranının en yüksek eğitim harcamalarında olduğu anlaşılmaktadır. 2007-2015 yılları arasında eğitim harcamalarının GSYH oranı sürekli artmış ve 2015 yılına gelindiğinde %4,4 seviyesine ulaşmıştır. 2019 yılına gelindiğinde bu oran %3,7 seviyesinde gerçekleşmiştir. Sağlık harcamaları için en yüksek oran 2006 ve 2009 yıllarında %1,6 olmuştur. 2015'ten sonra bu oranda sürekli düşüş olduğu görülmüş ve 2019 yılına gelindiğinde %1,2 olarak gerçekleşmiştir. Savunma harcamaları için de benzer durum seyretmekte ve GSYH içindeki payı 2000'li yılların başına göre düşüş göstererek 2019 yılında bu oranın %1,2 olduğu görülmüştür.

Dolayısıyla her ne kadar artan güvenlik ihtiyacıyla beraber savunma harcamalarında artış meydana gelse de eğitim ve sağlık harcamalarında herhangi bir azalış yaşanmadığı görülmektedir. Bu durum Türkiye'nin savunma hizmetlerinin yanı sıra ülke refahını artıracak hizmetlere de öncelik verdiğini kaynak dağılımında etkinliği sağlamaya çalıştığını gösterebilir. Savunma harcamalarının kalkınma carilerini olumsuz etkilememesi ülke ekonomisi açısından olumlu olarak değerlendirilebilmektedir. Nitekim Aytaş (2017), 1980-2015 yılları arasındaki dönemi baz alarak VAR analizi yardımı ile Türkiye'de sağlık, eğitim ve savunma harcamaları arasındaki ilişkiyi test ettiğinde, Türkiye'de söz konusu dönemde savunma harcamaları sağlık ve eğitim harcamalarının bütçe içindeki payının olumlu ya da olumsuz olarak etkilemediği, savunma harcamalarındaki azalış ya da artışın refah harcamalarında (eğitim, sağlık) bir değişime neden olmadığı yönünde bulgulara ulaşmıştır. Yapılan bu çalışma ise söz konusu çalışma durumu destekler niteliktedir.

SONUÇ

Güvenlik ihtiyacı, insanlığın tarihi kadar eski bir kavramdır. Güvenlik ihtiyacı devletlerin oluşmasında önemli bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü toplumsal düzenin sağlanmasıyla beraber o toplumun genel güvenliğinin sağlanması için bir otoriteye gereksinim vardır. Bu otoriteyi temsil eden devlet, hem kamu düzenini ve güvenliğini sağlayan hem de sınır güvenliğini sağlayan bir mekanizmadır. Devlete yüklenen görevler tarihsel süreç içerisinde değişkenlik gösterse de devletin savunma hizmetlerini sunma görevi her zaman geçerliliğini ve önemini korumuştur. Savunma hizmetleri tüm toplumun ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik hizmetler olmaları nedeniyle dışlanamaz nitelik taşımaları söz konusudur. Bununla birlikte bu hizmetler için yapılan savunma harcamalarının kapsamı için net bir ifadeye yer vermenin mümkün olmayacağı çalışma kapsamında yapılan araştırma neticesinde görülmüştür. Bu durum, her ülkenin kendine has bir savunma yapılanmasının olmamasından kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte savunma harcamaları için devletin bölünmez bütünlüğüne, egemenliğine karşı gelebilecek herhangi bir saldırıya karşı tedbir almak ve gelecek olan saldırıları bertaraf etmek için yapılan harcamalar ile bu hizmetin ifası için yapılması gereken diğer tüm harcamaları kapsadığı söylenebilir.

Türkiye için de aynı durum söz konusu olmakla birlikte savunma harcamalarını gerçekleştiren idareler ve farklı harcama kalemleri bulunmaktadır. Bahse konu harcamaları Türkiye'de gerçekleştiren kurumlardan genel bütçeli idareler arasında Milli Savunma Bakanlığı, Jandarma Genel Komutanlığı, Sahil Güvenlik Komutanlığı yer alırken özel bütçeli idareler arasında Savunma Sanayi Başkanlığı bulunmakta bütçe dışı fon kapsamında Savunma Sanayi Destekleme Fonu bütçe dışı kaynaklar arasında ise Türk Silahlı Kuvvetleri Güçlendirme Vakfı bulunmaktadır. Türkiye'de savunma harcaması yapan idarelerin 2000 yılından günümüze kadar harcamalarında sürekli artış yaşandığı görülmüştür. Bu artışın 2000 yılından günümüze gelindiğinde yaklaşık 20 kat arttığı anlaşılmıştır. Yapılan harcamalardan en fazla harcama kalemlerini personel giderleri ile mal ve hizmet alım giderleri kalemleri oluşturmaktadır. Sebebinin ise artan güvenlik ihtiyacıyla bağlantılı olarak sınır güvenliği kapsamında gerçekleştirilen faaliyetler ve özellikle

terör eylemlerini önleme çabalarından kaynaklandığı değerlendirilmektedir. Söz konusu faaliyetler dolayısıyla askeri mal ve hizmetlere duyulan ihtiyaçlar da artış göstermiştir. Ayrıca askeri personelin eğitim, silah mühimmat, giysi gibi ihtiyaçları için yapılan harcamalar, savunma hizmeti sunan idarelerin bütçesi üzerine yük getirmesine neden olmuştur. Son zamanlarda personel harcamalarını büyük ölçüde artıran durumlar arasında Jandarma Genel Komutanlığı'nın İçişleri Bakanlığına tam bağlılığının gerçekleştirilmesinin yer aldığı görülmüştür. Jandarma Genel Komutanlığı'nda artan profesyonelleşmeye yönelik çalışmalar ile personel sayısının artmasının harcamalar üzerinde etkisi olduğu değerlendirilmektedir. Bu durum bütçesinin üzerine ayrıca bir yük getirmesine neden olmuştur. Ayrıca sahil güvenlik kapsamında arama kurtarma ve tıbbi tahliye faaliyetleri, düzensiz göç olaylarını önleme çabaları, kaçakçılık faaliyetlerine yönelik operasyonların artışı etkin hizmetin sunulması amacıyla personel ve gerekli malzeme ve teçhizat ihtiyacındaki artışı da beraberinde getirmiştir. Söz konusu durumların neticesi genel savunma harcamalarına yansımıştır ve 2000'den sonra savunma harcamalarında sürekli artış yaşanmıştır. Artışa neden olan birçok faktöre rastlanılmıştır. Türkiye'nin jeopolitik açıdan stratejik öneme sahip olması, kültürel çeşitliliğe, yeraltı ve yerüstü kaynaklara sahip olması ile önemli boğazlara sahip olması her ne kadar avantajlı bir durum olarak görülse de ülkeyi diğer ülkeler açısından cazip hale getirmesinden dolayı güvenlik tedbirlerinin artırılmasına neden olduğu anlaşılmıştır. Nitekim temelinde güvenlik ihtiyacına olan talebin artmasından kaynaklandığı değerlendirilmiştir. İthal edilen savunma sistemlerinin savunma harcamalarının artmasında payı bulunmaktadır. Özellikle 2016 yılında yaşanan darbe girişiminden sonra savunma sistemlerine olan ihtiyacın artması, terör olayları ve sınır ülkelerde yaşanan gerginlikler nedeniyle sınır ötesi harekâtların artış göstermesi savunma üzerindeki yükün artmasına neden olan faktörlerden biri olduğu görülmüştür. Milli savunma sanayiinin gelişim göstermesi, üretimin artması, personel istihdamının artması kısaca savunma sanayii de yaşanan gelişmeler de harcamalar üzerinde etkili olmuştur. Bu bağlamda araştırmalarımız sonucunda Türkiye'de özellikle 2000 yılından sonra savunma sanayii uygulamalarında özgün yurtiçi çözümlere öncelik verilmeye başlandığı görülmüştür. AR-GE faaliyetlerinin desteklendiği bu faaliyetlere kaynak ayrıldığı anlaşılmıştır. Merkezi Yönetim Bütçesinden savunma bütçesi kapsamında

Milli Savunma Bakanlığı'na ayrılan payın önemli ölçüde büyük olduğu söylenebilmektedir. Bu idareler arasında en fazla harcama payı Milli Savunma Bakanlığı'na aittir. Ayrıca bütçe dışı kaynak olan Türk Silahlı Kuvvetleri Güçlendirme Vakfı'nın gelir ve giderlerinin izlenememesi, savunma harcamalarının ekonomideki payının incelenmesinde engel olduğu değerlendirilmektedir. Türkiye'de savunma harcamalarında artış görülürken savunma harcamalarının bütçe ve GSYH içerisinde payının 2000'den sonra düştüğü görülmüştür. Bu duruma bütçe dışı savunma hizmeti yürüten birimlerin ve sektörlerin yerli savunma sistemlerine yönelik artan Ar-Ge çalışmalarının etkisinin olduğu, özellikle 2008'den sonra savunma sanayii şirketlerinin uluslararası pazarlarda etkin rol almalarının GSYH içerisindeki payını etkilediği değerlendirilmektedir.

Savunma sistemleri ülkeden ülkeye farklılık gösterirken aynı zaman da harcama kapasiteleri de farklılık göstermektedir. Türkiye'nin savunma dolayısıyla ilişkide olduğu birçok ülke bulunmaktadır. Ortadoğu'daki konumu dolayısıyla Rusya ve Amerika ile savunma ithalatı ve ihracatı dolayısıyla Çin ve Hindistan ile ikili ilişkilerini sürdürmektedir. Söz konusu ülkelerin SIPRI raporuna göre dünyada en çok savunma harcaması yapan ülkeler arasında yer aldığı görülmüştür. Dolayısıyla Türkiye ile bu ülkelerin savunma harcamaları karşılaştırıldığında Türkiye'nin savunma harcamalarının düşük seyrettiği görülmüştür. Aynı zamanda savunma harcamalarının GSYH içerisindeki payı Türkiye'nin diğer ülkelere göre düşüktür. Bunda ülkelerin jeopolitik konumu, gelişmişlik düzeyi, risk ve tehdit unsuruyla karşılaşma durumu ve sınır ülkelerinin güvenlik talebinin seviyesinin etkili olduğu değerlendirilmektedir.

Her harcamanın olduğu gibi savunma harcamalarının da ekonomiye etkisi vardır. Nitekim savunma harcamalarını diğer harcama türlerinden ayıran bir özelliği de vazgeçilemez nitelikte olmasıdır. Bu sebepledir ki etkileri de kaçınılmaz olacaktır. Literatürde savunma harcamalarının üç etkisine rastlanılmıştır. Talep etkisi, arz etkisi ve güvenlik etkisidir. Çalışma kapsamında elde edilen verilere göre, Türkiye ekonomisi açısından savunma harcamalarının arz etkisinin etkin olduğu değerlendirilmektedir. Savunma harcamalarının Türkiye'de pozitif dışsallığa neden olarak ekonomide çarpan etkisi yaratabilecektir. Türkiye'de savunmaya olan talebin artması savunma sanayiinin gelişim göstermesine duyulan ihtiyacı beraberinde

getirmektedir. Sektörün gelişim göstermesi atıl kapasitenin kullanılmasında etkin bir unsur olacaktır. Savunma sanayiinin gelişim göstermesi savunma sanayii ile bağlantılı alt sektörlerin de gelişim göstermesine neden olacaktır. Bu durum pozitif dışsallıklara dolayısıyla yatırımların ve üretimin artmasına bu durumun büyüme ve kalkınmayı sağlayarak ekonomide çarpan etkisinin görülmesine neden olabilecektir. Nitekim tarihsel süreçte özellikle ülkeye uygulanan ambargolar dolayısıyla artan savunma ihtiyacını karşılamak üzere savunma sanayii gelişim göstermeye başlamıştır. Bugün savunma sanayii şirketlerinden biri olan Aselsan, dünyanın en prestijli savunma sanayi listesi olarak kabul edilen 'Defense News Top 100'de, 52'nci sırada yer almakta olup, TSK'nın ihtiyaç duyduğu birçok teknolojiyi milli imkânlarla üretmektedir. Tusaş (TAİ) da bugün Defense News Top 100'de yer alırken, Havelsan ise Güney Kore'den Umman'a, Kazakistan'dan Pakistan'a kadar 12 ülkede ürün ve çözümleri kullanılan teknoloji şirketi haline gelmiştir. Bu şirketler aynı zamanda kara araçları, deniz araçları, hava ve uzay, bilişim, elektronik, elektrik, silah-mühimmat-roket-füze, Ar-Ge ve mühendislik, malzeme-kalıp-parça, giyim-kuşam gibi alt sektörlerin de oluşmasına ve süreç içerisinde bu sektörlerin gelişim göstermesine neden olmaktadır. Sektörün ve bağlantılı olan alt sektörlerin gelişmesinin istihdam ve ihracat üzerinde önemli katkısının olduğu görülmüştür. Sektörün gelişmesi aynı zamanda dışa bağımlılığında azalmasına etki etmiştir. Savunma Ar-Ge harcamalarının artmasıyla savunma sanayii ürünlerinin gösterdiği gelişim Türkiye'de dışa bağımlılığın azaltılmasında etkili olmuş, 2000'li yılların başından günümüze kadar etkin bir şekilde yol kat edilmesini sağlamıştır. Dışa bağımlılığın azalmasının ödemeler dengesi üzerinde olumlu etkisi olmuştur.

Sanayi Katılımı/Offset sözleşmelerine önem verilmiş bu kapsamda Küçük ve Orta Boy İşletmeler (KOBİ'ler) ile yan sanayi firmalarının sektöre katılımının teşvik edildiği görülmüştür. Tüm faaliyetler sonucunda 2000 yıllarının başında Türk Silahlı Kuvvetleri'nin ihtiyaçlarının yurt içinden karşılanma oranı %20'ler seviyesindeyken 2014 sonu itibariyle bu oran %60 seviyesine ulaşmıştır. Her ne kadar harcamaların artışı olumsuz bir durum gibi görünse de modern savunma sanayiinin geliştirilmesi, dışa bağımlılığın azalmasını, ülkenin ihracat kapasitesinin artmasını sağlarken Türk Silahlı Kuvvetleri'nin savaş gücünün artırılmasına da katkıda bulunarak Türk Silahlı Kuvvetlerinin modernizasyonunu sağlaması açısından olumlu sonuçlar

doğurmaktadır. Nitekim bu yönüyle Türkiye'de uygulanan politikaların sonuçlarının Askeri Keynezyen yaklaşımına daha yakın olduğu değerlendirilmektedir.

Türkiye'de savunma harcamaları ile diğer yarı kamusal mal ve hizmetlere (eğitim ve sağlık) yapılan harcamalar arasındaki ilişki bütçe gerçekleşmesi verileri doğrultusunda analitik bütçe sınıflandırmasının düzeyi olan fonksiyonel sınıflandırma türüne göre incelenmiştir. İnceleme neticesinde savunma harcamalarının eğitim ve sağlık harcamalarından daha düşük seviyede gerçekleştiği görülmüştür. Ayrıca savunma harcamalarının bütçe ve GSYH içerisindeki payları da daha düşük oranda gerçekleşmiştir. Nitekim sosyal devlet anlayışı gereği her ne kadar güvenlik ihtiyacına olan talep artışı görülse de eğitim ve sağlık hizmetlerinin etkin bir şekilde sunulması için kaynakların etkin ve verimli kullanılmasına yönelik gerekli çaba gösterilmektedir.

Sonuç olarak Türkiye'de gerçekleştirilen savunma harcamalarının ekonomiye etkileri kaçınılmaz olmaktadır. Ancak önemli olan bu etkilerin olumlu yönde seyretmesidir. Nitekim bu durum ancak savunmaya olan talebin kontrol altına alınabilmesiyle mümkündür. Artan talebin ekonomide kontrol altına alınamaması enflasyonu beraberinde getirebilir. Artan talebin ülke içi üretim artışıyla karşılanması ithalatın sınırlı tutulmasıyla ekonomiye olumlu yansımaları görülebilir. Ar-Ge harcamalarına öncelik verilerek savunma sektörünün ve bağlantılı alt sektörlerin yatırımlarının geliştirilmeye çalışılması, üretimin ve personel istihdamının artmasına katkı sağlarken aynı zamanda dışa bağımlılığın azalmasına etki edebilir. Burada önemli olan yerli ve milli üretime öncelik verilmesidir. Yerli üretimin artmasına yönelik çabalar, yatırımları, üretimi ve istihdamı artıracağı gibi artan kaynakların ihracatının da yapılmasına neden olarak ihracat üzerinde olumlu etkilerinin görülmesine bu durumun ödemeler dengesine olumlu yansımasına neden olabilir. Aksi takdirde artan talebin, ithalat aracılığıyla karşılanması ödemeler dengesi üzerinde yük oluşmasına ve cari açığın tehlikeli boyutlara yükselmesine yol açabilir.

KAYNAKÇA

Ağır, B.S. (2011). Güvenlik Kavramını Yeniden Düşünmek: Küreselleşme. Kimlik ve Değişen Güvenlik Anlayışı. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*. (22): 97-131.

Akdoğan, A. (2013). *Kamu Maliyesi*. Ankara: Gazi Kitabevi.

Aksu, H., Kanca, O.C. ve Başar, S. (2015). Türkiye'de Koalisyon Hükümetleri Döneminde Bütçe Performansı: Ampirik Bir Uygulama (1980-2014). *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (15): 75-96.

Altay, A. ve Şimşek H. A. (2009). Küresel Kriz Ortamında Türkiye'de Maliye Politikalarının Değerlendirilmesi. *Gündem Dergisi*. 46(528): 21.

Altun, N. (2017). Savunma Harcamaları Düzeyinin Belirlenmesi: Teorik Bir Tartışma. Siyaset, *Ekonomi ve Yönetim Araştırmalar Dergisi*. 5(2), 274-285.

Ankara Kalkınma Ajansı (2012). Savunma ve Sağlık Sektörleri El Ele Veriyor. https://www.ankaraka.org.tr/tr/savunma-ve-saglik-sektorleri-el-ele-veriyor_587.html,05.06.2020.

Arslan, A. (2002). Kamu Harcamalarında Verimlilik Etkinlik ve Denetim. *Maliye Dergisi*. (140): 76 - 89.

Archer, C. ve Willi, A. (2012). *Opportunıty Costs: Mılıtary Spendıng And The Un's Development Agenda*, International Peace Bureau. November.

Aslan, M. (2020). Libya'da Ulusal Mutabakat Hükümeti: Kararlılık ve Meydan Okumalar. *Seta Perspektif Dergisi*, (284): 1-6.

Asutay, B. (2013). *Savunma Hizmetleri ve Harcamaları Analizi*. https://deu.academia.edu/BirkanASUTAY, (19.09.2020).

Ataç, B. (2016). *Maliye Politikası Gelişimi, Amaçları, Araçları, ve Uygulama Sorunları*. Ankara: Turhan Kitabevi.

Aydın, A.H., Durgun, S. ve Bucak, U., (2019). Jandarma Genel Komutanlığının İçişleri Bakanlığına Hızlı Uyumu. *ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi* 13(1): 70-83.

Aytaç, D. (2017). Türkiye'de Savunma Eğitim ve Sağlık Harcamaları Arasındaki İlişki Hakkında Ampirik Bir İnceleme. *Maliye Araştırmaları Dergisi* 3(1): 40-48.

Balcı, A. ve Çelik, C. Turkey's Military Power in the 2000s: An Assessment for Measurement Methods. *Turkish Policy Quarterly, Summer 2019.* 18(2): 101-111.

Baran, T. (2018). Türkiye'de Savunma Sanayi Sektörünün İncelenmesi ve Savunma Sanayi Sektörü Harcamalarının Ekonomi Üzerindeki Etkilerinin Değerlendirilmesi. *Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*. 4 (2): 58-81.

Barış, A. ve Barlas, E.(2017). Kamu Maliyesi Teorisinde Küresel Kamusal Mallar. *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*. 12(2): 133-134.

Başar, S. ve Künü, S. (2012). Savunma Harcamalarının İktisadi Büyümeye Etkisi. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 10, 1-30.

Batmaca Ş, Er Ü, Por R, Tatar Y, Uysal İ, Zaim M, Ziylan A. (1998), *Savunma Sanayi ve Tedarik*. Ankara, TÜBİTAK.

BBC News. (15.09.2019). *Ankara: S-400 Savunma Sistemi Nisan 2020'de Faal Olacak*. https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya49706558, 20.03.2021.

Bekmez, S. ve Destek, M.A. (2015). Savunma Harcamalarında Dışlama Etkisinin İncelenmesi: Panel Veri Analizi. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*. 03(02): 91–110.

Bekmez, S. ve Evkuran, S. (2011). Türkiye'de Savunma ve Kamu Düzeni – Güvenlik Hizmetlerinin Geleneksellik Endekslerinin Hesaplanması. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar Dergisi*. 48(552): 9–20.

Benoit, E. (1973). *Defense and Economic Growth İn Developing Countries*. Lexington: Mass Lexington Books.

Beriş, A.H. (2015). Kamu Düzeni, Güvenlik ve Demokratikleşme. *Polis Bilimleri Dergisi*. 17(01): 01–17.

Brzoska, M. (1995). World Military Expenditıres, *Handbook of Defense Economics I, (Ed: Keith Hartley and Todd Sandler), Amsterdam: Elsevier Science B.V*. 45-67.

BICC, (2020). *Global Militarisation Index 2020* https://www.bicc.de/publications/publicationpage/publication/global-militarisation-index-2020-1024/. (17.01.2021).

Bilici, N. ve Bilici, A. (2013). *Kamu Maliyesi*. Ankara: Seçkin.

Bulut, C. (2013). Kamu Sektörü Ve Harcamalarının Ekonomik Etkileri. *SSRN Electronic Journal*. : 1–14.

Canbay, Ş. ve Mercan, D. (2017). Savunma Harcamalarının Ekonomik Büyümeye ve Cari İşlemler Dengesine Etkisi: Türkiye Örneği. *Journal of Emerging Economies and Policy*. 2(2): 86-104.

Chan, S. (1985). The Impact of Defense Spending on Economic Performance: A Survey of Evidence and Problems, *Orbis*, 29(2).

Chan, S., Ramly, Z. ve Karim, M. (2017). Government Spending Efficiency on Economic Growth: Roles of Value-added Tax. *Global Economic Review*. 46(2):, 162-188.

Çakır, E. M. (2020). 1991 – 2002 Yılları Arasında Koalisyon Hükümetleri Yönetimi. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi.* (6): 19-37.

Çevik, E. ve Bektaş G. (2019). Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği. *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi.* 08(16): 229-236.

Çomak, H. (2006). Avrupa'da Güvenlik Yapılanmasının Yeni Parametreleri ve Türkiye'nin Durumu. *Avrupa Araştırmaları Dergisi.* 14(01): 97–120.

Değirmenci, Y. (2019). Öğretmen Adaylarının Bakış Açısıyla Türkiye'nin Coğrafi Konumunun İncelenmesi. *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi.* 5(02): 91–110.

Dakurah, H.A., Davies, S.P. ve Sampath R.K. (2001). Defense Spending and Economic Growth İn Developing Countries A Causality Analysis. *Journal of Policy Modeling*. 23(06): 651-658.

Dunne, J.P., Smith, R.P. ve Willenbockel, D. (2005). Models of Military Expenditure and Growth: A Critical Review. *Defence and Peace Economics*, 16(6): 449-461.

Dunne, J.P. ve Smith, R. (1990). Military Expendıture and Unemployment In The Oecd. *Defence Economics.* 1(1): 57-73.

Dunne, J.P. ve Uye, M. (2009). Defence Spending and Development. *Routledge International Handbook.* 293-312.

Dunne, J.P. (2011). *Military Keynesianism: An Assessment.* Second International Conference on Conflict Management, Peace Economics and Peace Science, Central University of Finance and Economics, Beijing, November 2010.

Deutsche Welle, (2020). *SIPRI: ABD Silahlarının Yarısı Ortadoğu'ya Satılıyor* https://www.dw.com/tr/sipriabdsilahlar%C4%B1n%C4%B1nyar%C4%B1s%C4%B1-ortado%C4%9Fuya-sat%C4%B1l%C4%B1yor/a-52690616. (20.01.2021).

Edizdoğan, N., Çetinkaya, Ö. ve Gümüş, E. (2012). *Kamu Maliyesi*. Bursa: Ekin.

Eker, A (2007). *Kamu Maliyesi*. Sakarya: Birleşik.

Ersel, H. (2017). Bir Kamusal Mal Olarak Ulusal Savunma ve Savunma Sanayi. *İktisat ve Toplum Dergisi*. (86): 16-22.

Erdoğan, İ. (2013). Küreselleşme Olgusu Bağlamında Yeni Güvenlik Algısı. *Gazi Akademik Bakış Dergisi.* 6(12): 265 - 292.

Eroğlu, H. (1985). Yurtta Sulh, Cihanda Sulh. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi.* 01(02): 717 - 738.

Giray, F. (2004). Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi.* 05(01): 181-199.

Gökbaş, S. (2016). *Çok Kutuplu Yeni Uluslararası Sistemde "Güvenlik" Algısı* https://www.kamudiplomasisi.org/pdf/yeniguvenlikalgisi.pdf (05.09.2020).

Gökbunar, R. ve Yanıkkaya, H. (2004) Savunma Harcamalarını Belirleyen Faktörler ve Ekonomik Büyüme Etkileri. *Ankara Üniversitesi Siyasal* Bilgiler *Fakültesi Dergisi*. 59(1), 159-179.

Görkem, H. ve Işık, S. (2008).Türkiye'de Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki (1968-2006). *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*. 25(02): 405-424.

Gül, A. (2016). *Kamu Harcamalarının Sınıflandırılması*. https://www.makaleler.com-/kamu-harcamalarinin-siniflandirilmasi, (25.08.2020).

Güler, M.A. ve Kişman, Z.A. (2020) Uluslararası Silah Ticareti ve Savunma Harcamaları. *Uluslararası Ticaret ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*. 4(2), 87-97.

Günana, T. (2004), *The Relationship between Defense Spending and Inflation: An Emprical Analysis for Turkey*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: The Department of Management Bilkent University.

Hamilton, (1977). The Role of War in Modern Inflation. *The Journal of Economic History*. 37(01): 13-19

Holcombe, Randall G. (1997) . Theory of the Theory of Public Goods. *The Review of Austrian Economics*. 10(1): 1–22

Hong, H. ve Ahmed, S.(2009). Government Spending on Public Goods: Evidence on Growth and Poverty. *Economic and Political Weekly*. 05(09): 102-108.

İletişim Başkanlığı, (2020). https://www.iletisim.gov.tr/turkce/haberler/detay-/cumhurbaskani-erdogan-savunma-sanayinde-son-17-yilda-yaptigimiz-hamlelerle-yerlilik-ve-millilik-orani-yuzde-20lerden-yuzde-70lere-cikmisdurumda (07.04.2021).

İmer, C. (2014). Savunma Harcamaları: Tanımı, Büyüklüğü, Ekonomik ve İnsani Etkileri. *Mali Kılavuz Dergisi*. (63): 159-167

Jandarma Genel Komutanlığı, (2019). 2018 Yılı Sayıştay Denetim Raporu. https://www.sayistay.gov.tr/tr/Upload/62643830/files/raporlar/kid/2018/Genel_B%C3%BCt%C3%A7e_Kapsam%C4%B1ndaki_%20Kamu_%C4%B0dareleri/JANDARMA%20GENEL%20KOMUTANLI%C4%9EI.pdf (17.09.2020).

Jandarma Genel Komutanlığı, (2020). *2020 Yılı Bütçe Giderlerinin Gelişimi Tablosu*. https://jandarma.gov.tr/2020-yili-butce-giderlerinin-gelisimi-tablosu (03.02.2021).

Kanca, O.C. ve Bayrak, M. (2015). Ekonomik Tasnif Esasında Türkiye'de Kamu Harcamaları. *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler* Dergisi. 3(1): 107–139.

Karaaslan, H. (2012). *Kamu Harcamalarının Sınıflandırılması*. http://www.erkankaraarslan.org/wp-content/uploads/2012/10/28.2.pdf 25.07.2020.

Karakurt, B., Şentürk, S. H. ve Şahingöz, B. (2018). Türkiye'de Savunma Harcamalarının Enflasyon Üzerindeki Etkisi: Yapısal Kırılmalı Eşbütünleşme Analiz. *Maliye Dergisi*, 175:154-170

Kaya, S.S. (2013). Türkiye'de Savunma Harcamalarının İktisadi Etkileri Üzerine Nedensellik Analizi (1970 – 2010). *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi.* 15(02): 17-38

Koçer, G. (2002). 1990'lı Yıllarda Askeri Yapı ve Türk Dış Politikası. *ODTÜ Gelişme Dergisi*. 29(1-2): 125-151.

Kolasi, K. (2013). Soğuk Savaş'ın Barışçıl Olarak Sona Ermesi ve Uluslararası İlişkiler Teorileri. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*. 68(02): 149-179.

Lipow, J. ve Antinori, C.M. (1995). External Security Threats, Defense Expenditures, and the Economic Growth of I_ess-Devdoped Countries. *Journal of Policy Modeling.* 17(6):579-595.

Looney, R. E. (1994). The Economics of Third World Defense Expenditures. London: Jai Press.

Malizard, J. (2013). Is There Military Keynesianism? An Evaluation of the Case of France Based on Disaggregated Data. Working Papers, No:2013-04, *Document de travail ART-Dev, University of Montpellier, France.*

Marine Deal, (2020). *Dünya Silahlanırken Yunanistan Nereye Gidiyor*. https://www.marinedealnews.com/dunya-silahlanirken-yunanistan-nereye-gidiyor-yunanistan-savasa-mi-hazirlaniyor/ (03.03.2021).

Milli Savunma Bakanlığı, (2018). *Milli Savunma Bakanlığı 2018 Yılı Sayıştay Denetim Raporu, (Eylül 2019)*. https://www.sayistay.gov.tr/tr/Upload/62643830/files/raporlar/kid/2018/Genel_B%C3%BCt%C3%A7e_Kapsam%C4%B1ndaki_%20Kamu_%C4%B0dareleri/M%C4%B0LL%C4%B0%20SAVUNMA%20BAKANLI%C4%9EI.pdf (17.09.2020).

Milli Savunma Bakanlığı, (2020). "Millî Savunma Bakanı'nın 2020 Yılı Kamuoyu Bilgilendirmesi", 1-8. https://msb.gov.tr/Content/Upload/Docs/2020%20Kamuoyu%20Bilgilendirmesi.pdf_ (24.01.2021).

Nato, (2019). *Information On Defence Expenditures*. https://www.nato.int/cps-/en/natohq/topics_49198.htm (15.09.2019).

Okur, H. (1992), *Kamu Harcamaları İçinde Savunma Harcamalarının Yeri, Türkiye'deki Gelişimi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Özalp, M. (2018). Türkiye'nin Suriye'ye Düzenlemiş Olduğu Fırat Kalkanı Operasyonu. *Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi* Dergisi, 9(18) : 169-186.

Özbaran, M. H. (2004). Türkiye'de Kamu Harcamalarının Son Beş Yılının Harcama Türlerine Göre İncelenmesi. *Sayıştay Dergisi.* 15(53): 115-138.

Özgen, C. (2016). Türkye'nin Savunma Sanayii Politikasının Analizi: Türk Savunma Sanayii Politkası ve Stratejisi Esasları Dokümanı Örneği. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*. 08(15): 191-203.

Özgür, E. ve Erciyes, E. (2017). Türkiye'de Savunma ve Kamu Düzeni – Güvenlik Hizmetlerinin Geleneksellik Endekslerinin Hesaplanması. *Güvenlik Bilimleri Dergisi*. 06(01): 79-110.

Özsağır, A. (2013). Askeri Darbe Ve Müdahalelerin Ekonomik Performans Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği. Gaziantep University Journal of Social Sciences. 12(4): 759-773.

Özkan, A.F. (2009). Ekonomik Kamu Düzeni ve Ekonomik Kolluk Faaliyeti. *Ankara Barosu Dergisi*. (04): 75–94.

Özsoy, O. ve İpek, E. (2010). The Relationship Between Defense Spending and Macroeconomic Variables. *International Journal of Economics and Finance Studies*. 2(1): 103-111.

Pehlivan, O. (2011). *Kamu Maliyesi*. Trabzon: Murathan Yayınevi. Pirinçci, F. (2014). Arap Baharı'nın Ortadoğu'daki Savunma Harcamalarına ve Silahlanmaya Etkisi. *Ortadoğu Araştırmaları Merkezi*. 6(63), 18-19.

Politika Akademisi (2019). *Türk Dilahlı Kuvvetlerinin Yaptığı Sınır Ötesi Askeri Hareketler*. http://politikaakademisi.org/2019/11/22/turk-silahli-kuvvetlerininyaptigi-sinir-otesi-askeri-harekatlar/ (03.10.2021).

Rosen, Harvey S. (1997). Public Goods Finance. *The Encyclopedia of Public Choice*. : 252-262

Sağdıç, N.E. ve Tekin, A. ve Yıldız, F. (2019). Savunma Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Seçilmiş AB Ülkeleri Üzerine Eşbütünleşme ve

Nedensellik Analizi. *Eurasian Academy of Sciences Social Sciences Journal.* 11(27): 104-124.

Sahil Güvenlik Komutanlığı 2018 Yılı Sayıştay Denetim Raporu (Eylül 2019). https://www.sayistay.gov.tr/tr/Upload/62643830/files/raporlar/kid/2018/Genel_B%C3%BCt%C3%A7e_Kapsam%C4%B1ndaki_%20Kamu_%C4%B0dareleri/SAH%C4%B0L%20G%C3%9CVENL%C4%B0K%20KOMUTANLI%C4%9EI.pdf (17.09.2020).

Sahil Güvenlik Komutanlığı, (2021). *Sahil Güvenlik Komutanlığı, İstatistikleri*. https://www.sg.gov.tr/ (02.03.2021).

Sancak, K. (2013). Güvenlik Kavramı Etrafındaki Tartışmalar Ve Uluslararası Güvenliğin Dönüşümü. *Sosyal Bilimler Dergisi.* (6): 124–134.

Sapmaz, A. ve Sarı, G.(2008). Dağlık Karabağ Sorununda Azerbaycan Tarafından Kuvvet Kullanım Olasılığının Analizi. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*. 8(15): 0-31.

SASAD (2021). Savunma Sanayii Sektör Raporları (2006-2019). https://www.sasad.org.tr/etiket/savunma-sanayii-raporu,(29.06.2021).

Starr, H., Hoole, F.W., Hart, J.A. ve Freeman, J.R. (1984). The Relationship between Defense Spending and Inflation. *The Journal of Conflict Resolution*. 28(1): 103-122.

Savunma Sanayii Başkanlığı 2018 Yılı Sayıştay Denetim Raporu (Eylül 2019). https://www.sayistay.gov.tr/tr/Upload/62643830/files/raporlar/kid/2018/%C3%96zel_B%C3%BCt%C3%A7eli_%C4%B0darelerB/SAVUNMA%20SANAY%C4%B0%C4%B0%20BA%C5%9EKANLI%C4%9EI.pdf (17.09.2020).

Savunma Sanayii Başkanlığı, (2019). Türk Savunma Sanayiinin 2019 Yılı Performansı (https://www.ssb.gov.tr/Website/ContentList.aspx?PageID=48 (17.06.2021).

Savunma Sanayii Dergilik (2020). Ambargolar Savunma Sanayisinde Millileşmeyi Artırıyor. https://savunmasanayiidergilik.com/public/tr/HaberDergilik/Ambargolar-savunma-sanayisinde-millilesmeyi-artiriyor,(25.06.2021).

Serbest, M. B. (2016). Bağdat Paktı'nın Kuruluş Süreci ve Gelişiminde Türkiye'nin Rolü. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi.* 5(3): 401-424.

Szymanski, A. (1973). Military Spending and Economic Stagnation. *American Journal of Sociology*, 79(01), 1-14.

SIPRI, (2017). https://armstrade.sipri.org/armstrade/html/export_toplist.php (16.01.2021).

SIPRI, (2017). https://www.sipri.org/databases/milex/sources-and-methods (09.10.2020).

Smith, R. (2008). International Security, Defence Economics and The Powers of Nations. *Prepared for Meeting on the Economics of International* Security *Grenoble, March 16-17 2007.* : 01 - 10.

Solak, M. (2019), Türkiye'nin Güvenlik Politikası Çerçevesinde Bağdat Paktı. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları,* (35), 125-145.

Strateji ve Bütçe Başkanlığı, (2019). Analitik Bütçe Sınıflandırma Rehberi 2019-2021, http://www.sbb.gov.tr/wpcontent/uploads/2019/04/AnalitikEkorehber_2019-2021.pdf (15.09.2020).

Strateji ve Bütçe Başkanlığı, (2020). 2019 Yılı Genel Faaliyet Raporu, https://sbb.gov.tr/wpcontent/uploads/2020/07/GenelFaaliyetRaporu_2019.pdf (24.01.2021).

Strateji ve Bütçe Başkanlığı, (2006-2019). Genel Faaliyet Raporları https://www.sbb.gov.tr/butce-genel-faaliyet-raporlari/ (24.01.2021).

Sümer, K.K. (2005). Savunma Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisinin İncelenmesi. *Güvenlik Stratejileri Dergisi.* 01(01): 82-91.

Şit, M. (2018). Macroeconomic Effects of Defense Expenditures in Turkey. *Savunma Bilimleri Dergisi.* 17(02): 94-114.

Taş, S., Örnek, İ. ve Aksoğan, G. (2013). Türkiye'de Savunma Harcamaları, Büyüme ve Gelir Eşitsizliği, 1970-2008: Ekonometrik Bir İnceleme. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*. 12(3): 659-682.

Temiz, K. (2017). Türkiye-Çin İlişkileri. *SETA Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı.* (196): 7-19.

TOBB (2021). Türkiye Savunma Sanayi Meclisi Sektör Raporları (2007). https://www.tobb.org.tr/Documents/yayinlar/Savunma.pdf, (01.07.2021).

TOBB (2021). Türkiye Savunma Sanayi Meclisi Sektör Raporları (2008). https://www.tobb.org.tr/Documents/yayinlar/Tobb%20Savunma%20rapor%202009.pdf, (01.07.2021).

TOBB (2021). Türkiye Savunma Sanayi Meclisi Sektör Raporları (2008). https://www.tobb.org.tr/Documents/yayinlar/2012/TOBB_SavunmaSanayiSektorRaporu.pdf, (01.07.2021).

TÜBİTAK (2020). Ar-Ge Harcamalarının GSYİH İçindeki Payı. https://www.tubitak.gov.tr/sites/default/files/18842/bty01.pdf, (05.07.2021).

Türkiye Cumhuriyeti Hazine ve Maliye Bakanlığı (2020). *Muhasebat Genel Müdürlüğü. Merkezi Yönetim Kesin Hesap Kanunları*. https://muhasebat.hmb.gov.tr/merkezi-yonetim-kesin-hesap-kanunlari, (07.10.2020).

Türkiye Cumhuriyeti Hazine ve Maliye Bakanlığı Muhasebat Genel Müdürlüğü (2020). *Faaliyet Raporları*. https://muhasebat.hmb.gov.tr/faaliyet-raporlari (20.11.2020).

Türkiye Cumhuriyeti Hazine ve Maliye Bakanlığı Muhasebat Genel Müdürlüğü (2019). *Bütçe Performans*. https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2019/04/98211sonpdf.pdf (20.11.2020).

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (2020). Fiyat Endeksi (Tüketici Fiyatları) (2003=100).https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Istatistikler/Enflasyon+Verileri/Tuketici+Fiyatlari (20.06.2021).

T.C. Sayıştay Başkanlığı, (2020). *Kamu İdareleri Denetim Formları*. https://www.sayistay.gov.tr/tr/?p=2&CategoryId=103 (05.08.2020).

Topal, M.H. (2005). Türkiye'de Askeri Harcamalar ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Bir Analizi (1960-2016). *Gümüşhane Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Maliye Dergisi.* (174): 175-202.

Tüğen, K. (1988). Dünyada Ve Türkiye'de Savunma Harcamalarındaki Gelişmeler ve Ekonomik Etkileri. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve* İdari *Bilimler Fakültesi Dergisi*. 03(02): 285-302

Tüğen, K. (2018).*Devlet Bütçesi*. İzmir : Bassaray Matbaası.

Tüleykan, H. ve Parlak, M.A. (2002). Türkiye'de Kamu Kesiminin Eğitim Harcamalarının Değerlendirilmesi (2006-2018). *Journal of International Management, Educational and Economics Perspectives*. 6 (2): 34–53.

Türk Silahlı Kuvvetleri Güçlendirme Vakfı, (2020). *Türk Silahlı Kuvvetleri Güçlendirme Vakfı 2018-2019 Yılı Mali Tablolar*. https://www.tskgv.org.tr-/tr/hakkimizda/mali-tablolar (20.02.2021).

Türkçe Bilgi, (2021). *Türkiye'de Dış Güvenlik ve Savunma*. https://www.turkcebilgi.com/t%C3%BCrkiye%27de_d%C4%B1%C5%9F_g%C3%BCvenlik_ve_savunma. (05.02.2021).

TÜİK (2018). http://www.tuik.gov.tr. (06.05.2020).

TÜİK (2021). Araştırma-Geliştirme Faaliyetleri Araştırması, 2019. https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Research-and-Development-Activities-Survey-2019-33676,(01.07.2021).

Türk, İ. (2011). *Kamu Maliyesi*. Ankara: Turhan Kitabevi.

Uğur, A. ve Geygüç, E.(2019). Tam Kamusal Bir Mal Olarak İç Güvenlik Hizmetleri: Türkiye'de İç Güvenlik Hizmetlerini Sağlayan Genel Bütçeli Kurumların Harcamalarının Değerlendirilmesi. *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*. 05 (01): 132-146.

Uysal, D. ve Mucuk, M.(2003). Crowdıng - Out (Dışlama) Etkisi: Türkiye Örneği (1975-2000). *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*. 03(05): 158-171.

Üçler, G. (2017). Türkiye'de Savunma Harcamalarının İşsizlik Üzerine Etkisi: 1980-2014 Dönemi İçin Ekonometrik Bir Analiz. *Journal of Yasar University*, 12(46), 161-170.

Yasa, B.(2017). İktisat Düşüncesinde Devlet Müdahaleciliği Kuramının Evrimi. *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi.* 05(2): 282-298.

Yavuz, H. (2017). Türkiye'de Eğitim, Sağlık ve Savunma Harcamalarının Gelişimi: 2004-2016 Dönemi. *Vergi Sorunları Dergisi.* (341): 53-62.

Yentürk, N. (2009). Askeri ve İç güvenlik Harcamalarını İzleme Klavuzu 2009-2010-2011. *İstanbul Bilgi Üniversitesi Stk Çalışmaları- Eğitim* Kitapları *Bütçe İzleme Dizisi No 4,* 2-55.

Yentürk, N. (2011). STK' lar için Askeri ve İç Güvenlik Harcamalarını İzleme Kılavuzu. *İstanbul Bilgi Üniversitesi Stk Çalışmaları- Eğitim Kitapları Dizisi* (3): 03-86.

Yentürk, N. (2015). Türkiye'de Askeri Harcamalar: 2006-2014 Harcama İzleme Güncelleme Notu. *STK Eğitim ve Araştırma Birimi.* : 1-17.

Yıldırım, C. ve Kaya, D.G. (2019). Ar-Ge Harcamalarının Gelişimi: TR-AB Üzerine Bir Değerlendirme. *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi,* 33(3), 791-812.

Yıldırım, J. ve Öcal, N. (2016). Military Expenditures, Economic Growth and Spatial Spillovers. *Defence and Peace Economics.* 27(1), 87-104.

Yılmaz, Ö. ve Kaya, V.(2005). Kamu Harcama Çeşitleri ve Ekonomik Büyüme İlişkisi. *Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi.* 05(09): 257- 271.

Yolcu, F. H. (2020). *Ortadoğu'da Silahlanma Yarışı Hız Kesmedi. Anadolu Ajans.* https://www.aa.com.tr/tr/analiz/orta-doguda-silahlanma-yarisi-2019da-da-hiz-kesmedi/1752792 (02.02.2021).

Yüksel, C. Kamu Maliyesi. (2020). *Ders Notları.* http://www.cihanyuksel.org/mly315_ders_notu.pdf , (19.09.2020).

Yüksel, E. (2020). TSK'nın Sınır Ötesi Harekâtları. https://www.dogrulukpayi.com/bulten/tsk-nin-sinir-otesi-harekatlari,(20.06.2021).

Zayıf, V. ve Ertenekli, M.(2015). Kültürel Değerlerin Savunma Harcamalarına Yansıması: NATO Ülkeleri Arasında Bir Uygulama. *Savunma Bilimleri Dergisi.* 14(02): 1-43.

5018 sayılı Kamu Malî Yönetimi ve Kontrol Kanunu. (2003). T.C. Resmi Gazete, 25326, 24.12.2003.

2692 Sahil Güvenlik Komutanlığı Kanunu (1982). T.C. Resmi Gazete, 17753, (13/7/1982).